

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**DEĞİŞEN DÜNYA DÜZENİNDE HAZAR PETROLLERİNE
BAĞLI DIŞ POLİTİKALAR**

97311

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan :Hakan YALÇIN
Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Tarih ve No:11.07.2000-2000/08

Prof.Dr.Ö.Şakir BABAĞLU

Yrd.Doç.Dr.Alaeddin YALÇINKAYA

Doç.Dr.Samir SALHA

TEMMUZ 2000

TC. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ÜSKÜDAR YERLİK MERKEZİ

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**DEĞİŞEN DÜNYA DÜZENİNDE HAZAR PETROLLERİNE
BAĞLI DIŞ POLİTİKALAR**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Hakan YALÇIN**

Ana Bilim Dalı:Siyasi Tarih

Danışman:Prof. Dr. Ömür Şakir BABAÖĞLU

TEMMUZ 2000

İÇİNDEKİLER:

	SAYFA NO
ÖZET :	4
ABSTRACT:	5
KISALTMALAR:	6
GİRİŞ:	8
I.BÖLÜM: DEĞİŞEN DÜNYA DÜZENİNDE DIŞ POLİTİKA ANALİZİ VE ORTA ASYA ÜLKELERİ :	11
A-ULUSLARARASI YENİ SİSTEMİN ANALİZİ:	11
B-YENİ SİSTEMDE ORTA ASYA'NIN KONUMU:	18
1-S.S.C.B Sonrası Dönem:	20
2-B.D.T.'nin Kurulması ve Rusya'nın“Yakın Çevre” Politikası:	23
3-Bölgenin Uluslararası Stratejisi:	28
a-Azerbaycan:	34
b-Kazakistan:	36
c-Türkmenistan:	38
II.BÖLÜM:ORTA ASYA'YA YÖNELİK ULUSLARARASI PETROL POLİTİKALARI:	40
A-TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA HAZAR PETROLLERİ:	40
1-Türkiye'nin Enerji Profili:	44
2-Hazar'da T.P.A.O.'nun Yapmış Olduğu Antlaşmalar:	45
3-Türk Boğazlarında Hazar Petrolleri Tehlikesi:	46
B-ORTA ASYA'DA RUSYA GERÇEĞİ:	50
1-Hazar'da Türk-Rus Rekabeti:	50
2-Rusya'nın Petrol Siyaseti “Dondurulmuş İstikrarsızlık”:	58
a-Dağlık Karabağ Sorumu:	58
b-Abhazya ve Gürcistan:	60
c-Çeçenistan'da Petrolle Gelen Savaş:	64
3-Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü ve Rusya Tezi:	68
C-A.B.D.'NİN ORTA ASYA POLİTİKASI:	72

1-ABD'nin Bölgeye Duyduğu Önem ve Hedefleri:	73
2-Bölgede Türkiye –A.B.D. Dostluğu:	75
D-İRAN'IN ORTA ASYA PETROL SİYASETİ:	76
1-İran'ın Avrasya Politikası ve Hedefleri	77
2-Bölgede İran'a Karşı Türk-A.B.D. Dostluğu	80
E-DİĞER EKONOMİK GÜÇLERİN BÖLGEYE İLGİSİ:	84
1-Avrupa Birliği Ülkeleri:	84
2-Çin Halk Cumhuriyeti:	90
3-Japonya:	91
III.BÖLÜM:ORTA ASYA PETROLLERİNİN PAYLAŞIMI VE	
DÜNYA PAZARLARINA TAŞINMASI MESELESİ:	93
A-ORTA ASYA'DAKİ PETROL ANLAŞMALARI:	95
1-Azeri Petrolleri:	95
2-Kazak Petrolleri:	101
3-Türkmen Petrolleri:	104
B-BÖLGEDE YAPILMASI PLANLANAN BORU HATTI	
PROJELERİ VE ALTERNATİF GÜZERGAH TARTIŞMALARI:	105
1-Azerbaycan Petrol Boru Hattı Projeleri:	106
a-Bakü-Novorossisk:	106
b-Bakü-Supsa:	109
c-Bakü-Ceyhan:	110
d-Bakü-Basra Körfezi:	115
2-Kazakistan Petrol Boru Hattı Projeleri:	116
a-Tengiz-Novorossisk:	117
b-Tengiz-Çin-Japonya:	118
c-Tengiz-Hazar Denizi-Bakü :	118
d-Güney Boru Hattı (Central Asia Oil Pipeline):	119
SONUÇ:	121
KAYNAKLAR:	127

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

Konu: Değişen Dünya Düzeninde Hazar Petrollerine Bağlı Dış Politikalar
Anahtar Kelimeler: “Yeni Dünya Düzeni”, Hazar Petrolleri, Türk Cumhuriyetleri, Petrol İhraç Boru Hatları.

ÖZET:

İki kutuplu uluslararası sistemin sona ermesi ile kurulan “Yeni Dünya Düzeni” içersindeki stratejik denge ekonomik çıkarlar üzerine kurulmuştur. Bu yeni dönemde uluslararası politikaların ilgi alanları devletlerin ekonomik çıkarlarına göre şekillenmektedir. Araştırmamızda Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’nin sahip oldukları petrol rezervlerinin bu ülkelere sağladığı avantajlar ve dezavantajlar değerlendirilmiştir.

Hazar petrolleri bu ülkelerin jeopolitika ve jeostratejisinde hayati öneme sahiptir. Bölgede yapılan petrol anlaşmaları ile yapılması planlanan ihraç boru hattı projeleri bütün büyük güçlerin ilgisini çekmekte ve çıkar kavgalarına neden olmaktadır. Orta Asya petrollerine ilgi duyan devletlerin dış politikaları incelendikten sonra Türkiye’nin Hazar petrollerine yönelik daha aktivist politikalar takip etmesi gerektiği anlaşılmıştır.

Hazar petrollerinin dünya pazarlarına açılması meselesi Türk devletlerinin en önemli politikasıdır. Bu çalışma da Hazar petrollerinin “Yeni Dünya Düzeni”ndeki önemini anlaşılmaması için yapılmıştır.

Tezi Hazırlayan : Hakan YALÇIN
Tez Danışmanı : Prof.Dr.Ö.Şakir BABAOĞLU
Tez Kabul Tarihi : 11.07.2000-2000/08
Jüri Üyeleri : Yrd.Doç.Dr. Alaeddin YALÇINKAYA
Jüri Üyeleri : Doç.Dr.Samir SALHA

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

SUBJECT: “Foreign Policies Connected with Caspian Oil in the Changing World System.”

KEY WORDS: “New World System”, “Caspian Oil” , “Turkish Republics”, “Oil Export Pipeline Routes”.

ABSTRACT:

By the ending of the two poles international “The New World System” was established, which strategically equilibrium in the world system depending on economical benefits. In this new period, the areas for the international politics were formed according to the economical benefits of the big states.

In this study, advantages and disadvantages of the Central Asia Turkish Republics self owning oil reserves were evaluated. Caspian oil have got fateful geopolitics and geostrategies of these countries.

The oil agreements and oil exporting pipeline routes projects, which have been planned, have got concerns for big powers resulted in benefits of conflict. After examining the foreign policies of the concerned states for the central Asia oil, it is clear, that Turkish Republic has to be more active in foreign policies for the Caspian oil.

Most importance policy for the Turkish Republics is to export the Caspian Oil to the world market. This study has been done to figure out the importance of the Caspian oil in “The New World System”.

Tezi Hazırlayan : Hakan YALÇIN
Tez Danışmanı : Prof.Dr.Ö.Şakir BABAOĞLU
Tez Kabul Tarihi: 11.07.2000-2000/08
Jüri Üyeleri : Yrd.Doç.Dr. Alaeddin YALÇINKAYA
Jüri Üyeleri : Doç.Dr.Samir SALHA

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
A.g.e.	Aynı genel eser.
A.g.m.	Aynı genel makale.
AGİT	Avrupa Güvenliği İşbirliği Teşkilatı
AIOC	Azerbayjan International oil Company (Azeri Petrolleri Uluslararası Konsorsiyumu)
AKKA	Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması
APEC	Asian- Pasific Countries Economic Commitee (Asya-Pasifik Ülkeleri Ekonomik İşbirliği)
BAB	Birleşik Avrupa Birliği
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
Bkz	Bakınız.
BM	Birleşmiş Milletler
CFE	Konvansiyonel Güçler Antlaşması
CNPC	Çin Milli Petrol Ortaklığı(Chine National Petroleum Company)
CPC	Caspian Sea Pipeline Consorsium (Hazar Denizi Boru Hattı Konsorsiyumu)
ECO	Economic Commitee Organization (Ekonomik İşbirliği Örgütü)
ILSA	Iran and Libya Sanction Agreement (İran ve Libya Yaptırım Sözleşmesi)
IMF	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
IMO	Uluslararası Denizcilik Örgütü
KEİÖ	Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
NAFTA	North Atlantic Free Trade Agreement (Kuzey Atlantik Serbest Ticaret Antlaşması)
NATO	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Paktı Teşkilatı)

NIOC	National İran Oil Company (İran Milli Petrol Şirketi)
OECD	Organization for Economic Coopreation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı)
OPEC	Organization of Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı)
SOCAR	State Oil Company of Azerbaijan (Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi)
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
Tcf	Trilion Cubic Feet (Trilyon kübik fit)
TPAO	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TRACACE	Trans Kafkasya Enerji Nakil Koridoru
v/g	Varil bölü gün
yy.	Yüz Yıl

GİRİŞ:

“Kafkasya’da petrol, kan ve politika birbirine karışık...”

ALFRED NOBEL*

3. Dünya Savaşı olarak da adlandırılan ‘Soğuk Savaş’ dünya coğrafyasının tümünde devam ederken, dünya iki Almanya’nın birleşmesi ile başlayan bir döneme adım attı. Bunu S.S.C.B’nin dünyaya iflasını açıklaması ve demirperdenin dağılması takip etti. Artık Dünya iki kutup, iki süper güç tarafından yönetilmeyecekti. Bu gelişmeler soğuk savaşın mağlup tarafını belli ederken “Galip kim?” sorusunu hatırlattı. Dünyada tek süper gücün ayakta kaldığı doğru idi; ama bu gücü oluşturan unsurların hepsi dünyada rakipsiz değildi. Askeri güç olarak tartışmasız A.B.D. üstünlüğüne rağmen, ekonomik güç konusunda aynı şey söylenemezdi. Kültürel üstünlükte de tek bir kutupluluk kabul edilmemektedir. N.A.T.O., Avrupa Birliği, Çin, Japonya gücün değişik ünitelerinde A.B.D.’ye rakip olabilmektedir.

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra, dünya kıtasının önemli ve kritik bölgelerinde bir çok yeni devlet kuruldu. Bu devletlere dünya güç odaklarının ilk bakışı “Sahipsiz Alanlar” şeklinde oldu. Gerek Orta Avrupa ve Balkanlar olsun, gerekse Orta Asya’daki Türk Cumhuriyetleri, dünyadaki güçlü devletlerin ilgi odağı oldu. Başta A.B.D olmak üzere Avrupa Birliği, Türkiye, İran ve Rusya Fedarasyon’u dünya enerji kaynaklarında önemli bir yeri olan bağımsız devletlere karşı strateji ve politikalar belirlediler. Her devlet kendi ekonomik çıkarlarına göre dış politikalarını belirlerken menfaatlerin çakışması da bölgesel çatışmaları ve anlaşmazlıkları beraberinde getirdi. “Yeni Dünya Düzeni’nde” bu kadar çabuk çatışmaların ortaya çıkması düzen ve düzensizlik kavramlarının sorgulanmasına neden oldu. Çünkü Soğuk Savaş döneminde de başta Uzak Doğu olmak üzere dünyanın birçok bölgesinde aynı sebepten kan dökülmüş ve büyük devletler küçük devletleri piyon gibi kullanmıştı. Peki değişen neydi?

---

*A. Nobel 1888 yılında Azerbaycan’da ilk petrol kuyusunu açtı.

Rusya Fedarasyon'u Kuzey Doğu Avrupa ile birlikte Orta Asya'yı da elinde tuttuğu S.S.C.B. döneminde Mackinder'in kara hakimiyeti teorisine göre en muhkem savunmaya ve dünyanın kalbine hakimdi. Asya kıtasının kalbi hükmündeki Orta Asya'nın sahip olduğu enerji kaynakları sahipsiz bırakılmayacak kadar büyüktü. Hazar Denizi bölgesi 50-200 milyar varil/günlük petrol rezervleri ile,dünya petrol tüketiminin %10'unu karşılayacak petrol rezervlerine sahiptir. Uzun vadede bu kaynaklar sayesinde bölgeye 4 trilyon dolar akması beklenmektedir. Rusya bölgedeki eski tekelinin elinden alınmaya çalışılmasına direnirken, bağımsızlığını yeni kazanan bu cumhuriyetlerde bağımsızlıklarını korumak için enerji kaynaklarını bir vasıta olarak kullanmaya çalışmaktadırlar.

Bölgeye kültürel ve etnik yakınlığı olan Türkiye, bu ülkelerin sahip olduğu enerji kaynaklarının da etkisiyle Orta Asya'ya yakın ilgi duymaktadır. Bunun yanında Türkiye, özellikle A.B.D. ve Avrupa ülkeleri tarafından bölge ülkelerine model olarak gösterilmektedir. Önümüzdeki 50 yıl içinde artan enerji ihtiyacının en güvenli, risksiz, ucuza ve Rusya'yı tekrar süper güç yapmadan pazarlaması meselesi Orta Asya politikalarının bir cümle ile özetidir.

Hazar Denizi Orta Asya'nın tam merkezinde yer alan ve zengin petrol havzalarının bulunduğu bir iç denizdir. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın bu denize kıyısı vardır. Hazar petroleri kapsamında konuyu ele aldığımızda bu üç devletin petrol rezervlerinin tamamını bir bütün olarak değerlendirmek zorundayız. Hazar Denizi'nde en zengin petrol havzaları Azerbaycan ve Kazakistan karasularındadır. Oysa özellikle Kazakistan ve Türkmenistan'ın en zengin petrol havzaları iç kesimlerde kalmaktadır. Bu nedenle Hazar petrollerinin sınırları kıyıdaş devletlerin milli sınırları kapsamında bir bütün olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmamızda her ne kadar dünya devletlerinin Asya politikaları ele alınmış olsa da, Türkiye'nin politikaları ve yapılması gereken atılımlar özellikle değerlendirilmeye çalışılmıştır. Türkiye'nin bu düzendeki yeni stratejik konumunun tam olarak anlaşılması çok önemli bir husustur. Ne yazık ki akademik araştırmalar ve bilgiler Türk dış politikasında hak ettiği mevkiye henüz ulaşamadığından, Avrasya politikalarımızda da çeşitli sıkıntılar baş göstermektedir.

Çalışmamızın ilk bölümünde "Değişen Dünya Düzenin" de nelerin değiştiği ve dünya güç dengelerinin analizi yapılmaktadır .Bu düzende Orta Asya ve sahip

olduğu petrol kaynaklarının stratejik konumu ele alındı. Ayrıca Hazar bölgesinin sahip olduğu enerji kaynakları ile geleceği tartışıldı.

İkinci bölümde ise her başlığı çok büyük bir araştırma konusu olacak çeşitli devlet ve güçlerin bölgeye yönelik petrol politikaları belirlenmeye çalışıldı. Araştırmamız bu devletlerin bölgeye yönelik temel politika ve stratejilerini belirlemede ve bu devletlerin Avrasya politikalarının temel taşlarını ve sütunlarını ortaya koymaktadır. Bundan maksat “Yeni Büyük Oyunun” aktörlerinin manevralarını tespit etmektir. Yoksa bu iddialı başlıklar içeriğine ters düşecektir

Son bölümde ise dikkatimizi çeken önemli bir konuda Hazar petrollerinin dünya pazarlarına taşınması konusunda öne sürülen onlarca projeye rağmen çok zor karar alınması ve icraat safhasının çok yavaş ilerlemesiydi. Bu durum elbette ki bölge ülkeleri ile ve Türkiye'nin zararına olan, bölgenin önemli bir gerçeğidir. Ancak her uluslararası petrol boru antlaşması da uzun yıllar süren politikaların ve çalışmaların sonucunda mümkün olabilmektedir...

I.BÖLÜM:DEĞİŞEN DÜNYA DÜZENİNDE DIŞ POLİTİKA ANALİZİ VE ORTA ASYA ÜLKELERİ:

A -ULUSLARARASI YENİ SİSTEMİN ANALİZİ:

“Yeni Dünya Düzeni” ilk olarak Körfez Savaşı başlaması ile ABD Başkanı George Bush tarafından kavram olarak kullanılmaya başlandı. Bu kavramla ifade edilmek istenilen mana; “Soğuk savaşın sona ermesiyle mümkün hale gelen ,daha uyumlu ve işbirliği içinde düzenlenen uluslararası ilişkiler.”¹Realistler ise bu sürecin1989 Ağustos’un da iki Almanya’nın birleşmesi veya S.S.C.B.’nin dağılması ile başladığını varsaymaktadır.

Devletlerin uluslararası politikalarını belirlemede şüphesiz uluslararası sistemin aldığı şekil son derece önemlidir. Uluslararası sistem bireysel olarak devletlerin veya devlet gruplarının karşılıklı güç yapısını çeşitli versiyonlarda şekillendirerek ,bunu izlenen dış politikaya yansır. Bu anlamda uluslararası sistem aralarında düzenli ilişkiler bulunan ortak özelliklere sahip ve birinde meydana gelen değişikliğin diğerlerinde etkilediği bağımlı değişkenler dizisidir.² Uluslararası sistemin yapısında meydana gelen önemli değişimler yeni olanaklar ve tehlikeler doğurduğundan bu değişim devletlerin dış politika amaçlarını ve hedeflerini etkileyerek değişikliğe uygun politika alanları yaratmaktadır.³ Buna karşılık kutuplaşmanın olmadığı dağılımlı bir sistemin ortaya çıkması;ülkede diktatörlük derecesinde otoriter bir yönetimin bulunması;dış politikanın kişisel veya siyasi nitelikli bazı ihtiyaç ve değerlere ulaşabilmenin bir aracı özelliği taşıması;ülkenin herhangi bir ittifak yada koalisyonun lideri veya üyesi olmaması ve karşı karşıya bulunulan durumun kritik bir nitelik arz etmesi hallerinde bir ülke içersinde yer aldığı uluslararası siyasi sistemden düşük seviyede etkilenecektir.⁴

Uluslararası yeni sistemin analizinde göze çarpan en büyük özellik güç dengesi modelinin geçerliliğini koruduğu gerçeğidir. Uluslararası politika tüm

¹Der:Faruk Sönmezoglu, “Değişen Dünya ve Türkiye”,İstanbul:Bağlam Yay.,1999,s.5.

²Tayyar Arı , “Uluslararası İlişkiler Dersleri”,Bursa:Yeni Güneş Kitapevi,1993,s.40.

³Mehmet Gönübol,“Uluslararası Politika”, Ankara: A.Ü. Siyasi Bilgiler Fakültesi Yayınları,1985, s.211.

politikalar gibi bir güçler mücadelesidir. Gücün amaç mı yoksa devletin hedeflerin ulaşmada kullandığı bir araç mı olduğu tartışmalı bir konudur. Yeni sistemde gücün her iki maksatlı kullanımı ve elde edilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Devletlerin sahip olduğu güce göre şekil alan uluslararası sistemlerde geçmişte yaşanan üç dönemden bahsedecek olursak;

1-Gücün tek elde merkezleştiği ve merkezleşmiş olan gücün üstünde başka bir gücün olmadığı bir sistem ,imparatorluk dönemlerinde olduğu gibi.

2-Güçte denge sistemi: Birbirine yakın güçte birçok devletin veya devlet grubunun bulunması durumunda ortaya çıkan bir sistemdir.19. YY. Avrupa'sında olduğu gibi .

3-İki kutuplu sistem:İki blok arasında geçen blok politikalarının yaşandığı 20.YY sisteminde olduğu gibi.

Gorbaçov'un Glasnost ve Prestroika'yı ilan edişi ile başlayan, üç Baltık devletinin başkaldırısı ve iki Almanya arasındaki duvarın yıkılmasıyla devam eden siyasi depremlerden sonra uluslararası sosyal, politik ve kültürel gelişmelerden oluşan bir süreç meydana geldi.⁵ Bu süreci S.S.C.B.'nin hızlı bir şekilde bağımsız devletlere bölünmesi takip etti ve bu çözümlü dünya siyasi haritasının yeni baştan çizilmesine neden oldu. Uluslararası sistemde bu sürecin sona ermesiyle realistlere göre "Yeni Dünya Düzeni" olarak adlandırılan bir dönem ortaya çıkmış oldu.

Yeni düzenin getirdiği değişikliklerin değerlendirilmesi olarak ilk söylenecek iki kutuplu döneme ait ittifak ve örgütlenmelerdeki çözümler ve birçok devletin güçlerindeki değişimlerdir. Coğrafi sınırları değişen ülkelerin yanında, bir de sahip olduğu jeopolitik ve stratejik güç dengelerinin önemini arttırdığı ülkeler ve bölgelerden bahsetmek mümkündür. Bunun yanında Doğu bloğunun dağılması yeni arayışları beraberinde getirmiştir.

Yine bu dönemde taraflar ve müttefikler belirsizleşmiştir. Bundan dolayı İkinci dünya savaşı sonunda belirlenen nüfuz alanlarının tekrar belirlenmesi gereği duyuldu. Yeni Dönemde ortaya çıkan "No man's land" yani sahipsiz ülkelere bir yön verilmesi gerekli görüldü. Dönemin A.B.D. Başkanı Bush; "Sorunların barışçı yöntemlerle sonuçlandırılması; Saldırganlığa karşı ortak bir hareket izlenmesi;Silah

---

⁴Faruk Sönmezoğlu, "Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi" ,İstanbul:Filiz Kitabevi, 1989,s.617.

⁵ Kadir Turan, "Değişen Dünya Değişmeyen Batı ve Yol Ayrımında Türkiye" ,İstanbul:Sümer Kitapevi Yay. 1995,s.4.

depolarının boşaltılması ve tüm halklara adil davranılması,”⁷ olarak düzenin kurallarını belirledi.

Ancak bu söylenenler günümüze kadar havada kaldı. Yeni düzene yön veren baş aktör olan A.B.D.’de iki ekolle karşılaşmaktayız. Birincisi Richard Nixon-Henry Kissinger’in başını çektiği; “Egemen devletler birbirinin güçlerini denetleme çabasında dırlar ve dünya düzeni gücün büyük devletler arasında dengeli bir biçimde dağılması neticesinde oluşmaktadır.” ekolü idi. Bu değerlendirme A.B.D.’nin yeni düzende yaptığı uygulamaların temel ilkesiydi. Ancak ikinci ekol sadece söylemde kalan umut temennisi oldu. Woodrow-Willson ve Jimmy Carter’a göre ise; “Halklar arası ilişkilere en az devletlerarası ilişkiler kadar önem verilmelidir. Ve bu yeni düzende uluslararası hukuk, demokrasi ve insan haklarını öngören daha derin değerler yükselecektir.” Bu politik ekoller iç ve dış politikada ise çok farklı sergilendi. Örneğin Yurt dışında asker kullanmaktan kaçınmayan savaşçı bir tutum, iç politikada ise demokratik tavır sergilendi. Ülke içinde rekabetçi bir serbest pazar ekonomisi takip edilirken, uluslararası politikada tekeli bir tutum içine girildi. Ve en nihayetinde uluslararası alanda anti -demokratik, evrensel eşitliğe aykırı ve ulusal çıkarlara göre uygulamalar yapılırken, ülke içinde ise bu değerler evrensel değerler olarak lanse edilip uygulandı. Bu çifte standartlar A.B.D.’nin ortaya attığı “Yeni Dünya Düzeninin” çok sorgulanmasına neden oldu.⁸

Graham Fuller Soğuk savaş sonrasının soğuk savaş döneminden daha tehlikeli bir ortam oluşturduğunu belirterek bu ortamda demokrasileri bekleyen çeşitli tuzakların olduğunu savunmuştur. Bu etnik ayrımcılık ,fundamentalizm, ekolojik sorun ve tepkilerdi. Fuller akılcı düşünce ve teknolojiye güvenip 21.YY ın bir barış ve refah çağı olmasını beklemenin düş kırıklığı yaratabileceğini belirtmiştir.⁹ Lawrence Freedman “Yeni Düzenin” kendine has bir durum olduğunu ve “Yeni Düzen” fikrini somutlaştıracak hamlelere ihtiyaç olduğu fikrindedir.¹⁰

---

⁷ Joseph S.Nye,Jr, “What New World Order?”, Foreign Affairs ,Vol.71, No:2 (Spring,1992).

⁸ “Marcos’un Neoliberalizm Çözümlemesi”, Çev.:Cecilia Rodrugez ,Birikim Dergisi, Eylül 1997, S:101.

⁹ Cem Kozlu, “Türkiye Mucizesi İçin Vizyon Arayışları ve Asya Modelleri” Ankara: İş Bankası Yay.,1996,s.34-35.

¹⁰ Lawrence Freedman, “Order and Disorder In The New World”,Foreign Affairs, Spring 92, Vol: 1, No:2, p.22.

“Yeni Dünya Düzeni” kavramı uluslararası kavramlara göre bir tanımlama yapmak da gayet zordur. Çünkü ortaya çıkan sistemde ne tek, ne de iki kutuplu dönemden bahsetmek çok zordur. Yeni sistemde gücün öğelerinin fonksiyonel dağılımı söz konusudur. Gücün dengelere oturtulmasında ancak böyle bir yaklaşım düzeni sağlayabilmektedir. Soğuk Savaşın mağlup tarafı belli oldu ama galip tarafın tespitine göre dünya düzeni dengeye oturtulabilecekti. Ancak yeni dönem en belirsiz bir geçiş dönemi olmuştur. Bir kere Soğuk Savaş denilen süreç bir meydan savaşı olmadan sona erdi ve sonrasında barış görüşmeleri yapılmadı.

Teknolojik ve kültürel gelişmeler yine bu yüzyılda büyük devletlerin yükseliş ve çöküşüne varacak kadar büyük ekonomik güç değişimlerine imkan vermektedir. Bu da gücün çerçevesinin çizilmesinde belirsizliğe neden olmaktadır.¹¹ Bu hızlı güç değişimleri de çatışmaların derin ve yapısal nedenlerini oluşturmaktadır.

Yine hızlı güç kaymalarının bir sonucu olarak, kuvvet dengesi çatışmaları ve küresel kuvvet dengesi çatışmaları meydana gelmektedir. A.B.D. güç değişiminde uzun vadeli bir gerileme döneminde olabilir. Ancak dünya düzenine hakim birincil güç konumunu korumaktadır. A.B.D. askeri güç, ekonomik güç ve yaygın çekiciliği olan kültürel güç dahil olmak üzere gücün bütün boyutlarına sahip olan ve halen ayakta kalan tek süpergüçtür.¹² A.B.D. ,S.S.C.B.’ye rağmen bu konumunu korudu ve güçlendirdi. Ancak bu duruma rağmen “Yeni Dünya Düzenine” tek kutuplu sistem diyememekteyiz. Dünya üzerinde bir çok sorunun çözümü,istikrarın sağlanması konusunda A.B.D.’nin çoğu zaman yetersiz kaldığı ortadadır. Bunun manası gücün karmaşık üç boyutlu bir modele göre dağılmış olmasıdır. Askeri güç olarak şüphesiz A.B.D.’nin tek kutupluluğu söz konusudur. Ekonomik güç olarak A.B.,A.B.D. ve Uzakdoğu ülkeleri sürekli bir rekabet içindeler.¹³ Kültürel ve ideolojik üstünlük konusunda da bir Avrupa modelinin A.B.D. de dahil olmak üzere bütün dünyaya hakim olduğu söylene bilinir.

Bu profilden bakıldığında büyük devletleri de içine alabilecek çapta büyük savaşların çıkması uzak gözükmemektedir. Yükselen güçlerin toprak veya ulusal çıkarlar için saldırganlığa geçmesinde fayda bulunmamaktadır. Zira modern çağda

¹¹ Josph S.Nye.Jr., ‘Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Çatışmalar’, Foreign Affairs, cilt: 7, s.3-4.

¹² Tayyar Arı, “Yeni Dünya Düzeni ve Global Güvenlik, Toplum ve Ekonomi”, İstanbul, Mayıs 1994, S:6, s.160.

¹³ Arı a.g.e., s.4.

prestij güç olan ekonomik başarıya giden yol yüksek teknoloji ve insan sermayesinden geçmektedir. Sovyetlerin dağılmasına savaşların neden olmaması da bunun güzel bir örneğidir. Ancak bu gerekçeler Francis Fukuyama'nın iddia ettiği gibi tarihin sonunu getirmemiştir. Aksine bireylerin, grupların ve ulusların kimlik çatışmaları şeklinde tarihin geri dönüşü de yaşanmaktadır. Yeni düzende de çatışmalar özellikle mümkün ve yaygın olabilmektedir. ABD'nin bir imparatorluk gibi dünyayı hiyerarşik bir yapıda yönetmesi de söz konusu değildir. Ayrıca ABD'nin bir bölgesel savaşın siyasal, askeri ve ekonomik faturasını tek başına ödemesi de kolay olamamaktadır. Savaşın dayanılmaz hale gelen maliyetini bölüşülmesi garantisi verilmeden ABD askeri müdahaleden de uzak durmaktadır. Dolayısıyla bu yeni dönemde sorunlar barışçı ve diplomatik yollarla veya doğrudan zor kullanmayı gerektirmeyen ekonomik ve propagandatif tekniklerle çözümlenmeliydi.¹⁴

Bu yeni dönemin diğer önemli bir özelliği de sistemdeki geleceğe yönelik belirsizlik durumudur. Konumuz da belirsizlik en büyük özelliği olan bu süreci açıklamak olunca zorlanmaktayız. "Düzen" kavramı işbirliği ve barışçı ilişkilerin hakim olduğu sabit bir sistem olarak algılandığında çatışmaların sınırlandırılmasını ve güç kullanımının en aza indirilmesini ifade eder. Oysa bu yeni sistem için kendi özellikleri olan mekanik kutuplaşmalardan farklı bir karakter gösterdiği söylenebilir.

Yeni sistemin yapısal değişikliklerini incelediğimizde demokratik siyasal sistemlerde ve pazar ekonomilerinde global bir hareketlilik göze çarpmaktadır. Ulus devlet ve ulusal sermayenin gücü azalırken uluslararası değerler öne çıkmaktadır. Uluslararası örgütlerin de dayandığı ilkelerin ve amaçlarının tekrar sorgulanma gereksinimi duyulduğu gözlenmektedir. Askeri gücün kullanılabilirliği azalırken, ekonomik güç daha fazla öne çıkmıştır. Güvenlik kavramının ülkeler için ifade ettiği mana da değişim göstermiştir. Çevre, mülteci sorunları, terörizm, insan hakları ihlalleri, azınlık problemleri ve organize suçlarla mücadele daha önde gelen sorunlar olmuştur. Bu yeni düzene her ideolojiden eleştiriler halen gelmekle birlikte yeni sistemin baş mimarları olan liberalistler bile değerleri eleştiri yağmuruna tutmuşlardır.

ABD'nin dünyanın en güçlü devleti olmasına rağmen bu uluslararası sistemde tek başına yönlendirme yapması olanağı yoktur. Nitekim SSCB dağıldıktan

¹⁴ Tayyar Arı, "2000 li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi", İstanbul: ALFA Yayınları, 1999, s.6.

sonra doğan güç boşluğu yüzünden Balkanlar,Orta Asya ve Kafkaslarda harekete geçmiş olan iç dinamikler yalnızca dış müdahalelerle çözülemeyecek kadar karışıktır.¹⁵ En önemli çatışma nedenleri de rekabet halindeki kimlikler ve etnik ayrımcılıklar olmuştur. Ancak yerel güçlerin nükleer ve kimyasal silah gibi kitlesel imha silahlarını ele geçirmesi ABD'nin en büyük korkusu olmuştur. Bu nedenle SSCB'nin nükleer silahlarının korunması ve imhası yakın takibe alınmış ve Kazakistan örneğinde olduğu gibi bunun için kredi vermekten çekinmemiştir.

Soğuk Savaş döneminden kalma uluslararası örgütlerde de mecburi bir kabuk değişimine gidilmiştir. İki kutuplu dönemin şartlarına göre hedefler belirleyen birçok uluslararası örgüt kendisine yeni hedefler ve ilkeler belirlemişlerdir. Varşova Paktının fesih edilmesi ile Doğu bloğu ortadan kalkınca, NATO Rusya'nın da ısrarlarıyla varlığını ve hedeflerini sorgulamaya başladı. 50 yıl dünya barışını koruyabilmiş bu örgütün yeni düzende kendini hukukun ve fiilen bitirmesi düşünülemezdi. Bu tartışmalarla geçen gevşeklik döneminden sonra NATO yeni hedeflerini; "Belirsizlik" (Uncertainty), "Önceden Tahmin Edilmezlik" (Unpredictability) ve "İstikrarsızlık" (Instability) olarak ifade edilen durumlarda ve çatışmalarda kesin olmayan düşman ve tehlikelere karşı ulusal güçler yeterli olmadığı müdahale etmek olarak belirledi. Bu politika ve hedef değişimi tüm stratejilerin odağının Orta Avrupa bölgesinden Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya'ya kaymasına neden oldu.¹⁶ NATO'nun mevcudiyetini sona erdirmek gerekmezdi. Çünkü NATO'nun askeri boyutunun yanında siyasi boyutu da vardı ve yeni ortamda NATO'nun yerini alabilecek disiplinli ve otoriter bir örgütte mevcut değildi. Yenilikçiler bile aslında NATO'nun varlığını yadsımamaktadır. Yine Soğuk Savaş sonrası en etkili dönüşüm adımlarını atan örgüt de NATO olmuştur. Bu yeni düzende Rusya Federasyonu'nu AGİT'in faal bir üyesi olmasının yanında AB ile kapsamlı ortaklık antlaşmaları olan bir ülke konumuna gelmiştir. NATO ülkeleri de uzun vadede Rusya ile olan ilişkilerini kuvvetlendirmişlerdir. NATO ile yakın ilişki Rusya'nın Avrupa Güvenlik çatısına girebilmesi için şarttır.

Dünyadaki uluslararası serbest piyasa ve uluslararası serbest sermaye dolaşımı ulusal işletmelerin tekelciliğine artık hayat hakkı tanımamaktadır. Global dünya düzenine ekonomik anlamda geçilmiştir. Büyük devletler gücü ellerinde

¹⁵ Haluk Ülmen, "Dünya Nereye Gidiyor?. Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye" Haz :Sabahattin Şen, İstanbul:Bağlam Yayınları, 1994, s.43.

bulundurabilmek için 20-25 yıllık planlar yapmak durumundadır. Ekonomik rekabet yüzünden yüzyıllardır savaşıyan Avrupa devletleri bile aynı çatı altında toplanmıştır. Avrupa devletlerinin bu ekonomik birleşimi ile rekabet gücünün azaldığını anlayan ABD de Kanada ve Meksika'yı yanına alarak NAFTA'yı kurdu. Rusya BDT çatısı altında faaliyetlerini arttırırken,yine ABD'nin önderliğini yaptığı Kuzey Amerika ülkeleri ile Pasifik ülkelerinin ekonomik işbirliğini öngören APEC kuruldu. Türkiye ,İran ve Pakistan Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) vasıtasıyla Avrasya da etkin bir rol oynamak istemektedir. Bu örgütler dizisine KEİÖ'de dahil edile bilir. Bu gruplaşmalar hem ekonomik hem de politik ittifaklar olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁷

Globalleşme sürecinde yayılan neoliberalist görüş sadece dünyayı blok ve gruplara ayırmakla kalmıyor, bu düzende yönetim merkezlerini de oluşturuyor. Kredi ve finans imkanları mal ve proje üretimine göre dağıtılması gerekirken adeta diplomatik tanınmalar,siyasi ambargolar ve siyasi destekler için bir silah olarak kullanılır hale gelmiştir. Ekonomik sınırlamalar ve standartlara uyma şartları tarafı olarak belirlenerek ayrımcılık yapılmaktadır. Yapılan bu tip tek taraflı uygulamalar globalleşmenin inandırıcılığını yitirmesine neden olmuştur.

Son olarak belirtmek isterim ki ; Soğuk savaş döneminde blokların sınırları ve çıkarları belli olduğundan bütün ülkeler karşı karşıya olduğu ideolojik ve coğrafi tehdidi bilir ve ona göre dış politika belirlerdi. Bu Batı-Doğu arasındaki statik dengede baş aktör A.B.D. idi. S.S.C.B.'nin dağılması adeta pusulanın ibresini oynattı ve yeni pazarlar ,sahipsiz ülkeler ,paylaşılmamış büyük enerji kaynakları ve nüfuz alanları ortaya çıktı. Önümüzdeki 20-30 yılın olanakları şu anda "Yeni Dünya Düzeni" pastasında sunuluyor. Ülkeler gruplaşarak güç oluşturmakta ve buna göre uluslararası politikalarını belirlemektedirler. Ekonomik güç dünyanın stratejik denge vasıtası haline geldi. ABD'yi yeni düzende süper güç yapan ordusunun büyüklüğünün yanında BM,NATO,IMF ve Dünya Bankasında dediğinin olmasıdır. Parayı veren yeni sistemde düdüğü çalmaktadır...

---

¹⁶ Necip Toruntay , 'Değişen Stratejiler Odağında Türkiye', İstanbul: Milliyet Yayınları, 1997 ,s.20.

B-YENİ SİSTEMDE ORTA ASYA'NIN KONUMU:

“Yeni Dünya Düzeni” birçok devletin jeopolitik konumların da ve güç dengelerinde çok farklı değişimlere neden olmuştur. Yeni coğrafi sınırlarla beliren Orta Asya devletleri de ön plana çıkan yeni jeostratejilerin odağında kalmıştır. Şüphesiz ki bu sistemde güç kaymasının en çok olduğu merkezi bölge Asya olmuştur. Politika bir gücün geliştirilmesi ve bir amaca yönlendirilmesi anlamını içerir. Amaca ulaşmak için benimsenen hareket tarzını anlatır. Gücü kullanarak amaca ulaşmada ise coğrafyanın yeri ve değeri çok önemlidir.¹⁸

İlk olarak bölgenin sahip olduğu coğrafi konumu ele alacak olursak; Sir Halford Mackinder Londra Kraliyet Coğrafya Derneğinde sunduğu 1904 tarihli tebliğinde “Heart Land” (Kalpgah) teorisini ortaya attı. Bu teoriye göre demiryollarının gelişmesi ile kara hakimiyetinin ehemmiyeti deniz hakimiyetine göre daha arttı. Kuzey Doğu Avrupa’yı ve Orta Asya’yı kontrol eden dünyayı da bu sayede kontrol edecekti. Bu yaklaşım Orta Asya’yı dünyanın en önemli jeostratejik konumu olarak ilan ediyordu.¹⁹ Mackinder’in bu kara hakimiyeti teorisi geçen bunca zamana rağmen değişen zamanın parametrelerine göre tekrar önem kazanmıştır. Bölgeyi tekrar kalpgah haline getirecek şüphesiz ki sahip olduğu enerji kaynakları ve bunları dünya pazarlarına taşıyacak yeni düzenin ipek yolları diyebileceğimiz petrol boru hatlarıdır. Çünkü yeni uluslararası sistemin özünde ulusların kendi çıkarları bulunmakta, zaman ve mekan sınırı da bunu engellemektedir.

Yeni Dünya Düzeni şekillenirken Orta Asya’daki güç dengelerinde öyle bir değişim yaşandı ki, Amerikan analizcilere göre Orta Doğunun sınırlarını bile yeniden şekillendirecek duruma geldi. Eski Kuzey kuşağının ülkeleri olan Türkiye, İran, ve Afganistan’ın Orta Doğunun kalbini oluşturacağı öngörülmektedir.²⁰ Blank’a göre Orta Asya’daki dış ilginin kaynağı yalnızca enerji kaynaklarından ileri gelmektedir. Bu nedenle Orta Asya’nın geleceğinde karabulutlar görünmektedir.

¹⁷ Zbigniew Brzezinski, “Kontrolde Çıkış Dünya”, Çev:Haluk Menemencioğlu, Ankara: İş Bankası Yayınları, 1996, s.210.

¹⁸ Suat İlhan, “Jeopolitik Gelişmeler ve Türk Dünyası”, Avrasya Etütleri, C:2, S:3, Sonbahar 1995, s.25.

¹⁹ Gerald Robbins, “Post Sovyet Anayurdu”, Avrasya Etütleri, S:1, s.34.

²⁰ Stephan Blank, “Orta Asya ve Asya Güvenliği”, Avrasya Etütleri, C:2, S: 3, Sonbahar, 1995, s.22.

Komünizmin bölgeye olan yapısal mirasının paylaşımı ve muazzam boyutlardaki ekonomik ve ekolojik problemlerinde aşılması gerekmektedir.²¹

Mackinder'in teorisine alternatif olarak gelişen coğrafi teorilerden A.B.D.'li Spkyemen'in "Kenar Kuşak" teorisine göre ise Avrupa Rusya'sına sahip olacak bir güç Orta Asya'yı da kapsayan merkezi bölgeye de hakim olursa dünyaya da egemen olabilecektir. Bu her iki kara hakimiyeti teorisi de kalpgah olarak Orta Asya'yı dünyanın merkezi olarak gördü.²² Bu merkezi bölgenin kontrol edilebilmesi için de buna uygun bir güç gerekmektedir. Ulaşım ve iletişim yetersizliği nedeni ile hakim olunmayan alan şüphesiz savunulamayacağından Orta Asya'da bu tehdit halen devam etmektedir.

Ekonomik çöküntüler, iç huzursuzluklar ve etnik gerilimler bir bütün olarak Kafkasya ve Orta Asya eksenindeki uluslarda bu dönemde üst düzeyde hissedilir olmuştur. Aslında bölgenin petrol ve doğal gaz rezervleri gittikçe daha çok enerjiye ihtiyaç duyulan global endüstriye cevap verebilirse yeni bir umut kapısı bölgeye açılmış olacaktır. Orta Asya devletleri bölgede kendi sorunlarını çözecek birikimi ve jeostratejiyi bünyesinde bulundurmaktadır.²³ Avrasya gerek bölgesel jeostratejilerin odağında olması, gerekse sahip olduğu enerji kaynakları ile çok önemli bir bölgede yer almaktadır. Dünyada gücü elinde tutan hiçbir devlet bu önemli stratejik merkezin tek devletin hakimiyetinde kalmasına müsaade etmeyecektir. Esasen Kafkaslar ve Orta Asya düzleminde yer alan dünya enerji rezervleri jeopolitik olarak da Avrasya'nın tam merkezinde bulunmaları nedeni ile ayrıca stratejik bir önem kazanmışlardır.

Orta Asya'nın yeni stratejik konumunu anlayabilmek için Kafkaslar, Karadeniz ve Boğazlar ile bir bütün olarak ele almak zorunludur. Bu bölge sırf Orta Asya enerji kaynaklarını kuşatmasından dolayı son derece stratejik önem ve değer kazandı.

Orta Asya'nın coğrafi genişliği de göz kamaştırıcıdır. Bölgeye kilit giriş kapısı Kafkasya'dır. Kafkasya ise dünyanın en yüksek ve engebeli, aynı zaman da en uzun deniz yolu olabilecek bir geçiş konumundadır. Kafkasya; Avrupa, Afrika, Asya anakaraları arasına girmiş olup 5000 km kıyı uzunluğunda olan ve sırasıyla

---

²¹ Blank, a.g.e., s.19

²² İlhan, a.g.e., s.26.

²³ M.A. Mert Gökırmak, "Türkiye Rusya İlişkileri ve Petrol Taşımacılığı Sorunu", Der:F.Sönmezoglu, İstanbul, 1999, s.158.

Akdeniz,Ege denizi,Boğazlar,Marmara Denizi,Karadeniz ve Azak Denizi gibi birbirine bağlı iç denizlerin oluşturdukları bir su koridoruna sahiptir. Karadan da doğu ve batı ile kuzey ve güney yollarının birleştiği bölge konumundadır. Orta Asya'nın enerji kaynaklarını dünyaya taşıyacak ²⁴ geçit olan Kafkasya'nın dünyanın kalbi için önemi büyüktür. Kafkasya ve Ön Asya tarihte zor işgal altına giren ve idare altında tutmanın en zor olduğu bölgedir. Bunun en önemli nedeni de, sert iklimi,dağlık bölge olması ve sosyal yapısının özellikleridir. Orta Asya'yı Avrupa'ya bağlayan ticari,enerji kaçakçılık ve uyuşturucu²⁵ güzergahının bulunması da bölgeyi her zaman çatışmaların da merkezi yapmıştır. Ayrıca Anadolu'yu kuşatan kısılcacın Balkanlardan sonra ikinci ucu da Kafkasyadır.²⁶ Yeni dönem siyasetin temel konusu menfaatlere göre dış politika belirleme olunca enerji kaynakları ve ihraç güzergahlarının kontrolü en önemli mesele olmuştur.19.YY.da Yakın Doğudaki Büyük Oyunun tüm kuralları ve şartları Orta Asya'da belirmiş durumdadır. İstikrar şart olmasına rağmen bölgede birçok çatışmanın 21. YY' ın talepleri doğrultusunda gerçekleşeceği kesindir. Orta Asya'nın yeni uluslararası sistemdeki yerini tam olarak inceleyebilmek için şu dönemlerde değerlendirme yapmak yerinde olur:

1-S.S.C.B. Sonrası Dönem: Orta Asya'yı yaklaşık bir yüzyıla yakın bir süre sınırları içinde tutan doğu bloğu yıkıldığında bu bölgelerdeki ülkeler de 1990 dan itibaren bağımsızlıkların ilan ettiler ve bölgesel potansiyeli paylaştılar. Yeni Dünya Düzeninde tam bağımsızlığı elde edebilmek için mücadeleye başladılar. Bu mücadele başta Rusya ve yoksulluğa karşı oldu. Esasen yeni ülkeler için önemli olan bölgenin sahip olduğu potansiyellerin tam bağımsızlığın sağlanması için değerlendirebilmektir. Yeraltı zenginliklerinin çok olması bir ülke için aynı zamanda güvenliği için büyük risk manasına da gelir. Çünkü bu zenginliği de korumak için

²⁴ Erol Mütercimler, "21.YY Eşiğinde Uluslararası Sistem ve Türkiye –Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Modeli", İstanbul: Anahtar Kitapları Yayınevi, 1993, s.35.

²⁵ "Uluslararası narkotik ticareti için Orta Asya başta olmak üzere eski Sovyet bölgesi narkotik endüstrisine hakim olan organize suç şebekeleri için bir fırsatlar cenneti olmuştur. Sorun Orta Asya'da uç vermektedir. Şöyle ki;1990 rakamı ile Kazakistan,Kırgızistan ;Türkmenistan ve Özbekistan gibi beş Türk Cumhuriyetinde uyuşturucu suçları Rusya ve eski SSCB devletlerinden daha fazla artış göstermektedir. Amerikalıların endişesi bağımlılar değil tabi ki Orta Asya'nın uyuşturucu üretimini en büyük üssü olması potansiyelidir. B.D.T. ülkelerinde bir milyon hektara varan arazide ham marihuana üretildiği rapor edilmektedir. Batı yatırım yapmazsa bölge ikinci bir Bolivya ve Kolombiya olma tehlikesi ile karşı karşıyadır."Mim Kemal Öke, "Orta Asya Türk Cumhuriyetleri", İstanbul: Alfa Yay.,Mart-1999,s.7.

²⁶ Erol Manisalı, "Bıçak Sirtında Türkiye", İstanbul:Cumhuriyet Yay1999,121.

gelişmiş bir askeri güç gerekmektedir.²⁷ Maalesef Orta Asya'nın genç ve dost ülkelerine bu koruyucu vasfı yetersizdi. Ekonomisi çok berbat ve askeri gücü sıfıra yakın olan bu ülkelerin doğal zenginlikleri kırk haramilerin hazinesini aç kurtlara hatırlatmaktadır.

S.S.C.B dağıldıktan sonra yeni oluşmakta olan Doğu Avrupa Demokrasileri ve Baltık devletleri Batıya kayarken, eski SSCB devletleri de özellikle Orta Asya'dakiler Moskova'nın himayesinde birleşmektedirler. Bu anlamda yeni bir Doğu ve Batı sınırında çizildiği söylenebilir.²⁸ Ancak, Batı Bloğu isteğe bağlı gerçekleşirken Doğu da bu birleşim Soğuk savaş döneminin emperyalist politikaları ile yapılmaktadır. Batı tarafından N.A.T.O.'nun genişlemesi için verilen ödünlerle Rusya "Yakın Çevre"sinde istediği gibi hareket edebilmektedir.

Orta Asya bu dönemde artık dışarıdan gelecek tehditlerin riski altına girmiştir. Ancak aynı coğrafyadaki Türki cumhuriyetler birer kıta içi devletler olarak kuracakları her türlü oluşumla dünyadaki birçok jeostratejik dengeleri sarsacak niteliktedir. Bu nedenle bu devletlerin dış dünyaya açılımlarında mevcut statükoyu ne derece etkileyeceği hesaplanmalıdır.²⁹

İkinci dünya savaşından sonra S.S.C.B petrol üretim ağırlık merkezi, Bakü'den 1500 km kuzeydeki "İkinci Bakü" olarak da anılan Ural dağları arasındaki bölgeye geçti. Bu bölge 1960 lar da Sovyet petrol üretiminin 2/3 ünü oluşturmakta idi.³⁰ Bu dönemlerden itibaren petrol ihracat politikasında sosyalist ilkelerden uzak ulusal çıkarları gözetmeyen petrol uygulamaları görmekteyiz. Çünkü ucuz petrol herkese değil sadece dışarıdan dolar getirecek Avrupa, Japonya ve üçüncü dünya ülkelerine satılırken, komünist bloğu ülkelere aynı elverişli koşullar sağlanmamıştır. S.S.C.B. bu yolla kalkınması için gerekli ithal girdilerine vereceği parayı elde etmiştir. 1975 yılında S.S.C.B. petrol merkezi Sibiryaya'ya ağırlıklı olarak kayarak ABD'yi de geride bırakıp dünyanın bir numaralı petrol üreticisi olmuştur.³¹ Bu denli büyük petrol üretim kuyularına sahip olan Rusya Federasyonunun Orta Asya petrolerindeki teknelci tutumunun sebeplerini inceleyecek olursak, SSCB yıkıldıktan sonra petrol işleme kapasitesinin sadece %35'inin Rusya dışında bulunduğunu görmekteyiz. Ancak bu dönemde Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Azerbaycan gibi eski

²⁷ Ferman Demirkol, "1995 Anayasasına Göre Devlet Başkanlığı", İstanbul, 1999, s.7.

²⁸ Olgan Bekar, "NATO'nun Genişlemesi Rusya ve Türkiye", C:3 ,S:1, 1996,s.67.

²⁹ Bekar, a.g.e., s.72.

³⁰ "Petro Strateji", İstanbul:Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1996, s.95.

SSCB devletleri ile Rusya Federasyonu ilişkileri ekonomik ve siyasi çıkarlar dengesi üzerine kurulmuştur. Ve bu dengede enerji kaynaklarına sahip ülkeler etki alanın odağında yer aldı Soğuk Savaşta Orta Doğuda Doğu Bloğu olarak sürdürülen nüfuz mücadelesi ,bu defa Ruslar tarafından Orta Asya ve Kafkaslardaki enerji kaynaklarını denetlemek için sürdürüldü. Baltık devletlerine petrolü dünya fiyatları üzerinden ihraç ederek bir baskı aracı olarak kullanılmaktan kaçınmayan Rusya, Orta Asya'daki tekelinin kırılmasını menfaatlerine gölge düşürme olarak değerlendirmektedir.

Rusya 1992 sonlarına kadar Atlantik eksenli dış politikaya ağırlık verince Orta Asya ve Kafkaslar da 2 yıl rahat bir nefes almıştır.1992 de imzalanan AKKA antlaşması; eski Kızıl Ordu şimdi ise rejimin mimarı olan Rus generallerinin vetosu ile karşı karşıya kaldı. Bundan sonra finansal kredi itibarıyla de batıdan umduğunu bulamayan Rusya, Avrasya eksenli politikaya yöneldi .³² Bu da bölgedeki çatışmaların başlamasına neden oldu. Aslında Avrasya'yı Rusya'nın dış politikasının gündemine yerleştiren, yeni bağımsızlığını kazanan eski devletlerinin sahip oldukları zenginlikleri dünya pazarlarına açma girişimleri ve buna Batıdan gelen olumlu cevaplar neden olmuştur. Batının Avrasya'ya ilgisi Rusya için bozulan ekonomik sistemini tekrar ayağa kaldırma imkanı verebilirdi. Oysa Orta Asya devletlerinin amacı, egemenliklerini siyasi ve ekonomik açıdan da kazanabilmek için enerji rezervlerini bir vasita olarak kullanmak idi.. Hazar petrollerinin ve doğal gazının tahmini rezerv rakamları ile pazarlanabildiğinde bölgeye 4 trilyon dolar gibi bir paranın akacağını hesap edersek Rusya'nın ilgisinin nedeni daha iyi anlaşılır sanırım

Avrupa bölgede Rusya'nın enerji tekelinin kırılmasını geleceği açısından gerekli görmekte birlikte, Doğu Avrupa'daki adaptasyon ve Rus tavizleri karşılığı olarak Avrasya'yı Rusya'nın "Monroe doktrini alanı" olarak bırakmaktadır .Bu sayede Batı Avrasya'da radikal İslami akımların gelişmesini engellemek için Rusya'ya sessiz görev vermiş olmaktadır.³³ Bunu Batının bölgede çıkan anlaşmazlıkları çözmekteki isteksizliğinden ve AKKA' nın Rusya tarafından tek taraflı delinmesine karşı tepki göstermemesinden çıkartabiliriz. Rusya'nın radikalleşmiş ve siyasallaşmış İslam'ın halen elinde tuttuğu Kafkaslarda ,Orta

---

³¹ Petro-Strateji ,s.96.

³² Mehmet Ögütçü , "Avrasya Enerjisi Stratejik Dengeler ve Türkiye" ,Yeni Forum ,Kasım-1995,C:1,S:318, s.3.

Asya'da hakim olması ve orada da sınırlı kalmayarak Federasyon'un içinde yaşayan geniş Müslüman nüfusu etkilemesi kaygısı da bölgeye olan ilgisini arttırmıştır. ³⁴ Soğuk savaştan sonra bölgede ortaya çıkabilecek belirsiz olan potansiyel tehlikelerden birisi de budur.

Sonuç olarak; Avrasya petroleri mücadelesi bu dönemde başlamış durumdadır. Bu mücadelede güvenlik, jeopolitik ve ekonomik unsurlardan oluşan büyük bir oyun göze çarpmaktadır. Ancak belirsiz olan hem bölge devletlerinin hem de Rusya'nın geleceğidir. ³⁵ 21.yy.'da bölgedeki petrol ve doğal gaz rezervleri hem Batı, hem Rusya, hem de bölge devletleri açısından son derece önemlidir. Ya Yeni Dünya Düzeninin bir parçası olan "Win-Win"denilen değişken toplamı bütün tarafların kazandığı, eşitlikçi paylaşım olacak; ya da "I win,you lose." yani "Ben kazanırım sen kaybedersin." felsefesine dayalı sıfır toplamı Soğuk Savaş oyunlarına devam edilecektir. ³⁶

2-B.D.T.'nin Kurulması ve Rusya'nın "Yakın Çevre" Politikası:

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki S.S.C.B dağılmış ve soğuk savaşı kaybetmiş olsa da sahip olduğu askeri güçte bir eksilme olmamış , sadece ordusunun ekonomik finansmanını kaybetmiştir. ³⁷ Osmanlı Devletinin yıkılmakta olduğu dönemde bile İngiltere'den sonra dünyada ikinci büyük orduya sahip olduğu düşünülürse,eski Kızıl Orduyu hesaba katmadan planlar yapmanın yanlış olacağı anlaşılır. Buna bağlı olarak Rus vatandaşlarında,yöneticilerinde ve ordusunun subaylarında tekrar büyük devlet olma arzusu ve ihtirası alevlenmektedir. Rusya'nın bu arzusu yetersiz kalan ekonomik ve siyasi gücü ile çelişki oluşturmakta ,meydana gelen güç boşluğu da bölgesel rekabeti arttırmaktadır. Bu rekabet bölgeye ilgi duyan her devletle Rusya arasında gerçekleşmektedir. ³⁸

³³ Atakan Gül-Ayfer Gül , "Avrasya Boru Hatları ve Türkiye" İstanbul :Bağlam Yayınları Nisan-1995,s.76.

³⁴ Yılmaz Bingöl, "Sovyet Sonrası Orta Asya Karşısında Türkiye'nin Politikası" .Avrasya Etütleri,Yaz-Sonbahar, 1998,S:14, s.8.

³⁵ Ariel Cohen, "Yeni Büyük Oyun, Avrasya'da Boru Hattı Siyaseti" Avrasya Etütleri, C:3,S:1,İlkbahar,1996,s.2.

³⁶ Sedat Sertoğlu, "Kuşatma", Sabah, 10 Kasım 1999.

³⁷ Necip Toruntay, "Değişen Stratejiler Odağında Türkiye", İstanbul: Milliyet Yayınları,Mart-1997, s.154.

³⁸ Mert Gökırmak, "Türkiye ve Rusya ilişkileri ve Petrol Taşımacılığı Sorunu", Değişen Dünya ve Türkiye",Der.: F. Sön., İstanbul ,Bağlam Yayınları, 1989,s.158.

Yeni dönemde Rusya Federasyonu, siyasal rejimini demokrasi olarak belirlerken ekonomisini de, merkezilikten ve kapalılıktan çıkararak serbest piyasa ekonomisine geçmeye çalışmaktadır. Rusya’da bunlardan daha da önemli bir değişim de devlet yapısının imparatorluk sisteminden ulus devlete doğru geçişinde yaşanmaktadır. Bu anlamda dış politikalar belirlemek durumunda kalınca her şeyden önce yıkılmasına sebep olan ekonomik bozukluklarını düzeltmek için Batıya yöneldi. Atlantik eksenli bir politika denedi. Ancak Batıdan umduğu yardımı göremediği gibi ,Batının da eski belalısını tekrar ayağa kaldırmaya hiç niyeti olmadığını bir iki sene anladı. Bundan sonraki politikalarında iki hedef görmekteyiz: Birincisi Avrupa’daki eski nüfuz alanlarını kaybetmemek.Yani eski Varşova Paktı üyelerinin NATO’ya üyeliğini engellemek ya da tarafsız kalmalarını sağlamaktır. İkincisi ise; “Yakın Çevre” (Near Abroad) adı altında dünyaya duyurduğu Asya’da hakimiyetini korumaktır.

Rusya Orta Asya’yı arka bahçesi olarak ilan etmek suretiyle Hazar petrollerine ve dünya pazarlarına açılma güzergahlarına her zaman müdahale edeceğinin ilk işaretini vermiş oldu. Rusya’nın “Yakın Çevre” politikasını dünyaya açıklaması bağımsızlığını yeni kazanan Türk devletleri ile Kafkasya’nın otonom devletleri tarafından tedirginlikle karşılandı. BDT.’nin kurulması meselesini açıklamadan, Rusya’nın bölgeye olan başat güç politikasını anlaşılması daha faydalı olur. Rusya’nın “Yakın Çevre” politikasını takip etmesinin gerekçelerini şöyle sıralayabiliriz:

- 1-Jeopolitik açıdan Avrasya Hakimiyeti ile kara hakimiyetini devam ettirmek.
- 2-Asya’daki Rusya’ya bağlı otonomilerde etnik ve dini akımları engellemek.
- 3-Şu an Federasyonun sınırları dışında kalan Rus azınlıkların haklarını korumak.
- 4-Bölgeyle olan ticaretinde çıkabilecek her türlü olumsuzlukları gidermek.
- 5-Bölgeye dünyanın ilgisini çeken petrol ve doğal gaz rezervlerinin çıkartılması,pazarlanması ve taşınmasından çıkar sağlamak.
- 6-Sessiz Düşman olarak Orta Asya da oluşabilecek kökten dincilik akımını aleyhine çevirmeden kontrol altına almak.
- 7-Bölgedeki büyük devlet imajını ve otoritesini tekrar tesis etmek.

Evet ,Rusya global bir süper güç olmaktan halen çok uzaktır. Ancak bu onun Avrasya’da kesinlikle dışlanamayacak ve hesaba katılmadan plan yapılamayacak bir

güç olduğu özelliğini değiştirmez. Burada eklenmesi gereken bir husus da şudur: Eskiye göre Rus ordusunun sorumluluk alanları ve görev bölgesi azaldığından özellikle Avrupa'daki kuvvetler yeni ilgi bölgelerine kaydırarak askeri gücünü düzenlemektedir. Bu strateji Rusya'ya ,zaman ve kaynak yaratarak Avrasya'da tekrar askeri bir süper güç olarak belirmesine imkan sağlamıştır.1990'da imzaladığı AKKA sınırlarını 58. Orduyu Kafkaslarda kurarak çoktan aşmış olması da bunun bir göstergesidir.

Rusya'nın tekrar ekonomisini düzeltebilmesi için dış yatırımlarda çok kar etmesi gerekmektedir. Bunun en güzel yolu doğal gaz ve petrol ihracı ile silah satışıdır. Avrasya da ki Rus dış politikasını belirleyen iki önemli unsur enerji ve silah satışı idi Rusya'nın şu an ihracatının %80 ini ham petrol ve doğal gaz oluştururken,³⁹ bundan başkade en çok silah satışı ile dış girdi elde etmektedir. "Yakın Çevre" politikası ile Rusya, bu iki ticaret metainin kontrolünü elinde tutmayı hesap etmektedir. Dünya silah satışlarının Yakın Doğudaki petrol üreticisi ülkelerde yoğunluk göstermesi ve bölgede şimdiye kadar bir çok savaşların olması Orta Asya'da da benzer akıbetin olacağı endişelerini doğruluyor.

Rusya Fedarasyon'u Hazar petrol ve doğal gazını kontrol altında tutmak için iki metod takip etmektedir: Birincisi petrol ve doğal gaz ithalatçısı ülkelere baskılar uygulayıp ekonomik ve siyasi tavizler kopartmak. İkincisi ise batılı devletlerin enerji ile ilgili bölgeye olan yatırımlarını sınırlamak .⁴⁰ Rusya şu anda ihtiyacı olan yüklü miktardaki parayı ve ulusal morali sınırları dışında kalan Avrasya devletleri sırtından elde etmeye çalışmaktadır.

Zamanın Dışişleri Bakanı Andrei Kozyrev ve gelecekteki Dış işler Bakanı Yevgeny Piramakov'un, Hazar denizindeki Rus çıkarlarını korumasına ilişkin gizli bir memorandumu Yeltsin'e imzalattıklarından bahsedilmektedir.⁴¹ Bu eğilim, bölgenin enerji zenginliklerinin Rusya için "olmazsa olmaz" sınırları içinde hayati öneme sahip olduğunu ortaya çıkarmaktadır. S.S.C.B yıkıldıktan sonra Rusya Federasyonunun bölgeye olan ilgisinin icraat alanı da, Bağımsız Devletler Topluluğu olmuştur. B.D.T yi inceleyerek bölgedeki Rusya gerçeğine bakmakta fayda var.

³⁹ Gül a.g.e.,s.37.

⁴⁰Turan Aydın, "Rusya'nın Politik Hayatında Ekonomik Grupların Önemi", Avrasya Etütleri, C:2,S:3,Sonbahar1995,s.58.

⁴¹ Şüha Bölükbaşı, "Türkiye ve Hazar Denizi Petrolleri", Türkiye ve Orta Doğu Tarih Kimlik Güvenlik Der.Meliha Altınışık, İstanbul,1 Boyut Kitapları, 1999, s.221.

Bağımsız Devletler Topluluğu: A.B.D.'de de zenciler özgürlüğünü kazandığında önce hepsi evlerini terketmiş, ancak akşama kadar dolaşıp acıktıktan sonra iş bulamayan, parası olmayan büyük bir kesimi evlerine geri dönerek köleliği özgürlüğe tercih etmişler. Orta Asya'nın yeni cumhuriyetleri için de aynı kaderden bahsetmek mümkündür. Bu devletlerde bağımsızlık sonrası benzer sıkıntılarla karşılaşmış ve birer birer bağımsızlıklarını ilan ederek ayrıldıkları Rusya Federasyonu'nun himayesi altına girmişlerdir. B.D.T.'na bu devletlerin katılmasındaki sebepler olarak, etnik yönden homojen nüfus,yeterli sanayi alt yapısı olmaması ve Yöneticilerinin Rusya yanlısı olmasını söyleyebiliriz. Bağımsız Devletler Topluluğu (B.D.T.) 21 Aralık 1991'de Almaata'da ki konferans da kuruldu .Yönetim merkezi Beyaz Rusya'nın başkenti Minsk seçildi. Gürcistan ve Baltık Cumhuriyetleri ilk önce Topluluğa katılmazken, Azerbaycan parlamentosu anlaşmayı geçersiz saydı Moldova parlamentosu da onaylamadı.Ancak Rusya'nın gücü ve siyasi nüfuzu devreye girince Eylül 1993 de Azerbaycan , Aralık 1993 de Gürcistan ve Nisan 1994'de de Moldova topluluğa katılmak zorunda kaldılar . B.D.T. sınırları içersinde yüz bin Rus Askeri görevlendirilirken,“Barışı Koruma” adı altında Gürcistan ,Moldova ve Tacikistan'da operasyonlar yapıldı.⁴²

Daha kuruluş aşamasında B.D.T.'da şu eksilikler gözlenmektedir:

1-Üye ülkelerin gönüllü katılımı olmadan kurulduğu için karşılıklı haklara saygı ve Yeni bağımsızlığını alan ülkelerde şüpheler oluştu.

2-Birliğin kuruluşu uzun ve şartlı bir süreçten uzak ve hemen oldu.

3-Birlik üyesi ülkelerin hiçbirinde sağlam bir demokrasi ve sosyal devlet yapısı olmadığından olumlu etkileşim beklenemez.

4-Devletlerin halklarında ,birliğe yönelik sosyal bir şuur ve kamuoyu desteği gelişmeden oldu.

5-Rusya Federasyonunun tartışmasız üstünlüğü Topluluğun dengesini bozmakta ve amacının dışına çıkartmaktadır.

6-Doğu Bloğunun devamı olarak algılanması yüzünden Batımın yatırımlarına engel olabilmekte ve bu da kalkınmayı yavaşlatmaktadır.

Ocak 1997'de Aşkabat zirvesinde beş Orta Asya devleti, Tacikistan dahil B.D.T.'nin fonksiyonlarını sınırlandırmak için karar almışlardır . B.D.T.'nin

⁴² Ahmet T.K uru, “Uluslararası Ortam ve Bölgesel Entegrasyon Teorileri Işığında Türk Birliği Meselesi”,Der.M.K. Öke,Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, İstanbul, Alfa Yayınlar,1998, s.174.

kesinlikle siyasi ve askeri hareketlerden uzak tutulması konusunda görüş birliğine varıldı. Özbekistan Devlet Başkanı Kerimov B.D.T. bünyesinde bir ordunun kurulmasına ve başına Rus Genelkurmay Başkanı getirilmesine kesinlikle karşı olduklarını belirtmiştir. B.D.T.'nin güvenlik alanında ön gördüğü hedefler eski Varşova Paktının bir benzeridir. Ekonomik alanda ise serbest ticaret bölgesi oluşturulması ve ortak reform politikalarının takip edilmesi planlandı. Rusya bölgeden aldığı petrol, doğal gaz ve altını işleyerek tekrar bölgeye satma ve ihraç etme beklentisini bu toplulukta kısa vadede yaşattı. Yeltsin ve Çernomirdin'e göre ekonomik birliği askeri ve politik birlik takip edecektir.⁴³

B.D.T.'ye bağımsızlığını yeni kazanan devletler açısından bakacak olursak ekonomi ve siyasi alanda şu anda Rusya'dan daha etkili bir tercihi olmadığını görürüz. Alternatifler olmayınca mecburiyet politikası hakim oluyor ve Rusya da seçenekleri ortadan kaldırarak onlara bu konuda tercih hakkı tanımıyor. B.D.T.'ye üye olan ülkeler içerisinde en farklı konumda olan Kazakistan'dır. Rusya'dan daha çok bu birliğe talip olan Kazakistan'ın reel gayri safi milli hasılası 1990-1995 yılları arasında %55 oranında düşmüştür. Ayrıca Kazakistan endüstrisinin iki temel ihraç sektörü olan petrol ve yarı işlenmiş metallerin gayri safi milli hasıladaki yeri 1992'de %31.2'den, 1996'da %21.3'e inmiştir. Yine Kazakistan Toplam ihracatının %44.5'ini Rusya'ya yapmaktadır. 1995 yılında B.D.T. kurulduktan sonraki dönem rakamı olarak, Kazakistan'ın Rusya'dan olan ithalatı %32'den %55'e yükselmiştir.⁴⁴ Bu rakamların gösterdiği gibi, Avrasya'nın en büyük petrol rezervine sahip ülkesi olan Kazakistan'ın, Rusya ile B.D.T.'yi kurması ekonomik açıdan da faydalı olmuştur. Ayrıca Kazakistan'da bulunan %50'ye yakın Rus nüfusu ve 3000 km.yi bulan Rusya sınırı, Kazakistan'ın Rusya ile işbirliği yapmasında etkili olmuştur.

B.D.T. üyesi olan Türk Devletleri kendi aralarında oluşturdukları ittifaklarla Rusya hegemonyasından kurtulmaya çalışırken,⁴⁵ Batı ile entegrasyonu da temel hedef haline getirmektedirler. Çünkü, Rusya'nın tekeli bölgede tek kırabilecek Batı Finans çevreleridir. Bu ülkeler Azerbaycan, Kafkasya ve Gürcistan'da Türkiye'nin ne denli yetersiz kaldığını gördükten sonra bunu daha iyi anladılar. Bu devletler halen belirsizliğini koruyan Rusya tehlikesini aşama aşama geçerek, hayatta kalma

⁴³ Halim Nezihoğlu, "Bağımsızlıktan Günümüze Rusya Türk Cumhuriyetleri İlişkileri", Bkz. A.g.e. F.Sönmezoğlu, s.21.

⁴⁴ The Economist "1997-98 Kazakhstan Country Profile", 30 September 1997, p.11-15.

⁴⁵ Herald Tribune, 29 April 1998.

politik başarısını göstermek zorundadırlar. B.D.T.'da imzalanan 886 antlaşmadan sadece 130 unu tüm üye ülkeler imzalarken , bunların sadece beşini üye ülkelerin iç hukukuna uygun bulunarak kabul edilmiştir .Bu durum B.D.T.'deki üye ülkelerin birbirine olan güvensizliğini göstermektedir.

BDT ile ilgili son olarak Rusya emperyalizmini tekrar hortlatma endişesinden bahsedile bilir. Yeltsin B.M.'den açıkça: "Eski S.S.C.B. ülkelerinde barış ve istikrarın garantörü olarak Rusya'ya özel yetkiler tanınmasını," istemektedir B.D.T.'nin enerji meselelerinde de son sözü Rusya Federasyonun söylemesi eğilimi artmaktadır. Nazarbayev bir konuşmasında:"Günümüz dünyasında silahların bir ülkeyi korumakta yeterli olabileceğini sanmıyorum. Bizim temel güvenlik garantimiz Kazakistan'da güçlü bir Batı girişiminin varlığı olacaktır." demiştir. Rusya ise Orta Asya'daki Batılı şirketlerin üstlendiği büyük petrol projelerinde, hiç sermaye koymadan pay almaya çalışmaktadır. Batının bölgeye olan ilgisi özgürlük veya demokrasi rüzgarları ile değil petrol kuyularının cazibesi ile olduğu düşünülürse B.D.T.'nin akibeti daha iyi anlaşılır.

3-Bölgenin Uluslararası Petro-stratejisi:

19. yy.'da dünyada sanayileşme hızla büyürken, sanayiler için hayati önemi olan petrolün çıkartıldığı bölgelerde de istilalar ve sömürgeler başlamıştır.Bunun sonucunda da koskoca bir dünya savaşı meydana geldi. Petrol politikaları dünyadaki bütün ülkeleri savaştırabilecek kadar önem arz etmektedir. Devletlerin sürekli büyüyen ekonomileri ile doğru orantılı olarak petrol tüketimi de artmaktadır. Petrol üretimi olmayan;özellikle büyük ekonomisi olan Batı ülkelerinin ve 3. Dünya ülkelerinin sürekli bu temel ihtiyaçlarını ithal etmeleri, onları sürekli dışa bağımlı hale getirirken, petrol üreticisi ülkeleri de sürekli güçlendirmektedir. Petrolün bu çift taraflı rolü ile Orta Asya ülkeleri de yeni kazandıkları bağımsızlıklarını ekonomik yönden de tamamlayarak dünya sahnesinde yerlerini almak istemektedirler. Dolayısıyla Hazar petrolü ile ilgili olarak alınacak her hangi bir hatalı karar o ülkelerin halkları için telafisi mümkün olmayan zararlara neden olacaktır.⁴⁶ Evet önemli bir petro-stratejiye sahip olan bir ülke hele bu sayede ekonomik ve siyasi bağımsızlığını elde edecekse ,satranç tahtasındaki piyondan farksız durumdadır.

---

⁴⁶ Bu hatalı kararlar hem ülke topraklarının işgaline ,hem insanların katliamına ,hem de güçsüz bir ülke olarak kalmasına neden olabilmektedir.

Zaten yeni dünya düzeninde uluslararası statüyü belirleyen paradigma ekonomik güçtür.⁴⁷

Dünyanın kalpgahının bir parçası olan Hazar bölgesinin jeopolitik önemi Basra Körfezi ve Sibiryta bölgelerinden sonra dünyanın üçüncü büyük petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip olduğu öğrenildikten sonra daha da arttı.

Hazar denizi bölgesindeki 128 milyar varil petrol rezerv sayesinde 4 trilyon doların bölgeye akacağı tahmin edilmektedir.⁴⁸ Tabi bu rakamlar tahmini olup, net rakamlar ise şöyledir: Hazar Denizi bölgesinde 700 mil uzunluğunda 6 geniş hidro karbon havzası bulunmakla birlikte bu havzalar çok fazla gelişmiş durumda değildir. Başlıca kaynaklarda tekrar bir keşif yapılmadan mevcut rezervler ile tahmini rezervler fark göstermektedir. Kazakistan'ın ve Türkmenistan'ın toplam kaynaklarının %30-40 kıyı bölgesinde bulunmaktadır. Hazar denizinin ispatlanmış rezervi 16-32 milyar tondur. 17 milyar varil ton olan A.B.D.'nin Kuzey denizindeki petrol rezervlerine eş değerdedir. Hazardaki hidro karbon rezervleri ¼ den daha fazlası doğal gazdır. Bölge ülkeleri doğal gaz rezervleri ile dünyada ilk beş ülke arasındadır. Ancak bölgenin hidro karbon rezervlerinin keşfedilmesi ile bölgeden 163 milyar varil petrol çıkarmak mümkündür.⁴⁹ Bununla birlikte enerji pazarlarının uzakta olması ve ihracat için gerekli alt yapının bulunamaması bölgedeki doğalgaza ve petrole olan ilgiyi azaltmıştır. Kazakistan'ın Tengiz yatağındaki sadece ispatlanmış petrol rezervi ise on milyar varil tondur.

Ariel Cohen'e göre bu rezervler Alaska'nın Kuzey bölgesi ve Kuzey denizinin toplamından daha büyük ve Kuveyt'in sahip olduğuna eşit büyüklükte, 30-50 milyarlık rezervlerdir. Hazar denizini çevreleyen petrol zengini ülkeler içinde ilk sırada Azerbaycan gelirken Onu Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan takip etmektedir. Doğalgazda da bölgenin en büyük rezervleri Türkmenistan ve Özbekistandır.⁵¹

1996 yılında Hazar bölgesinin petrol ihracatı toplam olarak 15 milyon ton idi. Bunun 10.1 milyon tonu Kazakistan'dan ihraç edilirken, tüm ihracatın sadece

⁴⁷ İsmail Cem , Akşam ,Ekonomi, 14.04.1999.

⁴⁸ Dış Başında Türkiye Bülteni, Başbakanlık Basın Yayın Enformasyon Genel Müd., 02.03.1998

⁴⁹ United States Energy Administraion Information, (Bundan sonra U.S.E.A.I. olarak anılacak.)

"Caspian Reginol Report", December ,1998

⁵¹ Ariel Cohen, "Yeni Büyük Oyun :Avrasya'da Boru Hattı Siyaseti", Avrasya Etütleri,C:3,İlkbahar-1996,S:1,s.11.

150 bin tonu eski S.S.C.B. dışındaki ülkelere olmuştur.⁵² 1992 yılı itibariyle Rusya, B.D.T.'ye dahil ülkelerle birlikte 625 milyon ton, Suudi Arabistan 436 milyon ton ile onu takip ederken A.B.D. 410 milyon ton üretmiştir. 1992 yılında dünya petrol üretiminin 3.155 milyon ton olduğu hesap edilirse yaklaşık olarak yarısını B.D.T. üretmiştir.⁵³ Soğuk savaşın iki baş aktörünün petrol konusunda rekabeti devam etmektedir. A.B.D. Kongresi üyeleri için düzenlenmiş bir raporda dünyadaki petrol rezervlerine ömür biçilmiş ve yüzyıldan daha fazla rezerve sahip olan ülkelerin sıralaması şu şekilde olmuştur; Irak, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan.⁵⁴ Üç Orta Asya devleti bu listede yer almıştır. 10 seneden az bir zamanda petrol rezervlerini tüketecek ülkeler ise; A.B.D., Kanada, İngiltere, Endonezya, Norveç, Mısır, Arjantin, Avustralya ve Ekvator .Yine aynı raporda dünya ortalama petrol rezervinin 100 yıl içinde biteceği ve 100 seneden az rezervi olan ülkeler olarak da; Suudi Arabistan, Rusya, İran, Venezüella, Meksika Libya, Brezilya, Azerbaycan sayılmıştır. Bu rakamlar dünya enerji rezervleri içerisinde, Hazar petrolünün dünyada en uzun ömürlü rezervler olduğunu göstermektedir. Hazar denizi sahip olduğu petrol rezervleri ile Orta Doğuya rakip konumdadır.

Şu anda dünya günlük petrol talebi 68 milyon varil civarındadır. O.E.C.D. ülkeleri günde yaklaşık olarak 42 milyon varil ton üretmektedir. 2010 yılına kadar dünyanın bugünkünden %35-%45 daha fazla enerji tüketeceği tahmin edilmektedir. 2010 yılında 85-101 milyar varil olan tüketimin %50'isi Orta Doğudan sağlanabilecek. O zaman da Çin dahil Pasifik ve Batının hızla büyüyen ekonomilerinin yıllık petrol talebi O.E.C.D. üretimin geçecektir. Ayrıca Avrupa doğal gaz tüketiminin %70'ini 2010 yılında ithal etmek zorunda kalacaktır.⁵⁵ A.B.D. 1980 de petrol ihtiyacının 1/3 ünü ithal ediyordu. 1990 da yarıdan fazlasını ithal ediyordu. Ancak ithalattaki bu çoğalma kendi üretimini durdurması nedeni ile gerçekleşmiştir. Çünkü Körfez petroleri Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlayan savaşın tazminatı olarak A.B.D.'ye akmaktadır.

Amerikan yönetimine göre bölgeyi bekleyen kilit meseleler şöyle sıralanabilir:

⁵² U.S.E.A.I., Caspian Regional Report , December, 1998, p.3.

⁵³ Petro-strateji, s.30.

⁵⁴ U.S.E.A.I., Geolical Survey , Oil and Gas, December ,12.1999.

⁵⁵ Petro-strateji, s.108.

- 1- Hazar Denizinin hukuki statüsü ve buna bağlı üretim ve gelişme hakları.
- 2- Bölgedeki siyasi belirsizlik .
- 3- Hazar denizinden çıkartılacak petrolün dünya pazarlarına ihraç edecek transfer rotasının belirlenmesi.
- 4- Enerji ihracat rotasından olan Karadeniz ve boğazların kullanılması meselesi .
- 5- İran'ın bölgeden soyutlanması ya da İran'ın bölgedeki rolü .

Rusya'nın 1987'de %18 olan dünya üretimindeki yeri 1995 de %13 civarına düşmüştür. Halen Rusya da toplam olarak 66 bin km. boru hattı mevcuttur. Bu rakam Rusya'nın S.S.C.B. dönemindeki etkin petrol bölgeleri ile ülkenin genelinde geniş bir boru hattı ağı ördüğü gerçeğini ortaya koymaktadır. Ancak bu boru hatlarının merkezi ekonomiye ve Rus çıkarlarına göre yapıldığı düşünüldüğünde yeni boru hatları zaruri gözükmektedir. Mesela Kazakistan'ın güneyi ve kuzeyi arasında boru hattı olmadığından kuzeyden petrol ihraç ederken Güney Kazakistan içindeki atıl olan rafineriye petrol ithal edilmektedir. Bu şüphesiz S.S.C.B. sonrası fonksiyonel dağılımın düzensizliğinden kaynaklanmaktadır. Enerji sektöründe Batı alternatifi, Rus tekeli kırılmak için her fırsatta değerlendirilirken, çevreyi tahrip eden hantal ,eski ve tamirat görmeden kullanılamaz durumda olan petrol boru hatları yoğunluktadır. Bu nedenle Rus teknolojisi yerine Batı her zaman tercih edilmektedir. Rusya'daki ekonomik kriz de devam edince bu alternatif daha da öne çıkmaktadır.

Avrupa'daki ekonomik dengenin temel etkeni olan petrol ve doğal gaz, eski S.S.C.B. devletleri olan Baltık Cumhuriyetleri, Beyaz Rusya, Ukrayna, Moldova, Gürcistan ve Ermenistan gibi ülkeler için de yaşamsal öneme sahiptir. Rusya bunun bilincinde olarak politika belirlemektedir. Hazar petrollerinin topraklarından ihraç edilmesini Rusya'nın istemesinin en önemli sebebi, ihracat boru hattına hakim olmak ve döviz gelirini arttırmaktır.

Petrol sektörü sermaye yoğun ölçekli şirketlerde büyük bir ekonomik güç ve uluslararası düzeyde strateji uygulayabilme imkanı vermektedir. Yabancı sermaye, girdiği ülkedeki sermaye çıkarlarına hizmet eden iktidarların varlığını arzu eder. Bu iktidarın halka dayalı olması hiç gerekmez. Çünkü halka dayalı iktidarlar halkın zararına işleyen yabancı sermayeye son verebilir yada sınırlandırabilir. Bu da

sermayenin hiç sevmediği risktir.⁵⁶ Bu riske girmek istemeyen yabancı yatırımlar Orta Asya devletlerinde siyasi iktidarın diktatörleşmesini ya da rejimin tek kişinin iradesinde kalmasını arzu etmektedirler. Rus şirketleri olan Gazprom, ülkedeki doğalgaz ihracatını tamamen denetlerken, 15.7 milyar varil rezervle LUKOIL petrol şirketi,dünyanın ikinci büyük şirketidir. Lukoil bir yandan Rusya'daki yeni ekonomik sistemin temsilciliğini yaparken, diğer taraftan da eski sistemin mirasçılığına azmetmiştir.Rusya'nın petrol şirketlerini dış politikada kullanmasına iki örnekte görebiliriz: Birincisi Azeri petrollerinde görüldü. Rus hükümetinin baskısı sonucu Lukoil Azeri petrolleri için kurulan uluslararası konsorsiyumda %7 lik hissesi %10 a çıkartıldı. Rusya'nın ihtiyacı olmamasına rağmen payında ısrarcı olmasındaki maksat, konsorsiyumdaki etkisini arttırmaktır. İkincisinde ise; Rusya A.B.D.'nin Chevroil şirketinin başında bulunduğu uluslararası konsorsiyumun ürettiği petrol şirketinde de Lukoil'u devreye sokarak sınırlama getirmeye çalışmıştır.Tengiz petrolünün yüksek sülfür oranını ileri süren Rus petrol şirketi Chevron'un ilk petrol ihracatını sınırlamış,ve Rus hükümeti de bu sayede Kazakistan petrollerini ihraç edecek yeni boru hattının rotasını saptamada etkinliğini arttırmıştır.⁵⁷

Stratejik kaynaklar üzerindeki yoğun manipulasyona rağmen petrolün taşınması yolları çok daha önem kazanmaktadır. Bunun nedeni ;“Stratejik ulaşım hatlarının”düşman bir ülke tarafından ele geçirilmesinin, diğer devletlerin güvenliğinin de tehdit edilmesi manasına gelmesidir.. Körfez savaşında olduğu gibi petrol piyasasındaki en küçük bir istikrarsızlık global düzeyde dünya ekonomilerini etkileyebilmektedir..Bu nedenle stratejik ulaşım hatlarında güvenliği ve istikrarı korumak bölgenin güvenliği için hayati önem taşımaktadır. Bunu bağımsızlığını yeni kazanan Orta Asya Cumhuriyetleri çok iyi kavramak zorundadırlar.

Çıkarların rol oynadığı uluslararası arenada, petrol kozunu milli menfaatleri için kullanan, karizmatik lider Haydar Aliyev ise bu oyunda çok iyi bir oyuncudur.⁵⁸ Rus tekelinin kırılmasında Hazar petrolünün en önemli kozu güzergah zengini olmasıdır. Aliyev A.B.D. sermayesinin korunması anlaşmasını imzalayarak petrol güzergahındaki sorunların çözülmesi için, bölgeye B.M., A.G.İ.T., N.A.T.O.

⁵⁶ Demirkol, a.g.e. s.,7.

⁵⁷ Al bert Fischen Schlager, “Siyasi ve Ekonomik Bağımsızlık Yolundaki Türkmenistan”, Avrasya Etütleri,C:2, S:3, Sonbahar, 1995,s.40.

⁵⁸ Enis Öznük-Faruk Aslan, “Hazar'da Petrol Savaşı”, Bakü: Aksiyon Dergisi ,Arş.s.7.

gibi uluslararası örgütlerden güvence istemektedir. Böylece, boru hatları tamamlandıktan sonra artık Rusya'nın başat güç olma planları sona ermek zorunda kalacaktır.

Soğuk savaş sonrasında siyasetin temel konusu petro-stratejik politikalar olmuştur. Bu doğal kaynaklar, ya savaşla ya da işbirliği ile paylaşılacaktı. Çatışmaların varlığı yabancı yatırımı her zaman bölgeden uzak tutacağından, Rusya bölgede hep çatışmaları körüklemiş ve geçici çözümler bularak kilitlemiştir. Oysa Orta Asya sayesinde Avrupa devletleri Orta Doğu'ya olan bağlılığını azaltmış olacaktır. Batılıların çekindiği neo-empyralist Rusya'nın belirsiz politikaları ve gelecekteki tavrı idi.⁵⁹ Azerbaycan petrol sayesinde iki milyar dolar yılda kazanırken Gürcistan da sadece geçiş ücreti olarak 500 milyon dolar kazanacaktı. Ve bu sayede Rusya'ya olan ekonomi bağıllık azalacaktı. Ama Rusya bunu kabullenmedi. Moskova bu yeni cumhuriyetlerin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü tehdit edecek şekilde Gürcistan'da Abhazya'lıları; Karabağ'da Ermenileri; Tacikistan'da Rusya yanlısı muhafazakar komünistleri kışkırtmıştır. Bu politikanın bir sonucu olarak binlerce insan ölmüş ya da evsiz kalmıştır. Ayrıca bu şiddetli çatışmalar Hazar ve Orta Asya petrolünün Batıya olan transit güzergahını bloke etti.⁶⁰ Rusya, 1993 yılından itibaren petrol kaynakları üzerinde monopol oluşturmaya başladı. Adeta bir kedi fare oyunu ile Hazar ülkeleri petrolü batıya kaçırmak için uğraşırken Rusya bunun kendi üzerinden yapılmasını sağlamaya çalışmaktadır.⁶¹

Sonuç olarak Avrasya'da petrol mücadelesi 21. yy. da Batı, Rusya ve Orta Asya ülkelerinin geleceği için hayati önem taşımaktadır. Bu rezervler, bölgedeki bağımsız devletlerin egemenliklerini korumada ve gelir elde etmelerinde kilit unsurdur. Petrolle gelen zenginlikle birlikte demokrasi ve serbest piyasada bölgede gelişecektir. Bu nedenle petrol antlaşmasını imzalayan her devlet, bağımsızlıklarını ve ekonomik gelişmelerini potansiyel Rus emperyalizmi karşısında korunmalıdır.

Hazar bölgesi petrol zengini ülkelere gelince:

Hazar Denizini çevreleyen ülkeler Rusya, İran, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'dır. Bu ülkelerin en önemli özelliklerini kısaca inceleyecek olursak; Rusya ve İran dışındaki 3 devlet Türk kökenli ve eski S.S.C.B.'den sonra kurulan

⁵⁹ Cohen, a.g.e.s.3.

⁶⁰ Cohen, a.g.e.s.6.

⁶¹ Michael P. Croissant, "Trans Kafkasya'da Petrol ve Rus Emperyalizmi," Avrasya Etütleri, C:3, S:1, İlkbahar- 96, s.17.

yeni bağımsız devletlerdir. Her üç ülke de B.D.T. sınırları içindedir. En büyük petrol rezervleri Azerbaycan kıyısının 45 km. uzağındaki Neft kayalıklarındadır. Hazar denizinin sahip olduğu alan 371 000 km.karedir.⁶²Amerikan Enerji Bakanlığının verilerine göre bölge ülkelerinin sahip olduğu petrol ve doğalgaz rezervleri şu şekildedir:

HAZAR BÖLGESİ PETROL VE GAZ REZERVLERİ						
	İspatlanmış Petrol Rezervleri (Milyar Varil)	Olası Petrol Rezervleri (Milyar Varil)	Toplam Petrol Rezervleri (Milyar Varil)	İspatlanmış Gaz Rezervleri (Tcf)	Olası Gaz Rezervleri (Tcf)	Toplam Gaz Rezervleri (Tcf)
AZERBAYCAN	3.6-12.5	27	31-40	11	35	46
İRAN*	0.1	12	12	0	11	11
KAZAKİSTAN	10.0-17.6	85	95-103	53-83	88	141-171
RUSYA*	0.3	5	5	-	-	-
TÜRKMENİSTAN	1.7	32	34	98-155	159	257-314
TOPLAM	15.7-32.2	162	178-194	162-249	293	453-542

*Yalnızca Hazar çevresindeki rezervler dahil edilmiştir.⁶³

Kazakistan Hazar denizinde en büyük kıyıya sahip olmasına rağmen, sahip olduğu petrol kaynakları da tıpkı Türkmenistan gibi kara bölgesinde yoğunlaşmaktadır. Diğer Hazar'a kıyısı olan ülkelerin özeliği olarak Rusya Federasyonu haricinde diğer dört kıyıdaş devletde müslümandır. Ancak İran ve Rusya kıyılarında petrol bulunmayıp nedeni ile dünyaya devrim ihraç etme propagandası yapan İran ,bölgede Rusya ile ittifak halindedir. Bölgede petrol zengini olan ülkelerin petrostratejik konumları ise şöyledir.:

a-AZERBAYCAN: Hazar denizinde en zengin petrol rezervine sahip olan bu Türki Cumhuriyetin başında 1993 den beri eski Polit Büro üyesi olan Haydar Aliyev Devlet Başkanı sıfatıyla bulunmaktadır. 30 Ağustos 1991 de bağımsızlığını kazanmıştır.1.1.1998 itibariyle ülkenin ispatlanmış gaz rezervi 12.5 milyar ton

⁶² Avrasya Dosyası ,S:111,Aralık:1998.

⁶³ A. Necdet Pamir. "Bakü Ceyhan Boru Hattı", Ankara: ASAM yayınları ,1999, Tablo :1, s.95.

olmakla birlikte Eylül-Ekim 1998 itibariyle toplam yıllık petrol üretimi 194 bin varil /gündür. Petrol tüketimi ise 138 bin varil./gündür.⁶⁴ 1.1.1998 tarihi itibari ile mevcut rafinerilerinde günlük olarak 441.808 varil/gün ham petrol işlenebilmektedir. 1997 yılı itibari ile ise 55.000 varil/gün ihraç edebilmektedir. Ülkede Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR: State Oil Company of Azerbaijan) petrol antlaşmalarını yapmaktadır. Azerbaycan ekonomisinin önümüzdeki yıllarda büyüebilmesi ve ayakta durur hale gelebilmesi, Hazar denizindeki petrol rezervlerini bir an önce dünya pazarlarına taşımasıyla mümkün olacaktır. Bu manada 1993 yılında ülkeye yapılan dış yatırım 15 milyon dolardan, 1996 da 546 milyon dolara ;1997’de ise 1.3 milyar dolara ve 1998 de ise 1.6 milyar dolara çıkmıştır. Azerbaycan Ekonomi Bakanlığı yabancı yatırımın 1999 yılında 2 milyar dolara çıkmasının beklemektedir. 2010 yılında ise petrol ve doğalgaza olan toplam yatırımın 23 milyar doları bulması beklenmektedir. Gelecekteki potansiyel petrol zenginliğine rağmen ülke petrolle gelecek refahı bir kaç yıl beklemek durumundadır. Önümüzdeki 5 yıl içerisinde ise sınırlı petrol gelir elde edecektir.⁶⁵ Ülkedeki petrol üretimi 1991’den itibaren gerileyerek 1997 de 193.000 varil/gün olarak belirlendi . Bu üretimin de büyük kısmı Hazar denizi kıyısındadır. Güneşli havzası ise Azeri sahillerinden 60 km uzaktadır. Yeni havzalar için sürekli batılı şirketlerle antlaşmalar yapılmaktadır. 2000 yılına kadar ihracatının 1 milyar varil/gün olacağı tahmin edilirken; 2010 yılı içinde ise 2 milyar varil/gün olacağı tahmin edilmektedir. Yüzyılın sözleşmesi olarak anılan. Azerbaycan International Oil Company (A.I.O.C.) Ekim 1994’de 30 yıllığına ve 8 milyar dolarlık bir yatırımla Azeri, Çıracak ve Güneşli’deki petrol havzalarını geliştirilmesi için antlaşma imzaladı. Bu bölgenin toplam rezervlerinin 3-5 milyar varil ton olduğu tahmin ediliyor. Buna bağlı boru hattı projeleri 3. Bölümde anlatılacaktır.

Ayrıca ülkenin ham petrolü, etkili olarak Bakü’deki iki rafineride işleniyor. Bakü rafinerisinin kapasitesi 238.938 v./g dür. Nova-Bakü’nün kapasitesi ise 201.850 v./g.’dür. Her iki rafineride %40 oranında çalışmaktadır. Her iki rafinerinin kapasitesini arttırmanın maliyeti ise 600-700 milyon dolardır.

Şu ana kadar yapılan antlaşmalar çerçevesinde Azeri, Güneşli, Çıracak-1, Karabağ, Şah denizi, Don Ulduzu, Eşref, Lenkiran, Taliş-Deniz, İnam, Zeynel

⁶⁴ U.S.E.İ.A. “Azerbaijan Country Report” .December ,1998.

⁶⁵ A.C. Report, p.4.

Abidin, Taġiyev, Oġuz, D-39, D-8-9 yataklarında kurulan konsorsiyumların tamamına yapılan yatırım 30 milyar dolar olup, bu yatırımlarla üretim 200milyar varile çıkarılacaktır. Antlaşma imzalanan havzaların toplamı, Azeri rezervlerinin yaklaşık %30 udur.⁶⁶ A.B.D. Enerji Bakanlığının tahminlerine göre; 2020 yılında dünya toplam petrol talebi %50 yükselecek ve eksik olan 6 milyar varillik petrol Hazar bölgesinden tamamlanacaktır. A.I.O.C.'un genel hisse toplamında; A.B.D.%27 ,Rusya %23, İngiltere %13, Fransa %5 paya sahipler. Bu Mega projede %6.75 ve Şah Denizinde %9 hisse T.P.A.O.'ya aittir.⁶⁷

b-KAZAKİSTAN: Kazakistan, sahip olduğu petrol ve doğal gaz rezervleri ile dünya enerji pazarının en önemlilerinden birisidir. Ancak Hazar'a kıyası itibari ile Azerbaycan daha çok petrol zengindir. Ülkenin iç kesimlerinde sahip olduğu petrol rezervleri ile Kazakistan Azerbaycan dan çok öndedir. Tengiz petrol havzasında ispatlanmış petrol rezervinin 6-7 milyar varil ton olduğu tahmin edilmektedir. S.S.C.B.'den ülkenin ayrılış tarihi 25 Ekim 1990'dır. Ve ülke güçlü bir Başkanlık sistemi ile yönetilmektedir. 16 Kasım 1991 den beri Nazarbayev ülkenin Başkanıdır. Ülkenin başkenti Almatı'dan 1999 yılında ülkenin Kuzeydoğusundaki Astana'ya taşındı. Kazak yetkililer Astana için güvenlik sigortamız nitelemesinde bulunmaktadır.⁶⁸ Çin ve Rusya Federasyonu gibi iki önemli gücün arasında kalan Kazakistan'ın geniş bir coğrafyası vardır. Kazakistanda alınan politik kararlar bu iki ülkenin tepkileri hesaplanarak alınmakta ve her iki ülkenin petrol şirketleri Kazakistan enerji potansiyelinin geliştirilmesi için yapılan kontratlarla dengeli olarak ödüllendirilmektedir.⁶⁹

Kazakistan, eski S.S.C.B. ülkeleri içinde Rusya'dan sonra en büyük petrol üreticisidir. Üretimi günlük yarım milyon varil tonu bulmaktadır. Petrol üretiminin yarısından fazlası kara bölgesinden çıkarmaktadır. Bunlardan Tengiz, Uzun, Karaçaganak başta gelmektedir. Kazakistan petrol üretiminin hedefi 3 milyon v./gün olarak belirlenmiştir.

Kazakistan Hükümeti petrol kaynaklarını yabancı şirketlerin geliştirmesine açtı. Uluslararası petrol projeleri, katılımlı, hisseli üretim anlaşmaları ve keşif

⁶⁶ Caspian Oil Industry News, November-10, 1999.

⁶⁷ Öznük-Arslan, a.g.e., s.3.

⁶⁸ Astana'nın önce ki adı Akmola idi. Alaeddin Yalçınkaya, "Almatı dan Akmola'ya Kazakistan'ın Başkenti", Sakarya Üniv. Yay., 1997.

⁶⁹ U.S.E.I.A., "Kazakhstan Country Report", October, 1999.

anlaşmaları şeklinde oldu. Bu anlaşmalar içinde en büyüğü Tengiz-Chevroil anlaşması olmuştur. Nisan 1993 itibari ile 20 milyar dolarlık bir anlaşma ile 6-9 milyar varil tahminli rezervler için ortaklık kuruldu. Mevcut hatlarla günlük 170 bin tona olan ihracatın, 2010 yılında günlük 750 bin tona çıkartılacaktır. Tengiz petrolleri Hazar Petrol konsorsiyumunun boru hattından geçerek dünya pazarlara ulaşacağından, Azeri petroleri ile birlikte hesaplanmalıdır. Hazar denizinin statüsündeki belirsizlik nedeniyle Kazakistan Hazar kıyısındaki keşif ve geliştirme çalışmalarını yavaşlatmıştır.

Kazakistan'ın şu anki petrol boru hattı sistemi Batıda iki ihraç boru hattı sisteminden oluşmaktadır. Bir de doğuda ithalat boru hattı ile Güneyde küçük bir iç hattı bulunmaktadır. Kazakistan'ın petrol üretimi ülkenin Batısında toplandığından ihraç edilen ham petrol geçiş limanında rafine edilmektedir. Oysa kent merkezleri ve endüstri merkezleri doğuda toplanmıştır. Onlarda petrolü Sibiry'a'dan ithal etmektedir Kazakistan ülkenin Batısından yaptığı petrol ihracatı için Rusya boru hatlarını kullanmak zorunda kalmıştır. Kazakistan'ın kuzeyinde Pavlador, batısında ise Atyrau ve güneyde Shymkerik olmak üzere üç petrol rafinerisi bulunmaktadır. Bundan dolayı Kazakistan boru hattı ikiye bölünmüştür. Pavlador ve Shymkent Batı Sibiry'a'dan gelen petrol boru hattının başlıca destekçisidir. Atyrau ise Kazakistan'ın kuzey batısından geçen en etkili ve tek hattın rafinerisi yolundadır. Rafinerilerin hepsi de dünya petrol fiyatlarındaki düşüşe paralel olarak zarar etmektedir. Bu rafinerilerin kullanım hakları ve tamirat masrafları çeşitli batılı ülkelerle yapılan anlaşmalarla sağlanmaya çalışılmaktadır.

1998 itibari ile ispatlanmış petrol rezervleri toplamı 17.6 milyar varil olan Kazakistan'ın Ocak-Eylül 1998 yılı itibariyle günlük petrol üretimi 571.000 ton idi. Bu rakam 1999 yılında ise 573.000 v./gündür. Ülkenin petrol tüketimi ise 262.000 v./gündür. Buna göre net petrol ihracatı ise 311.000 v./gündür.

Enerji endüstrisi şirketleri ise 1-Kazkhoil: (Devlet Gaz ve Petrol Şirketi) 2-Kazakhgaz (Batıda) 3-Alau gaz (Güney Doğu Bölgesinde) 4-Kaz-trans Oil (Devlet Petrol Şirketi)⁷⁰

Nazarbayev'e göre Bağımsızlıktan bu yana ülkeye 10 milyar dolarlık yabancı yatırım yapılırken, önümüzdeki 40 yıl içerisinde daha fazla petrol keşfi ve çıkarılması sayesinde 60 milyar dolarlık bir yabancı yatırım ülkeye akacaktır. Ancak bu dış

yatırımlar görüldüğü kadar cazip değildir. Yeni çalışma planına göre Kazakistan Devlet Petrol Şirketi her yapılan petrol kontratının en az %25 ini alacaktır.⁷¹

c-TÜRKMENİSTAN:

Türkmenistan, S.S.C.B. yıkılmasından sonra bağımsızlığını kazanan en fakir ülkedir. 100 trilyon kubik fiti bulan ispatlanmış doğalgaz rezervleri ile ,dünyada en geniş doğal gaz rezervine sahip olan ülkedir. Hazar denizi sınırında da ⁷²büyük petrol ve doğalgaz rezervleri mevcuttur. Ülke bu geniş enerji kaynaklarına sahip olmasına rağmen dünya pazarlarına çok uzak bir coğrafyadadır. Eski S.S.C.B.'nin güneyinde yer almakta ve dört yönden de açık denizlere ulaşmamaktadır. Bu coğrafya onu Hazar denizi kapsamın da değerlendirmemize sebep olmuştur. İhraç boru hatları için hep bir üçüncü ülkeye muhtaç durumdadır.

1995 yılından itibaren Türkmenistan petrol üretimi artış içersindedir Türkmenistan petrol endüstrisinin gelişmesindeki başlıca engel, petrol ihracat rotasının bulunmamasıdır. Bu nedenle ihracat için sadece “Swap” anlaşmaları ile petrol değiş tokuşu yapmaktadır. İran,“Swap” anlaşmasına ek olarak, Türkmenistan petrol sektörünün geliştirilmesinde de aktif rol almaya başladı . Ağustos1998 de İran National Iranian Drilling (N.I.O.C.) Türkmenbaşı bölgesinde 4 kuyu açılması için Türkmen hükümeti ile bir kontrat imzaladı. Bu proje 25milyar dolara mal olacak ve 18 ay sürecek.

Hazar'da Azerbaycan ve Türkmenistan'ın arasının açılmasına sebep olan Azerbaycan'ın “Kepez”, Türkmenistan'ın “Serdar” diye adlandırdığı Hazar kıyısındaki petrol bölgesidir. Bölgenin tahmini rezervleri 360 milyon varildir. Rosneft,Lukoil ve Psa-S.O.C.A.R.' la Azerbaycan petrol şirketi havzayı geliştirmek için imzaladığı anlaşmayı Türkmenistan'ın protesto etmesi üzerine, Rus Rosneft şirketi çekildi. Azerbaycan'da geri adım attı ve çekildi. Lukoil tartışmalar bittikten sonra havzayı geliştirme planlarına devam etti.⁷³ Hazar Denizinin statüsünden dolayı Türkmenistan'ın Hazar kıyılarındaki petrol bölgelerinin gelişimi engellenmektedir.

Türkmenistan petrolü ağır türden olmasına rağmen, Sibiry petrolünden daha kalitelidir.Türkmenistan'ın doğal gazını işleyecek tesisleri olmadığından büyük bir

⁷⁰K.C. Report, p.11.

⁷¹ Caspian Oil Endüstry News, December 10, 1998.

⁷² Hazar Denizi'nin Statüsü Konusundaki tartışmalarla ilgili bkz.; “Hazar Denizi'nin Yeni Yasal Statüsü Bölgesel İşbirliği ve İstikrarın temelidir”, Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları, Der:Alaeddin Yalçınkaya, İstanbul, . Bağlam , 1998;s.57-64.

kısmını ihraç etmektedir. İç piyasada doğalgazın en temel kullanımı olan termal enerji tesisleridir. Gaz sektörünün aksine petrol sektöründe iki büyük rafinerisi mevcuttur. Birincisi Türkmenbaşı (Önceki adı: Krasnovodisk.)116.477 v./gün. İkincisi ise Chardazu ;120.493 v./gün olmak üzere toplam 236.970 v./gün kapasitededir. Türkmenbaşı rafinerisinin geliştirilmesi,1.5 milyar dolara mal olacaktır. Bu projeyi,Alman ve Japon kaynaklar finanse edecektir. Türkmenistan'ın, petrol rezervlerinin büyük bir bölümü ülkenin ortasındaki Karakum çölü bölgesinde yer almaktadır.

Türkmenistan'ın tek ihracatı pamuk ve doğal gazdır. Doğalgaz ihracatı için tek boru hattı Rusya üzerinden olduğundan, buna birde rekabet ve kapasite sorunu eklenince ihracatı ve doğalgaz üretimi azalmaktadır. 1991'de 85 milyar metreküp olan ihracat 1994 de sadece 35.6 milyar metreküpte kalmıştır. Ukrayna'nın Türkmenistan'a 1milyar dolarlık doğalgaz borcu olduğu gibi, bir çok B.D.T. devleti de benzer borcunu ödememektedir. Türkmenistan ise başka ülkelere ihracat yapamamaktadır. Bu şartlar altında 1999 yılında Türkmenistan'ın toplam ihracatı 1.6 milyar dolar olarak 1999 yılında belirlenmiş; ithalatı ise 0.9 milyar dolarda kalmıştır. Hazar bölgesi petrol kaynaklarını değerlendirirken Türkmen doğalgazını da eklememek eksiklik olacağı kesindir.Ülke bu kadar zengin doğal gaz kaynaklarını ihraç edemediğinden petrol bölgelerine bile yönelememektedir.

---

⁷³ U.S.E.I.A., "Türkmenistan Country Report" ,December ,1999, p.5.

II. BÖLÜM :ORTA ASYAYA YÖNELİK ULUSLARARASI PETROL POLİTİKALARI :

A-TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA HAZAR PETROLLERİ:

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan beri ekonomik gelişmesini sürekli arttırma çabalarına paralel bir dış politika takip etmiştir. Osmanlıdan kalan borçları ödemekle işe başlayan T.C. bir taraftan kalkınmayı sağlarken ,diğer yandan da sanayi devleti olabilme imkanlarını sürekli zorlamıştır. Ülkenin sahip olduğu doğal zenginlikler ve tarımsal üretimi ile ülke ekonomisi ayakta durmaktadır. Gelişen sanayi ve teknik atılımlara kaynak olan petrol için hep dışa bağımlı kalınmıştır. Bunun sonucunda milyarlarca dolar yurt dışına ödenmek zorunda kalınmıştır. Bu da ekonomimizde sürekli büyüyen bir kara delik oldu. Bu ekonomik nedenlerin yanında Türkiye'nin Orta Asya'ya ilgisine soy birliği boyutu da eklenmiştir. Kısaca Türkiye'nin Orta Asya'daki devletlerle olan ilgisi ekonomik, tarihi ve kültürel nedenlerden kaynaklanmaktadır diyebiliriz.

Türkiye 1991 sonrası dönemde dış ilişkilerini artık iki kutuplu döneme göre izleyemeyecek konuma gelmiştir. Batı Avrupa ülkelerinin aksine güvenlik ihtiyacı azalmamış artmıştır. Ve bu dönemde Avrupa kıtasında hızlanan bütünleşme girişimleri dışında tutulan Türkiye'nin, tam üye olduğu uluslararası örgüt olan N.A.T.O. bile varlık sebebini sorgular hale gelmiştir.⁷⁴ Orta Asya bizim için bir yaşam sahası olarak da algılanmakta ve dış politikaların temel ilgi alanı haline gelmektedir. 2000'li yıllarda, büyük kalkınma hedefleri önüne koymuş olan Türkiye'nin , enerji ve hammadde gereksinimlerini istikrarlı bir şekilde temin edecek ülkeler aradığında, bölge ülkeleri karşısına çıkmaktadır.⁷⁵

Türkiye'nin jeopolitik konum itibari ile Orta 'Asya ve Hazar petrollerine doğal bir ilgisi mevcuttur. Ancak bu konum ve bölge güçleri ile birlikte dikkate alındığı zaman açıklık kazanabilmektedir. Türkiye şüphesiz A.B.D.,B.D.T.,A.B.,ve Orta Doğu ülkelerinin çıkarlarının birleşme noktasındadır. Bu jeopolitik konum

⁷⁴ Olgan Bekar , "NATO' nun Genişlemesi Rusya ve Türkiye", Avrasya Dosyası,C:3 ,S:1,İlkbahar- 96 ,s.76.

itibari ile Türkiye bir sınırlar ülkesidir. Sınır ülkesi olmakta bir takım yükümlülükleri beraberinde getirir. Güçlü bir kültürel, ekonomik, politik ve askeri yapıya sahip olmak gerekmektedir.⁷⁶

Türkiye yeni bağımsızlık kazanan bu soydaş ülkelere Avrupa devletleri ve A.B.D. tarafından bir model olarak lanse edilmiştir. Türkiye'nin bir model olarak Orta Asya ülkelerine uygun görülmesinde iki temel etkenden bahsedebiliriz; Birincisi, bölgede yaşayan ülkelerin çoğunluğunun Müslüman ve Türk olması; İkincisi de, bölgedeki tek demokratik ve laik Müslüman ülkenin Türkiye olmasıdır.⁷⁷ Tabii Türkiye'nin gelişmiş serbest piyasa ekonomisi ve yüksek derecedeki enerji özel sektörünün varlığı da diğer avantajlarıdır. Yeni Türk devletleri, Türk dış politikasında bir kaymaya neden oldu ve bu ülkelere yönelik siyasal, ekonomik nüfuz etme çalışmaları başladı.⁷⁸ Türkiye için bu politika, hayati enerji kaynaklarına ve cazip petrol taşıma gelirlerine erişim imkanı vermektedir. Türk cumhuriyetleri ise Türkiye ile işbirliği yapmakla, petrol kaynakları için yol oluşturacak ve ürünlerini dünya pazarlarına ulaştırabileceklerdi.⁷⁹ Türkiye, S.S.C.B.'nin yıkılmasına az bir zaman kalana kadar bile ihtiyatlı davrandı, ve yıpratmaya çalışmadı. Türk diplomasisi 1990 lara kadar "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesinin bir versiyonu ile Orta Asya'daki Türklere ilgisiz kaldı. S.S.C.B., yıkıldıktan sonra kayıp kardeşlere yönelik heyecanlı Türk kamuoyu oluşurken, bunu diplomatik atılımlar izledi. Geçen süreç içerisinde Türkiye devletinin kaderinde büyük oranda söz sahibi olan Cumhurbaşkanı Demirel'e göre; "Türkiye Pantürkizm ve nüfuz peşinde değildir. Türkiye bir çoğu için cazip bir çekim merkezidir."

Türkiye'nin, Soğuk savaştan sonra takip ettiği aktivist politika, kendi bölgesindeki sorunları çözme ve global düzeyde istikrarlı bir ortam sağlama çabaları olarak ikiye ayrılabilir. Hareket sahası olarak da ağırlıklı olarak uluslararası örgütler seçilmiştir. Türkiye'nin önündeki ekonomik fırsatı bir siyasal güce dönüştürme isteği açıktır. Gücü kazanmak tehlikeyi celbetmek demektir. Dünyanın en zengin petrol yataklarının bulunduğu Orta Doğu 1973 den sonra dünyanın en çok

---

⁷⁵ Mustafa Aşula, "Türkiye'nin Orta Asya'ya Bakış Açısı", Yeni Ufuk, 16 Haziran 1997.

⁷⁶ Suat İlhan, "Jeopolitik Gelişmeler ve Türk Dünyası", Avrasya Etütleri, C:2, S:3, Sonbahar, 1995, s.25.

⁷⁷ Cafer Tayyar Sadıklar, "2000'li Yıllar.", Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995, s.206.

⁷⁸ Yılmaz Bingöl, "S.S.C.B. Sonrası Orta Asya Karşısında Türkiye'nin Politikası Fırsatlar ve Çözülmesi Gereken Meseleler", Yaz -Sonbahar, S:14, s.2.

⁷⁹ Bingöl, a.g.e, s.3.

silah satılan bölgesi olmuştur.⁸⁰ Buradan da anlaşılacağı gibi, askeri açıdan vazgeçilmezlikten çıktığı söylenen Türkiye, bölgesel bir güç olma yarışındaki ülkelere karşı artık daha yalnızdır. Bu durumda A.G.İ.T.'in daha etkin hale gelmesini sağlamak ve NATO'nun potansiyelini korumak için çaba harcaması Türkiye'nin menfaatinidir. Türkiye'nin doğuya yönelmesi, batıdan uzaklaşma olarak değerlendirilmemelidir. Doğu endeksli politika The Economist'de de belirtildiği gibi; "Kültürel açıdan kaba, jeopolitik açıdan da kör" bir yöneliş olur.

N.A.TO.'yu etkin kılmak A.B.D. ile ortak tavrımızdı. Orta Asya ile ilişkilerimizin artmasında A.B.D. ile ilişkilerimiz olumlu etkilenirken, A.B. ile B.A.B. arasındaki ilişkiye benzer etki yaratmadı. Ancak Türkiye A.B.D. sayesinde bir taraftan, Orta Asya'daki politik çıkarlarını korurken, diğer taraftan da uluslararası arenada seçeneksiz ve desteksiz kalmış oldu. Türkiye'nin laiklik serüveninin İslam alemi tarafından merakla takip edildiği de hesaba katılırsa, her şeye rağmen Türkiye'nin Avrupa'dan soyutlanması Orta Asya ülkeleri içinde iyi bir örnek teşkil etmeyecektir. T.C.'de Orta Asya ve Orta Doğu kozlarını, A.B. ile bütünleşmesi ve A.B.D. ilişkilerini olumlu devam ettirmesi için kullanılmalıdır. Batıya yönelişimiz arkamıza Doğulu dostlarımızı alarak olacaktır.

Bilinmesi gereken diğer önemli bir konu da Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri için alternatifsiz bir tercih olmadığı gerçeğidir. Türkiye Orta Asya ülkeleri için, Hazar petrollerinin Batı pazarlarına taşınmasında, ulaşılması hedeflenen model ülke seçilmesinde ve kültürel birliktelikler kurulmasında, sadece en etkili tercihtir. Avantajlar hanesi her ne kadar ağır olsa da, attığı ciddi adımlarla etkili tercih olabilecektir. Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev, "Yüzyılın Kavşağında" adlı kitabında bu gerçeğin altını şöyle çizmektedir: "Başlangıçta çoğu insan Kazakistan'ın tüm meselelerinin Türkiye tarafından çözüleceğine inandı. Halbuki bağımsızlıktan vazgeçerek komşuları ile geleneksel bağlarını koparmak, bir büyük ağabey yerine ikinci büyük ağabeyi boynuna bindirmek demektir. Başka halklarla ve devletlerle ilişkilerimizi koparmayacağız ve kimle olursa olsun bir daha eşit olmayan ilişkilere girmeyeceğiz." diyerek Orta Asya ülkelerinin Türkiye'den gelecek hegomonik ve emperyalist dış politikalara kapalı olduklarının altını çizmiştir. Türkiye'nin zaten hiçbir zaman Orta Asya devletleri ile bir Türk Birliği kurma ve onun liderliğine soyunma gibi bir girişimi olmamıştır. Bu ülkeler için Türkiye'nin dostluğunu

---

⁸⁰Petro-Strateji, s.63.

kazanmak tek seçenek değil, ama önemli bir seçenektir. Bu önem, Hazar petrol ve doğal gazını batı pazarlarına açmak isteyen, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan gibi ülkelerin, Rusya dışında tek penceresinin Türkiye olmasından kaynaklanmaktadır. Bölge ülkelerine Akdeniz'e açılma imkanı veren tek ülke Türkiye'dir.

Türkiye'nin en önemli avantajı ise bu ülkelerle arasındaki soy birliğidir.²⁹ Ağustos 1995'de Türk devletlerinin Bişkek'teki zirve ve toplantısında Demirel Türkiye'nin esasen ekonomik çıkarlar peşinde olmadığını Ankara'nın daha çok Hazar denizi devletlerinin Rusya ile olan ekonomik ve politik bağımlılıklarının azaltılması ile ilgilendiğini" ifade etti.⁸¹ Bu yeni dönemdeki politikamızda geçmişe kıyasla ekonomik boyut dış politikamızın oluşturmasında başat öğe olmuştur.

Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya coğrafyasına yakın olmasının yanında, "Laik cumhuriyet" deneyimi ve serbest pazar ekonomisi uygulaması ile Orta Asya ve Kafkasya'daki hem Türk hem de Müslüman ülkeler için bir cazibe noktası olmuştur. Bu nedenle S.S.C.B.'nin dağılması ile birlikte, bu cumhuriyetlerin liderleri peş peşe ve sürekli Türkiye'yi ziyaret etmişlerdir.⁸² Türkiye bölge devletleriyle ikili ilişkiler içine girerek siyasi ve ekonomik anlamda aşama kaydetmeye çalışmıştır. Bölgeye yapılan ziyaretlerle yoğunlaşan temaslar zincirinin son halkası da oluşturulmakta ve böylece Türkiye uluslararası platformda daha fazla ağırlık kazanmayı amaçlamaktadır.⁸³ Türkiye'nin bu anlamda oluşturduğu bölgesel atılımlardan en önemlisi de Karadeniz ekonomik işbirliği projesidir.

1992 yılında Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın çabaları ile kurulan örgüt, Karadeniz'i çevreleyen ülkeler arasında oluşabilecek politik ve güvenlik ile ilgili problemleri çözücü bir çerçevenin sağlanmasının yanında, ortak teknik ve bilimsel projeler oluşturmak ve bu projelerle ilgili bölge devletleri arasında ekonomik ve siyasi işbirliği oluşturarak iletişim, çevre ve büyük taşımacılık projelerini yerine getirilmesi amacını gütmektedir. Ancak gerek Rusya-Ukrayna gerek Rusya-Moldova ve gerekse Ermenistan -Azerbaycan gerginlikleri ile Güney Osetya ve Kuzey Kafkasya gerginlikleri bu projelerin gelişmesini yavaşlattıkları söylenebilir. Ancak

⁸¹ Süha Bölükbaşı, "Türkiye ve Hazar Denizi Petrolleri", Der:M. Benli Altmışık, İstanbul :Boyut Kitapları, 1999, s.220.

⁸² Cengiz Çandar, "Değişmekte Olan Dünyada Türkiye'nin Bağımsızlığını Kazanan Yeni Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri", Haz.:Şemsettin Şen, İstanbul: Bağlam Yay. ,1994,s.133.

gayet büyük hedefleri olan bir proje olarak güçlü bir lider ülke tarafından desteklenmeliydi. Türkiye'nin gücü bunun için yetersiz kaldı.

“Dünyanın petrol ve doğal gaz ihtiyacının karşılanmasında güvenliğin sağlanması,A.B.D. ve onun başta gelen müttefikleri için hayati bir önem taşımaktadır. Fakat bu maddelerin kaynaklarının sınırları şimdi kuzeyde Kafkaslara Sibirya'ya ve Kazakistan'a kadar genişlemiştir. Bu durumda ileri hatlarda ki askeri varlığımız ve diplomamız yeniden düzenlenmek zorundadır.”⁸⁴ diyen Martin Walker'a göre ;soğuk savaşın bitmesi ile Türkiye'nin o güne kadar sahip olduğu stratejik önem bitmedi,aksine arttı. Körfez Savaşı ve sonrasındaki gelişmelere, Türk Cumhuriyetlerinin model arayışları da eklenince Türkiye'nin stratejik önemi yeniden tanımlandı .Süleyman Demirel'e göre Türkiye sorunlarla dolu bir jeopolitik kavşakta Avrupa'nın en önemli stratejik ortaklarından birisidir.⁸⁵ Bir anda kendisini taklit edilmeye değer bir model sahibi ve bölgesinin etkin gücü olarak bulan Türkiye, bu duruma hazırlıksız yakalanarak dış politikasında bu duruma göre hareket tarzı belirleyemedi.⁸⁶ Geçtiğimiz günlerde ülkemizi ziyaret eden A.B.D. Başkanı Clinton T.B.M.M.' de yaptığı konuşmada milletimize ve devletimize verdiği misyona baktığımızda şunu görürüz: “Türkiye'yi demokrasisiyle ekonomisi ile ayağa kaldıracacağız.Türkiye zenginleştireceğiz. Sizde rolünüzü iyi oynayacaksınız. Bu rol Türkiye'yi Kafkaslar Balkanlar ve Orta Doğu ülkelerimin en ciddiye alınması gereken ülkesi konumuna getirecektir. Bu bölgedeki kararların alınmasında sizin sözünüz geçecek .Güçlü ve laik modern Türkiye bu üçgen içinde en önemli ülke olacaktır.”⁸⁷ Bu derin ve stratejik ortaklık Türkiye'nin yeni dış politika hedeflerinin simgesi niteliğindedir. Türkiye Bakü- Ceyhan ile sadece Hazar'la Akdeniz'i değil ,Orta Asya cumhuriyetleri ile Türkiye'nin kaderini de birleştirmektedir.

1-Türkiye'nin Enerji Profili :

Türkiye kurulduğundan beri ihtiyacı olan petrolü hep ithal etmiştir.Ülkenin güneydoğusundan çıkan petrol, tüketiminin %5'ini bile zor karşılamaktadır. Türkiye'de halen yıllık 24-25 milyon ton petrol tüketilmekte ve bunun 4/5 ithal

⁸³ Sami Kohen,“Orta Asya'ya Yeniden Açılırken“ Milliyet,11 Eylül 1997.

⁸⁴ Martin Walker, “Hazar Petrolleri ve Boru Hatı Diplomasisi”, Moscow Times ,Eylül 29 ,1995.

⁸⁵ Akşam Politika 05 Mayıs 1999

⁸⁶ Turan Aydın –Olğan Bekar, Türkiye'nin orta ve uzun vadeli ekonomik çıkarları açısından Türk-Rus ilişkileri.(Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı yayınları- 4 ,s.1

edilmektedir. Bu tüketim aynı oranda artarsa 2000 yılında 32 milyon tona ve 2010 yılında da 45 milyon tona çıkacaktır. Yakın Doğu komşuları ile olumsuz ilişkiler için deki Türkiye için güvenilir ve ucuz petrol son derece önemlidir. Türkiye'nin mevcut stratejik konumu itibari ile Orta Asya ve Hazar Denizindeki petrol üretim alanları ile Avrupa enerji pazarları arasındaki bir koridorda yer almaktadır. İran'ın bile dış ticaretinde önemli bir yeri olan Ceyhan limanı, gelecekte de Hazar petrolünün ihracat rotasında olmaya adaydır. Türkiye'nin boğazlara sahip olması onu enerji naklinde kilit konuma getirdiği şüphesizdir. Türkiye'nin enerji açığı %2-%3 oranında artış kaydetmektedir. Enerji tüketiminin yarıya yakını petrolden sağlanmaktadır. Petrol ihtiyacının %90'ı ithal eden ülkemizin petrol ithal ettiği ülkelerin sıralaması şöyledir: Suudi Arabistan, İran, Irak, Birleşik Arap Emirlikleri, Suriye, Mısır ve Rusya'dır.⁸⁸

Petrolün ithal ve taşınmasının dışında en önemli yanı işlenmesidir. Bu anlamda Türkiye'nin iki büyük rafinerisinden birisi özel birisi de devletindir. ATAŞ rafinerisi Mersin yakınlarındadır. ve özel bir şirkettir.⁸⁹ TÜPRAŞ ise devlet rafinerisidir. 1998 itibari ile Bu rafinerilerin çalışma kapasitesi 688.095 v./gün dür. Ama bu oran %50 oranında atıldır. 1998 yılı itibari ile üretim 69 bin v./gün. iken petrol tüketimi 632 bin v./gün olarak gerçekleşmiş ve eksik olan miktar da tamamen ithal edilmiştir.⁹⁰ Ülkenin dış borcu 101 milyar doları bulmuştur. Bu rakamların ortaya koyduğu en önemli gerçek bizim Hazar petrollerine muhtaç olduğumuzdur. Ancak petrol için verdiğimiz paranın Yakın Doğu yerine soy birliğimiz olan Orta Asya Türk cumhuriyetlerini zengin etmesi; zengin ve güçlü dost ülkelerle ittifakımız sonucunu vereceği şüphesizdir. Orta Asya devletleri de zaten Batının sanayileşmiş devletlerinden özellikle de Türkiye'den yardım beklemektedir.

2-Hazar'da T.P.A.O.'nun Yaptığı Petrol Anlaşmaları:

Ortaya çıkan petrol ihtiyacı için çeşitli zamanlarda Türkiye adına T.P.A.O. çeşitli anlaşmalarla petrol ortaklıkları kurmaya çalışmıştır. Bunlar şöyledir:

---

⁸⁷ Sedat Sertoğlu, A.B.D. ile kurulan derin stratejik ortaklık „ Sabah 19 Kasım 1999.

⁸⁸ U.S.E.I.A., “Turkey Country Report”; August- 1999, p.3.

⁸⁹ ATAŞ'ın hisseleri şöyledir: Mobil %51, Shell %27, B.P.%17 yerel şirket olarak Marmara Petrol Rafinerisi İşleri A.Ş.%5.

⁹⁰T.C. Report, p.12.

1-Azerbaycan'ın 540 milyon ton petrol rezervine sahip "Çırağ", "Azeri" ve "Güneşli" petrol havzalarının işletilmesine yönelik "Asrın Sözleşmesi" diye nitelenen anlaşmada T.P.A.O. önce %1.75, daha sonrada payını %6.75'e* çıkarmıştır.(20 Eylül 1994)⁹¹.

3-Yine Hazar Denizi, "Kurdaşı", porejesinde T.P.O.C.. %5 hisse,almış ve 7 Temmuz 1998 de yürürlüğe girmiştir. ⁹²

4-Alov (Abik) arama projesi , Güney Hazar Denizinin Ortak kesiminde yer almakta olup Sharg,Alov ve Araz adlı üç ayrı projeden oluşmaktadır. 29 Temmuz 1998 de imzalanan anlaşmada T.P.O.C. %10 hisse almıştır. ⁹³

5-Kazakistan'daki ortak şirket Kazaktürkmünay Ltd. vasıtası ile Batı Kazakistan pre-kaspian ve üst yurt bölgelerinde yer alan 25.946 km.karelik alana sahip olan ruhsatta, petrol ve doğalgaz arama ve üretim faaliyetleri 4 Kasım 1993 tarihinden beri sürdürülmektedir.T.P.A.O.'nun payı %41, Kazakistan'ın ise %51 dir. ⁹⁴

6-Aktobe eyaletindeki "Bayganin" ve "Mugajor" bölgelerinde 3.500 metre karelik alanda petrol ve üretim yapma hakkına sahip olan T.P.A.O.'da bu bölgeden petrol ve doğalgaz arama ve ürün paylaşımı ruhsatı elde etmiştir. ⁹⁵

7-T.P.A.O.'nun Türkmenistan ile ilişkileri 9 Aralık 1993 tarihinde her iki ülke yetkililerinin imzaladığı protokolle somutlaştı. 7 Ocak 1995 tarihindeki protokolle ise "Güney Hazar", "Kuzey Türkistan" "Pir-Kopet Dağı" ve "Amuderya" ortak ilgi ve petrol arama alanları olarak belirlendi.

3-Türk Boğazlarında Hazar Petrolleri Tehlikesi :

Hazar petrollerinin taşınması ve Batı pazarlarına nakli doğrultusunda özellikle Türkiye ve Rusya arasında çok büyük bir rekabet ortaya çıkmıştır. Türkiye, Rusya'nın sunduğu Karadeniz alternatifine boğaz trafiğinin uygun olmadığı tezini dış politikasında savununca ilişkiler daha da gerginleşti. Ancak bu tehlike uluslararası politikada kullanılacak bir blöf değil, bilakis güzel İstanbul'umuzu tehdit

⁹¹ Wermer Gumpel, Eurasian Studies, T.I.C.A. Summer, 1994,s.15.

* (Azerbaycan'ın 1995 yılı başındaki anlaşmaya göre konsorsiyuma ilk yatırım sermayesi olarak gereken 1.4 milyar doları ödemekte zorlanınca ,Azerbaycan %20 lik hissesinden %5'ini Türkiye'ye devretti.)

⁹² News and Trends ,Central Asia, June-4 ,1998.

⁹³ Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı ,Hükümet Raporu,"Yurt Dışı Projeleri", 07.11.1999.

⁹⁴ T.P.A.O. Raporu,1999.

eden önemli bir risk idi. Boğazlardan geçen gemi sayısındaki artış gemi tonajlarının büyümesi ve Türk boğazlarının morfolojik yapısı her geçen gün kazaların artmasına neden olmaktadır. Türkiye de kendini tehdit eden bu kazaları önlemek amacı ile yönetsel düzenlemeler üzerinde çalışmaktadır. Bu düzenlemeler Rusya tarafından planlanan, Azeri ve Kazak petrolünün dünya pazarlarına ulaştırılmasında boğazların kullanılması tezine karşı gelişmiştir. Türkiye boğazlar üzerinden Hazar Petrolünün geçişine izin vermeyeceğini önceleri dolaylı biçimde, sonrada açıkça ifade etmiştir.⁹⁶

Boğazlar Orta Asya'nın yoğun petrol trafiğini kaldıramayacak durumdadır. En dar yerinde boğazlar 700 metre genişliğinde olup sadece İstanbul Boğazı 32 km ve 10 milyonluk metropol haline gelen bir şehrin ortasından geçmektedir. Boğaz trafiği ancak tümü ile 24 saat kapatıldığında bir defada 100 bin tonluk dev bir petrol tankeri geçişine elverişlidir. Oysa öngörülen işletmeler faaliyete geçtiğinde yılda 300 dev petrol tankerinin boğazlardan geçmesi gerekmektedir. Bu durum Rusya, Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan'ın tek deniz yolu olan boğazlardan başka hiçbir geminin geçmemesi anlamına gelecektir.⁹⁷ Böylece boğazlardaki tehlikenin yanında gemi trafiğinin de tıkanacaktır. Buna ek olarak Boğazdaki köprüler gemiler için yapay bir engel olduğu gibi alttan ve üstten hızlı (3-4 ile 7-8 krol) ters akıntılar ile kıvrımlar yüzünden 12 kez rota değiştirmek zorunda kalınmaktadır. Ayrıca sit alanı olan boğazlarda 1.5 milyon insan geçişi her gün olmaktadır.⁹⁸ Şu an için yılda 7-8 milyon ton petrolün geçtiği Boğaziçi, yılda 60-70 milyon petrolün geçişini kaldıramayacak kapasitedir. 150-200 bin tonluk tankerlerin boğazdan geçişi boğazların 300 gün trafiğe kapanması manasına geleceği de unutulmamalıdır. Avrasya ülkelerine 1998 yılı itibari ile deniz yolu ile olan 1.67 milyon ton ihracatımız ve 2.532.000 ton ithalatımızı da bundan olumsuz etkilenecektir. Rusya boğazları Orta Asya petrolerine kapatmamıza karşı çıkmasına rağmen Türk gemilerinden sonra en çok boğazı kullanan Rus gemileridir ve onu da sırasıyla Ukrayna, Malta, Suriye, Panama bayraklı gemiler takip etmiştir.⁹⁹ 1988-92 yılları arasında boğazda 157 önemli gemi kazası oldu. 1989'da 240 bin tonluk Exxon çok

⁹⁵ Avrasya Dosyası, T.İ.K.A., S:84, Ekim, 1997/1, s.4.

⁹⁶ Mensur Akgün, "Türk Dış Politikasında Bir Jeopolitik Etken Olarak Boğazlar", Türk Dış Politikasının Analizi, İstanbul:Der Yayınları, 1994, s.221.

⁹⁷ M. Gökırmak, a.g.m., s.181.

⁹⁸ Gül, a.g.e., s.67.

⁹⁹ Melih Tankadoloğlu, "Türkiye Avrasya Deniz Taşımacılığı", Avrasya Dosyası, T.İ.K.A., S:123, Eylül, 1999, s.4.

büyük çevre tahribatına yol açtı .12-.13.1994 günü 22:45 sıralarında iki Rum ve bir Rus bayraklı üçü de petrol yüklü tankerler çarpıştı ve bunun sonucu 80 bin ton petrol denize aktı.Bunlar sadece olabilecek birçok facianın habercisi olmuştur.

Hazar petrollerinin dünyaya taşınması için Türk boğazlarının kullanılması zaten halen yılda 25-30 bin arasında transit gemi trafiği yanında boğazlarda meydana gelecek kazalarda oluşacak çevre kirliliğinin tehdidi altındadır. Boğazdaki tarihi saray ve eserlerin yanı sıra ,her zaman dolu olan boğaz köprülerinin altında meydana gelebilecek tanker faciası büyük can kayıplarına ve etkisi 8-10 yıl sürecektir çevre sorunlarına neden olacaktır. Öte yandan Karadeniz, Tuna ve çoğunlukla Kuzey Karadeniz ülkelerinden kaynaklanan yoğun kirliliğinin altındadır. Karadeniz üzerinde bir petrol deniz koridorunun kurulmasının ortaya koyacağı çevresel tehlikeler ortadadır.

Boğazlarda her çeşit güvenlik önlemini alarak deniz ticaretine açık tutulması Kuzey komşularımız ve diğerleri için de en az Türkiye kadar önemlidir. Bölgenin deniz trafiğine açık tutma yükümlülüğü olan Türkiye'nin, bu bölgedeki deniz trafiğini insan hayatı, çevre, doğa, mal varlıkları ve nihayet buradan istifade eden gemiler açısından güvenli kılabilmek için gerekli önlemleri almak, rejimleri belirlemek, düzenlemeler yapmak ve değişiklikleri gerçekleştirmek hakkına sahiptir. Bu anlayışla hareket eden Türk hükümeti her türlü tanker ve deniz taşımacılığının düzenlenmesine ilişkin yönetmelik değişikliğine gitmiştir. 1 Temmuz 1994 tarihinde yayınlanan "Boğazlar Tüzüğü" bu şekilde algılanmalıdır.Uluslararası Denizcilik Örgütü'nün (I.M.O.) Deniz Güvenliği Komisyonu bünyesinde oluşturulan ve başını Rusya Federasyonunun çektiği ,Yunanistan ve Kıbrıs Rum Kesimi'nin de destek olduğu çalışma grubu, hazırladığı bir raporda; Türkiye'nin boğazlar tüzüğü uyarınca İstanbul ve Çanakkale boğazlarını büyük petrol tankerlerinin geçişi konusunda trafiğe tek yönlü kapatması sonucu beklemelerin zaman ve para kaybına sebep olduğunu belirterek, Türkiye'nin hazırlamış olduğu Tüzüğün daha çok siyasi ve ekonomik gerekçeye dayandığını iddia etmişlerdir. Bu raporu karar tasarisına dönüştürerek ,komisyonda onaylattıktan sonra ayrıca asamblesinin de onayına sunarak Türkiye'nin hazırlamış olduğu tüzüğü değiştirmeye çalışmışlardır.¹⁰⁰

Türkiye'nin bu iddialara karşı cevabı şu şekilde olmuştur:

¹⁰⁰ Dış Basın ve Türkiye, No:221, 27.11.1997, s.2.

-Türkiye, Montreaux'ın şartlarını kökünden değiştiren rapora rızası yoktur.O dönemde boğazlardan 4-5 bin gemi geçerken şimdi 60 bine çıkmıştır. Gemilerin tonajı da çok artarak artık yüz bin ton ve üstündeki süper tankerler 150-200 bin tonaja kadar geçmektedir.

-Rapor bazı dolaylı siyasi ve ekonomik amaçlara hizmet etmek için hazırlanmıştır. Boğazlar trafiğini hızlandırmayı amaçlarken deniz ve çevre güvenliğini ikinci plana itmiştir.¹⁰¹

Türkiye'nin boğazlardan güvenli serbest geçiş için önerdiği Trafik Ayrım Şemasında B.M. Uluslararası Denizcilik Örgütü Deniz Güvenliği Komitesin'de A.B.D. desteği ile 26 Mayıs 1994 de kabul edildi. 25 Kasım 1994 de uygulamaya giren şema, tüzüğü tamamlayıcı nitelikli olduğu gibi, bazı maddeleri ile daha ağır şartlar getirmekteydi. Böylece Rusya'nın karşı ataklarına önemli bir cevap verilmiş olundu. 24 Kasım 1994 deki yürürlüğe giren tüzüğe göre boğazlara giren her gemi kılavuz kaptan almak zorunda ve 200 metre boyundaki her gemi gündüz seyretmek zorunda idi. Bu düzenlemeleriyle sonuçta kazançlı çıkan başta Türkiye ve bütün Karadeniz kıyı devletleri olacağı şüphesizdir. Rusya ile olan Türk rekabeti Hazar petrollerinin paylaşımında ,petrolün taşınmasında ve boru hatlarının inşasında çok şiddetli devam etse de , boğazlar dünyanın en gözde doğal güzelliği olarak bu kirli oyunda bir piyon olamayacak kadar önemlidir.

Türk dış politikasının Hazar petrolü ile bağlantılı bu üç önemli konusunu anlattıktan sonra son bir değerlendirme yapacak olursak; Orta Asya da her zaman inisiyatif sahibi olacağımız teklifleri yapmak zorundayız. Gerçekçi olmayan, hayali ve zamansız öneriler ve demeçler bizi bu ülkelere karşı zor duruma düşürecektir. Gümrük birliği, uluslararası ortak sözleşmeler imzalanması, son söyleneceklerin ilk defada söylenmesi gibi talihsiz hatalar karşımıza çıkmıştır. Mesela K.K.T.C.'nin tanınması talebi ve bütün Türk devletleri ile olan toplantılara davet edilmesi gibi zamansız adımlar, bu ülkelerin kafasını bulandırabilir.Ayrıca bu ülkeler açısındanda Azerbaycan'da Elçibey örneğinde görüldüğü gibi kayıtsız şartsız Türkiye'yi desteklemek, düşmanları da tedirgin edebilir. Elçibey'in devrilmesi sonucunda Azerbaycan'ın başına Aliyev'in yerini Türkiye düşmanı bir lider de gelebilirdi ve bu bizim Hazar petrollerine ilgimizi büyük ölçüde boşa çıkarabilirdi.

¹⁰¹ Barçın Yınanç, "Rusya ile Boğazlaşma",Milliyet 30 Nisan 1998.

Ayrıca bölgeye açılan krediler ve yatırımlar çok kısıtlı ve Avrupa menşeli kalmıştır. Bunun en büyük sebebi ekonomimizin kötü durumda olmasıdır. Şüphesiz mega projede bile sadece %6.75 hisse alırken, diğer batılı devletler %15-40 oranında hisse almışlardır. Soy birliğinin paranın önüne geçemediğini unutmadan politikamızı şekillendirmemiz şarttır. Türkiye'nin PKK, Ege ve Kıbrıs sorunları da Türk politikasının Orta Asya'ya ilgisini kırıncı nedenler olarak karşımıza çıkarmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin doğal gaz ve petrol naklinde coğrafi dezavantajları vardır. Türkiye petrole ulaşabilmesi için, Gürcistan, Ermenistan ya da İran gibi üç sakıncalı ülkeden birisine muhtaçtır. Hazar petrol siyasetinde Türk dış politikası çok hassas bir denge gözetmesi gerekmektedir. Orta Asya petrolündeki Türk dış politikasını son yıllarda yönlendiren iki önemli isimden birisi olan Başbakan Bülent Ecevit'in "Dar Bölgeli Dış Siyaset" anlayışı ve Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in de entellektüel yaklaşımlarını ¹⁰² Türk dış siyasetine yansıtmasının bizi ideal hedeflere ulaştıracağı ümidini taşımaktayız.

B-ORTA ASYA'DA RUSYA GERÇEĞİ:

Birinci bölümde Rusya Federasyonu'nun Orta Asya ve Hazar Denizi petroleri ile ilgili tezlerini ve hedeflerini açıklamıştık. Ancak Rusya'nın bu hedefleri ve ihtirasları uygulamaları bölgede çok büyük sorunları ve çatışmaları beraberinde getirmiştir. Bu bölümde Rusya'dan kaynaklanan bölgesel sorun ve rekabetlere değineceğiz.

1-Hazar'da Türk –Rus Rekabeti:

Rusya Federasyonu'nu, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan ile yapılan kendisinin kontrol etmediği her çeşit enerji girişimini bloke edeceğini ¹⁰³ bütün politik atılımlarında ortaya koymuştur. Rusya'nın halen dünyada ikinci büyük askeri güç olduğunu ve bölgesel dengeleri silah ve nükleer teknoloji yolu ile etkileyecek potansiyele sahip olduğu da hesaba katılırsa, Rusya ile Türkiye'nin rekabetinin ne kadar tehlikeli ve bizim için zararlı olacağı hesap edilmelidir. Rusya bölgeye olan etkisini arttırmaya çalışmakta ve bunun için karşılıklı menfaatten çok tarihi hakları ölçü olarak kabul etmektedir. 100 yıl sonra bağımsızlığına kavuşan Türk

¹⁰² Mehmet Binay, "Amerika Azerbaycan ve Türkiye'yi göz ardı edemiyor.", Frankfurt a.m. 31.08.1997.

Cumhuriyetleri ise ekonomik ve siyasi Rus bağımlılığını yıkarak tam bağımsızlık için alternatif Batı açılımında Türkiye'yi en uygun tercih olarak görmektedirler. Biz de soy birliğimiz olan bu Hazar petrolü sahibi Türk ülkelerine ilgi duyarak, aktif ilişkiye girdiğimizde Rusya'nın tepki ve engellemeleriyle karşılaşmaktayız. Ancak Orta Asya'daki Rus etkisi; bir ülkeyi diğerine, bir devlet liderini muhalefetine ,bir azınlığı devletine ,bir azınlık gurubu diğerine karşı ayaklandırarak savaş çıkartabilecek güçtedir.Türkiye'nin bu güçteki bir Rusya ile bölgede rekabeti zararlıdır. Her ne kadar Moskova eski Sovyet ülkelerini kendi güvenlik sınırları içinde görüyor olsa da, Türkiye'yi bu çekişmede dengeleyen A.B.D. ve Batılı finans çevreleridir. Yıkılmış Doğu Bloğunu tekrar diriltmek ve güvenliğini tehdit altına almak istemeyen Avrupa Birliği ve A.B.D, Hazar petrolerini Rusya'nın tekeline bırakmamaya kesin karardır. Bu nedenle Türkiye Rusya ile jeopolitik avantajları ile dengelenen bir rekabet zeminine girmiştir. Rusya, gayet kötü olan ekonomik durumu ve büyük gerileme gösteren petrol üretimini arttırmak için A.B.D. ve Avrupa'nın uyarılarına kulak vermek zorundadır.¹⁰⁴

S.S.C.B. dağıldıktan sonra Rusya'nın önünde iki seçenek vardı;Birincisi, sistemini yeniden kurmaktı. Bunun için gerekirse kanlı bir baskın uygulayacaktı. Oysa bu uygulama ters tepki ile karşılaşarak ayaklanmalar yaşanmasına neden olacak ve hatta savaflara yol açacaktı. İkinci seçenek ise tüm gelişmeleri kendine rağmen kabul edecekti.¹⁰⁵ Rusya Federasyonu'nun eski Sovyet cumhuriyetlerine yönelik politikası,bir bakıma Monroe doktrininin Rus versiyonudur. Moskova post-Sovyet alanını kendi nüfus alanı içinde, kendi koruması altında ve diğer ülkelere kapalı alan olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle bölgede etkisini hissettirmek isteyen Rusya'nın Kafkasya ve Gürcistan'da 5 bin askeri olan üssü bulunmaktadır. Azerbaycan'da ise petrol kaynakları ve işletmesinin teknisyenleri olarak hali hazırda 500 elemanı bulunmaktadır. Ayrıca buna ek olarak Türkiye Ermeni sınırı dahil olmak üzere Ermenistan'da da dokuz bin Rus askeri bulunmaktadır.¹⁰⁶ Eski K.G.B. ajanları da yeni Türki Cumhuriyetlerinde tam kadro faaliyet göstermektedir. Hazar

---

¹⁰³ Stephan Blank, "Orta Asya,Güney Asya ve Asya Güvenliği",Avrasya Etütleri,S:3,Sonbahar,1995, s.8.

¹⁰⁴ Şükrü Elek dağ, "A.B.D ve Hazar Petrolleri",24 Kasım 1997, Milliyet

¹⁰⁵ Zbigniew Brzezinski "The Cold War and Its Aftermath",Foreign Affairs,Vol:2,No:4,1992, p.44.

¹⁰⁶ Kamuran İnan, "2000 Eşiğinde Türk Dış Politikasının Acil Meseleleri", Türkiye Günlüğü,C:32, Ocak-Şubat, 1995, s.31.

petrollerinin ihraç edileceği güzergahları kontrol etme çabası, hızla Soğuk Savaş sonrası Rusya siyasetinin temel konularından birisi haline gelmiştir.¹⁰⁷

Türk-Rus rekabetinin en büyük çekişmesi Azerbaycan üzerinde yaşandı. Azerbaycan'ın batılı şirketlerle başlayan ve Rus, İran şirketlerini dışlayarak uluslararası bir konsorsiyumla anlaşma imzalaması gündeme geldi. Bu Rusya karşıtı politikanın sonucunda da bedel ağır ödendi. Yapılan askeri darbe ile Halk Partisi ve Türkiye yanlısı Elçibey devrilerek Rusya yanlısı Suret HÜSEYİNOV iktidara geldi. Hüseyinov'dan bir hafta içinde iktidarı ele geçiren Aliyev, A.I.O.C.'un %10 hissesini Rusya'nın LUKOİL şirketine vererek Rusya'yı da konsorsiyuma dahil etti. Aliyev'e göre, Rusya Başbakanı Victor Chernomyrdin, konsorsiyuma katıldıktan sonra, Rusya'nın anlaşmanın uygulanmasını engelleyemeyeceğini garanti etmiştir. Ancak bir ay sonra Rusya Dışişleri Bakanlığı'ndan gelen açıklama Rusya içindeki kararsızlığın açık göstergesidir.¹⁰⁸ Moskova'da B.D.T.'nin 14.zirvesinde Aliyev'e verilen söze rağmen bu açıklamada olduğu gibi Rusya içinde mücadele eden iki fikir mevcuttur. Batıyı Hazar Denizi devletlerinin imzaladığı anlaşmaların dışında tutmak mı, yoksa bu batılı konsorsiyumlardan pay alarak boru hattının inşasında söz sahibi olmak mı? Rusya ikinciyi tercih etti. A.B.D.'nin Türkiye'yi desteklemesi ve Avrupa devletlerinde Hazar'daki yatırımlarından dolayı sermayesinin korunmasına yönelik bu devletlerle güvence antlaşmaları imzalamak suretiyle sahip çıkması da etkili oldu. Aliyev Türkiye'yi boru hattında önemli bir tercih olarak görse de ilk zamanlarda yaptığı açıklamalarda Türkiye'den yana tavır koymadı. Şüphesiz ki bu Rusya'nın yapabileceklerinden çekindikleri içindi. Azerbaycan'ın 2/5'si halen Rus dostu olan Ermeni işgali altındadır ve Azerbaycan hep uzak kalmaya çalıştığı B.D.T.'ye de üye olmak zorunda kalmıştır. Rusya'nın kabul ettiği %10 luk hisse şüphesiz Rusya için önemli bir pay değildi. Ancak Hazar'da dışlanmayacağını bir işareti oldu. Türkiye'nin destekçisi olan Elçibey'in devrilmesi ile Türkiye-Rusya rekabeti hız kazandı. Rusya konsorsiyumdaki payının %25'e çıkartılmasını bir taraftan talep ederken, diğer taraftan Aliyev'e karşı Hüseyinov dört kez darbe

¹⁰⁷ A.Cohen, a.g.m.,s.7.

¹⁰⁸ Bu açıklamada; "İstenmeyen durumlara ait bütün sorumluluk, maddi zararlar da dahil olmak üzere Hazar denizinin uluslararası antlaşmalar ile ortaya konulan hukuki statüsünü ve zorunluluklarını göz ardı ederek, tek taraflı adımlar atanlarıdır. Rusya Federasyonu tekrar düzeni korumak ve bu tek taraflı eylemlerin sonuçlarını ortadan kaldırmak için gerekli tedbirleri almak hakkını saklı tutmaktadır. Sonuç olarak kaçınılmaz olarak Rus tarafının ikazlarına rağmen Hazar Denizinin şu anki statüsünü baltalayacak tek taraflı eylemlerin kanunsuzluğunu ve kabul edilemez doğasını göz ardı eden taraflar olumsuz sonuçlarla karşılaşacaklardır." Inter Fax ,Moskova ,24 Ekim 1994.

girişiminde bulundu. Azeri kaynaklarına göre Hüseyinov Hazar denizi petrol anlaşmasına karşı olan Rus ordusu ve petrol çevrelerince desteklendi ¹⁰⁹. Rusya boş durmadı ve kuzeyde Lezgi ,Güneyde ise Taliş hareketini kışkırtarak etnik ayrımcılığı denedi .1994 ve 1995 yılları arasında Aliyev hayatı pahasına Rusya'nın ülkesine asker yerleştirmesine izin vermedi. Bu arada Rusya, Karabağ ve Hazar Denizinin statüsü gibi sorunları sürekli gündeme getirdi.

Türkiye Rusya'nın bu aktif politikalarının karşısına bir piyon olarak batı ve A.B.D. tarafından çıkarıldı .Kafkasya ve Orta Asya'nın petrol rezervleri, Batının jeostratejik ve ekonomik çıkarlar için hayati önemdedir. Bundan dolayı Batı Rusya'nın petrol şirketlerini Hazar petrollerinin işletilmesi ve taşınması konusunda ekarte etmeye çalışmaktadır. Rus ve Batılı şirketlerin katılımına müsade edecek bir oyun sahasının yaratılmasında baş aktör bölgede Türkiye idi. Rus güvenlik sisteminin içinden geçen tek bir boru hattı ile petrolün vanasını Moskova'nın eline geçmesini engellemek Batı için önlenmes gereken gelişme idi. Hazar petrolünün ihracında ve Batı pazarlarına ulaştırılmasında Ermenistan, Gürcistan, İran ,Türkiye ve Rusya Federasyonu mecburi güzergahlardır. Batı için en önemlisi sermayenin güvenliği ve meydana getireceği zenginlik olunca , bölgede Gürcistan ve Türkiye otomatikman ön plana çıkmaktadır.İran'ın başta A.B.D. tarafından dışlanması, Rusya Federasyonu'nun tekrar eski gücüne kavuşma emelleri, Ermenistan'ın bölgesel sorunları ile Azerbaycan ve Türkiye tarafından dışlanması gibi nedenler düşünüldüğünde Gürcistan ve Türkiye'yi masa başında Batı ve A.B.D.'nin dostu yaparken ,Rusya ve İran'ın rakibi yapmıştır.Avrasya petrol mücadelesi güvenlik ,jeopolitik ve ekonomik öğeleri olan çok geniş bir strateji oyunudur. Belirsiz olan ise Rusya'nın geleceğidir. Rusya,İmparatorluk veya demokrasi tercihini yapmak zorundadır. Kafkaslar'da ve Hazar petrollerinde Batı ile işbirliği yapmazsa büyük bedeller ödemek zorunda kalacaktır.¹¹⁰

Haydar Aliyev A.B.D. gezisinde, dünyanın petrol devleri Exxon ,Chevron ve Mobil ile 4 milyar dolar değerinde üç anlaşmaya imza atınca Rusya ve Ermenistan bu durumdan rahatsız oldu.Rusya'nın A.B.D. ile karşı karşıya geldiği ikinci meselede A.I.O.C.'un erken üretim petrollerinin geçeceği boru hattı tartışması idi Çünkü, kabul edilecek hat ana ihraç boru hattı rotasını da belirleyecekti. S.O.C.A.R.

¹⁰⁹Cohen, a.g.e., s.11.

¹¹⁰Cohen, a.g.m., s.13.

Başkan yardımcısı İlhan Aliyev'e göre: "Petrolün taşınacağı yolu seçme sorunu Azerbaycan için ekonomik değil politik bir karardır".¹¹¹ A.I.O.C. baskılar artınca uzlaşma yolunu seçti .9 Ekim 1995 günü erken üretim petrolünün Gürcistan ve Rusya üzerinden iki boru hattı ile ihraç edileceğini kabul etti.¹¹² Çift boru hattı inşası fikri aynı zamanda A.B.D.yönetiminin baskıları ile alınmış bir karardır.¹¹³ Ankara'nın boru hattı teklifi A.I.O.C. tarafından uygun bulunmayarak red edildi. 27 Şubat 1996'daki bu reddediliş ve Rusya ile Kazakistan, Nisan 1996 da Tengiz'den Novorossisk'e uzanacak bir boru hattının inşası üzerinde anlaşınca, Ankara-Bakü-Batum hattı konusunda desteğine son verdiğini açıkladı.

Türk-Rus rekabeti bundan sonrada Hazar denizindeki kıyıdaş Kazakistan ve Türkmenistan petrol ve doğalgaz boru hatlarında da devam etti. Türkiye Bakü-Ceyhan ile,Tengiz ve Türkmen petrollerini de birleştirmek için girişimde bulununca Rusya ile karşı karşıya geldi. Ancak Tengiz petrollerinin en büyük aktörleri olan Rusya ve A.B.D. olunca Türkiye'ye de söylenecek pek söz düşmedi A.B.D.'nin Chevron şirketi bölge petroleri için görüşmelere S.S.C.B. çökmeden başlamıştı. Nisan 1993 de Tengiz-Chevron Konsorsiyumu 20 milyar dolarlık yatırımlar üzerinde ortak olarak çalışmaya başladı.¹¹⁴ Ancak hemen harekete geçen Rusya Tengiz petrollerinin vanasını da büyük oranda ele geçirdi. Chevron ve Kazakistan 17 Mart 1993 de Rus hükümet ile günde 137 bin varil Tengiz petrolünün Rus boru hattı ağına girişi için anlaşmalarına rağmen Rusya sürekli Tengiz Petrolünün geçişini engelledi.Rusya bu kapatmalar ve kısıtlamalarla erken üretim petrolü satışını engelleyecekti. Böylelikle yeni boru hatlarının inşası ve yeni yatırımlar için gereken parayı konsorsiyum kazanamayacaktı. Rusya kendisinin içinde bulunmayacağı bir ortaklığa Kazakistan üzerinde yaşam hakkı vermeyeceğini ortaya koydu.

Ayrıca Rusya Kazakistan'a keşif ruhsatlarında kendisine öncelik tanınması ve Chevron-Tengiz projesine katılım için izin verilmesi konusunda da ısrarcı davrandı.¹¹⁵ Türkiye de her ne kadar girişimde bulunsada, bölgede A.B.D.'yi bile devre dışı bırakabilen Rusya Federasyonuna gerek kalmaksızın Kazakistan

¹¹¹ Güney Bakü, 3 Haziran 1995.

¹¹² "Rusya Başbakanı Vladimir Chernomyrdin ve Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev arasında erken petrol ihracatının Rusya'nın Karadeniz'deki limanı olan Navorossisk'ten yapılmasını içeren ikili anlaşma paketi imzalandı. Anlaşma 5 milyon tona kadar ki erken üretim petrolünü dünya pazarına Rus boru hattı ile ihraç edilmesini kapsamaktadır",..Hürriyet, 20 Ocak 1996.

¹¹³ The Washington Post , 12 September 1995.

¹¹⁴ Adelphi Paper, "The Politics of Oil in the Caucasus and Central Asia",No:300, (1996)p.37.

¹¹⁵ Altunışık, a.g.e., s.232.

Cumhurbaşkanı tarafından dolaylı olarak red edildi. Nazarbayev petrolün Karadeniz'e taşınması ve buradaki terminallerden ihracında ısrar etti. Türkiye'nin Tengiz petrollerine küçük bir katılımı, ancak Bakü-Ceyhan ile Hazar denizinden gelecek petrolün taşınmasında mümkün olabilecektir. Kazakistan petrollerinde Tengiz-Novorosisk'te karar kılınması Türkiye'yi tamamen bölgede devre dışı bıraktı.

Bölgedeki Rusya gerçeğiyle ilgili olarak önemli bir faktör de özellikle Orta Asya'da yaşayan 25 milyon Rus kökenli insanların varlığı idi. Bunların haklarının koruyuculuğunu yapma arzusu Rus dış politikasının belirleyici özelliklerinden birisi olmuştur.

Rusya'nın Kafkaslar ve Orta Asya'daki çevreleme politikası hem ekonomik hemde askeri bakımdan kuşatma şeklinde devam etmektedir. Batının ve Türkiye'nin bölgedeki kilit ülkesi Gürcistan'da çıkacak Rus hegemonyası Hazar petrollerindeki ve Kafkasya'daki tabloyu tamamen tersine çevirebilir. Bu olasılığın gerçekleşmesi Transhazar enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden geçmesi ihtimalini de tamamen sona erdirecektir. Gürcistan'ın düşmesi Azerbaycan'ı da son derece tehlikeli ve geleceği belirsiz bir duruma getirecektir.¹¹⁶ Öte yandan Azerbaycan Gürcistan bu önemi bildiğinden Tiflis'de 15 adet dostluk ve işbirliği anlaşması imzaladı. Aliyev'in çabaları ile, Azeri erken üretim petrolünü taşıyacak iki güzergahtan birisi olan Bakü-Supsa petrol boru hattı anlaşması Gürcistan'da imzalandı.¹¹⁷

Türkiye Rusya'yı karşısına değil yanına almalı ve işbirliği içinde Hazar petrollerine bağlı politikalar önermelidir.¹¹⁸ Türkiye'nin jeopolitik ve yaşamsal maddelerle olan ilişkileri çok kesin değerlendirilmelidir. Türkiye'nin Hazar petroleri politikası bir başarısızlık değildir. Şüphesiz değişen bir ara sonuçtur diyebiliriz. Çünkü Yeni Dünya Düzeni kurulurken kaygan zeminde kurulduğundan ilişkilerin, eğilimlerin ve ittifakların değişmesi her an beklenmelidir. Ankara ve Moskova'nın aralarındaki farklılıklara rağmen karşılıklı çıkarları olduğundan bölgede iş birliğine de gidilebilmesi de sözkonusudur. Bu batının çıkarlarına ters düşse de Türkiye'yi daha avantajlı bir konuma getirecektir.¹¹⁹ Bakü-Ceyhan boru hattına ilişkin imzalar A.B.D. gözetiminde İstanbul zirvesinde atıldığında, International Herald Tribune'nün

¹¹⁶ Sedat Sertoğlu, "Kuşatma", Sabah., 10 Kasım 1999.

¹¹⁷ Akşam, 9 Mart 1996.

¹¹⁸ Petro-Strateji, s. 158.

¹¹⁹ Y. Bingöl, a.g.m., s. 9.

uygun gördüğü başlık “Üç ülke, Rusya ve İran’a rağmen Hazar petrolü ana ihraç boru hattı anlaşmasını imzaladı.”¹²⁰ Oysa Türkiye ticari olmayan konumuna ve Rusya’nın itirazına rağmen A.B.D. ve Batı tarafından tercih edilmişti. Bu durumda Rusya’nın boş durmayacağı ve bunu kabullenmeyeceği daha zirvede belli olmuştur. Rusya bölgedeki çatışmaları arttırarak Bakü-Ceyhan güzergahını güvensiz kılabilir. Enerji üssü olmanın Türkiye için hiçte kolay olmayacağı kesindir. Türkiye kendi plan ve stratejisini yapmak zorundadır.¹²¹ Kendi stratejileri de Rusya ile işbirliğine endeksli olmak zorundadır.

Rusya’nın PKK Kartı: Rusya’nın diğer önemli bir kozu da Türkiye’nin ekonomik ve siyasi bir yararı olan Güneydoğu Anadolu ve PKK meselesidir. Rusya PKK’ya olan desteğine Mega projeden sonra iyice hız verdi. 1994 ün sonunda Moskova’da kürt konferansı yapılmasına izin verildi. Avrupa’da sığınamayan sözde sürgünde kürt parlamentosu Moskova’da Duma’nın gözetiminde toplandı. Bu toplantının en önemli açıklaması ise bu kozun Rusya için ne mana taşıdığı olduğudur. Toplantıda başkan olan konuşmacı, “Kürdistan’da barış sağlanana kadar kürt toprakları üzerinden geçecek bir boru hattı inşaatına izin vermeyeceklerini” söyledi.¹²²

Türkiye’nin en önemli sıkıntılarında birisi de Moskova yakınlarındaki Yeroslav’da ki eğitim yapılan PKK kampı iddiaları idi.. Bunun yanında Rusya da ERNK bürosu bulunması da önemli bir sorundur.¹²³ Ecevit’in 1999 yılındaki son Moskova seyahatinde M.İ.T. müsteşarı Şenkal Atasagun’u da berberinde götürmek suretiyle her ne kadar gündeme getirmek istemişse de, Başbakanlık görevine Yeltsin tarafından getirilmeden önce Rusya’nın iç istihbaratından sorumlu Federal Güvenlik servisinin başkanı olan Vilademir Putin, Rusya’nın PKK’yı desteklemediğini iddia etti. Bu konu da Atasagun da “Rus istihbaratı bize üç maymunu oynadı.” açıklaması ile Suriye’nin geçmişte oynadığı “Görmedim, duymadım, bilmiyorum...”cevabını aldıklarını bildirdi.¹²⁴ Rusya’nın bu tutumundaki en büyük etken Çeçen direnişinin Türkiye tarafından desteklendiği şüpheleridir. İstanbul’da ve İslami kesimde ve bazı sivil örgütler nezdinde, Çeçenistan’ın desteklenmesi ve yardımlar toplanması

¹²⁰ Enes Berberoğlu, ,Sabah.,20 Kasım 1999 .

¹²¹ Zülfikar Doğan,Finansal Forum ,1 Aralık 1999.

¹²² Crossaint, a.g.m., s.43.

¹²³ Sedat Ergin, Hürriyet, 8 Kasım 1999,

¹²⁴ 8 Kasım 1999, Hürriyet

Çeçenlere hükümet desteği olarak algılamak her ne kadar yanlış olsa da Rusya “Düşmanımın dostuda düşmanımdır.” anlayışına uygun bir tutum sergilemektedir. Rusya’nın Çeçenistan’daki birinci ve ikinci saldırısını Kafkasya da Rus nüfusunun yeniden tesisi ile ilgili olduğu kesindir. Bu nüfus esas olarak Türkiye ile Orta Asya (Hazar ve Hazar ötesi)enerji yolları irtibatını kesmek amacını güder.Bundan dolayı Rusya’nın Türkiye’yi zayıflatma stratejisinin değişmeyeceği ve “Terörizmde İşbirliğinin” fayda etmeyeceğine inanılmaktadır.¹²⁵ C.Çandar’a göre “Türkiye kendi Kürt sorununun çözmekte beceriksiz davrandığı ölçüler içinde ve sürece Etnik karakter taşıyan her ihtilafı ilişkin garip bir çekimserlik içine sürüklenmektedir.”¹²⁶

Aslında Rusya’nın bu tutumu hükümetleri de aşan bir devlet politikası olarak şekillenmiş durumdadır. Mesela, 14 Ekim 1993’de A.B.D.’de, Çiller Hükümeti ve Chevron’la petrol görüşmeleri yapılırken, Özgür Gündem gazetesinde altı sütuna manşet şeklinde; “Petrol boru hattına Kürt engeli.”başlığı altında, Bakü-Ceyhan’a Apo’nun izin vermeyeceğini ve kendileri ile anlaşma yapılmadan petrol boru hatlarının döşenemeyeceğini, döşense de işletilmeyeceğini iddia etti. Ama şimdi Terör örgütü elebaşısı T.C.’de hapiste ölümü için gün saymakta ve PKK silahlı çözüm yerine siyasi çözüm önerilerini kamu oyuna açıklamaktadır. Rusya bundan dolayı Çeçenistan’ın kendisinin bir iç meselesi olduğu tezine karşı Türkiye’nin ses çıkartmaması için PKK kozunu oynamaktadır. Nitekim Türkiye bu şekilde yarası olanın gocunması tavrına bürünmektedir. Aslında Rusya’nın Çeçenistan’da yaptığı katliamların ve emperyalist yayılmacılığın Türkiye’nin Güney Doğu sorunu ile karşılaştırılmayacak kadar farkları vardır. Ancak dünya kamuoyunun ve Avrupa devletlerinin Rusya’ya paralel tezleri savunmaları Türkiye dış politikasında bu konuda hareket sahasını da daraltmaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse Türkiye’nin Güneydoğu sorunu aynı zamanda petrol sorunudur. Çünkü dünyanın iki ayrı enerji bölgesi bu kozla kontrol edilmeye çalışılmaktadır.

Türkiye Rusya rekabeti ile ilgili olarak söyleyeceğimiz;Türkiye,Rusya’nın Avrasya’daki ekonomik ve siyasi çıkarlarını kabul etmenin karşılığında kendi çıkarlarını da aktif şekilde kabul edilmesini beklemektedir. Türkiye’nin Hazar petrollerine bağlı politikalarda Rusya’yı karşısına alarak değil dengeli ve karşılıklı

¹²⁵ Cengiz Çandar, 23 Kasım 1999, Sabah.

¹²⁶ Çandar,a.g.m.

menfaatlere dayalı olmak zorundadır. Rusya, Türkiye açısından çok önemli bir partner ve ekonomik açıdan gerçek anlamda bir hayat sahasıdır. Türkiye Rusya ile her konuda zıtlasma değil uzlaşma bulmak zorundadır.¹²⁷

2-Rusya'nın Petrol Siyaseti "Dondurulmuş İstikrarsızlık":

Rusya Federasyonu Hazar bölgesindeki devletlerin ekonomik kalkınmalarını ve bağımsızlıklarını etkili bir şekilde denetlemek ve bölgedeki petrolün ihraç yollarını kontrol altında tutmak için Kafkasya'da "Dondurulmuş İstikrarsızlık" stratejisi takip etti.¹²⁸ Böylece enerji rezervlerinin işletilmesinde son sözü söyleyebilecek ,eski cumhuriyetlerinin bağımsızlık statüsünü zayıflatabilecek ve nüfuz alanındaki bölgeye Avrupa'nın ekonomik ve siyasi yerleşmesini engelleyebilecekti .Bu amaçla bölgedeki potansiyel huzursuzlukları alevlendirmeye başlamıştır. Bu politikanın ilk kan akıttığı ülke Azerbaycan oldu."Mega Proje"ile batıyla kucaklaşmak isteyen bu ülkenin 2/5'isi işgal edildi.Belli başlı başlıklar olarak inceleyecek olursak:

a-Dağlık Karabağ Sorunu: 1921 yılında S.S.C.B. ile Türkiye arasında yapılan bir antlaşma ile Azerbaycan'a bağlanan ve varlığı Sovyet rejiminde meydana gelen her çözülmeye su yüzüne çıkan Karabağ sorunu S.S.C.B. dağıldıktan sonra hemen gündeme geldi . Rusya'nın da göz yumması ile bölgeyi Ermenistan işgal etti. Böylece Azerbaycan topraklarının %22'si işgal edilmiş oldu.¹²⁹ Ermeni tecavüzleri 1988'de başladı.

Ruslar,çoğunlukla İran'dan göç ettirilen 700.000 Ermeni'yi ağırlıklı olarak Karabağ ve Nahçıvana yerleştirdiler. Bu gün Krabağ %70 Ermeni nüfusa sahip hale gelmiştir. Karabağ'daki Ermeni işgalini A.G.İ.K, N.A.T.O, A.B.D. her ne kadar kınadıysa da çözüm önerileri konusunda ısrarcı olmadı.¹³⁰ Aslında Ermeni lobi faaliyetleri ile A.B.D.' den Azerbaycan'a yönelik ambargo kararı bile çıkarılmış olsa da bu işgalin en ağır faturası Ermenistan'a çıkarıldı.. Petrol ve sonrasında mega proje söz konusu olunca A.B.D.'nin faaliyetleri Azerbaycan lehine oldu. A.B.D Kongresi, Azerbaycan'a insani yardım yapılmasını engelleyen 907. Maddeyi

¹²⁷ Halit Kakinç, 10 Kasım 1999,Star. .

¹²⁸ Cohen, a.g.m., s.2.

¹²⁹ George Melloan , "The Wall Street Journal", 7April 1997.

¹³⁰ Torumtay, a.g.e., s.189.

yeniden düzenleyerek uygulamadan kaldırdığını açıkladı.¹³¹ A.B.D.'nin petrole bağlı olarak politikasını böylesine yumuşatması üzerine Ermenistan bölgede tamamen Rusya ile müttefik hale geldi.¹³² Aslında bölgede yeni bağımsızlığını kazanan Ermenistan ,Batıya açılan tek kapısı olan Türkiye ve onun soydaşı olduğu Azerbaycan'ı karşısına almakla çok büyük bir çıkmazın içine girdi. Oysa 1991 de ilk bağımsızlığını tanıyan ülkelerden biriside Türkiye idi. S.S.C.B. daha çökmeden evvel ilk diplomatımız bile Erivan'a gönderilmişti. Bunlar Karabağ sorununu 1988 yılında başlamasına rağmen olduğuda bilinmelidir.Ancak Ermenistan ilişkilerini arttırıp Türkiye,Nahcivan ve Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki koridoru da ele geçirerek topraksal olarak aradaki bağı koparıncaya Türkiye tepki gösterdi.¹³³ Diplomatik ilişkiler askıya alındı sınırlar kapatıldı. Türk topraklarından transit geçişler durduruldu. Erivan daha sert tepkilerde bekledi .Ancak pragmatik uzlaşma girişimleri için açık kapı bırakıldı.

Rusya hemen harekete geçti.Ermenistan'ı Türkiye'den korumak bahanesi ile 25 senelik askeri üs anlaşması imzaladı. Sınırların kontrolünde ayrıcalıklar alarak Türkiye-Ermenistan sınırına Rus askerlerinin yerleştirilmesini Ermenistan'a kabulettirdi. Karabağ'da böyle bir karışıklık çıkması Rusya'nın işine geliyordu. Çünkü Karabağ bölgesi Hazar denizinden Türkiye'ye olası bir stratejik boru hattı güzergahının üzerinde bulunmaktadır. Rus basınında çıkan haberlere göre Parlamento Savunma Komitesi Başkanı Lev Rahli'nin sunduğu ayrıntılı raporda; B.M.'nin ve A.G.İ.T.'in bu savaşı kınayan kararlarına ve ayrıca N.A.T.O.-S.S.C.B. arasındaki 1989-1990 da yapılan görüşmelerden sonrasında imzalanan Avrupa Konvansiyonel Güçler Anlaşmasına (C.F.E.) aykırı olmasına rağmen 1994-1996 yılları arasında Ermenistan'a gizlice yollanan Rus silahlarının miktarının daha önce tahmin edilenin çok üzerinde olduğunu ortaya koymuştur.¹³⁴

Gerçekten de Ermenistan'ın Karabağ işgali komşu ülkeler tarafından boykotla muamele görmesine, Batı ile bağının kesilmesine ve ülkenin fakirleşmesine neden olmuştur. Ermenistan'ın %20 sine yakın olan yaklaşık 700 bin kişi ülkeden

¹³¹ Zaman ,3 Şubat 1996.

¹³² Rusya ve Azerbaycan arasındaki ilişkiler,1993-95 yılları arasında Rusya'nın Ermenistan'a 1 milyar dolarlık askeri yardımı yapması üzerine iyice kötüleşti. U.S.E.I.A, "Caspian Sea Reginol Conflict", December ,1998.

¹³³ Paul Henze, "Türkiye-Ermenistan Eski Sorunlar, Yeni Beklentiler",Avrasya Etütleri,S:1,İlkbahar 1996,s.46.

¹³⁴ The Wall Street Journal , "Rusların Kafkas Dansı",14 Nisan 1997.

göç etti. Ve 3 yıl içinde ekonomisi iflas etti. Toplumun refahını dışlayan milliyetçi akımın tesirini kırmaya çalışan Petrosyan her şeye rağmen Karabağ'dan çekilmek gibi somut adıma yanaşmamaktadır. Ermenistan'a uygulanan Türk ambargosunun Gürcistan'ın da işine geldiği şüphesizdir. Batılı şirketler İran'ı dışlarken Türkiye ve Azerbaycan'da kesinlikle Hazar ihraç boru hattının Ermenistan'dan geçmemesi konusunda kararlı bir veto koymuşlardır. Bu durumda Gürcistan en ideal bir geçiş ve güzergah olmaktadır.

12 Mayıs 1994'de ateşkes Rusya'nın sayesinde sağlanırken. konunun ayrıca Minsk grubunda ele alınacak olması havayı yumuşattı. Ayrıca Hazar petrollerinin Dünya pazarlarına açılmasının, yaşanan günün meselesi olduğu unutulmamalıdır. Ermenistan Cumhurbaşkanı ve Ermeni Ulusal Hareketi lideri Ter Petrosyan, Türkiye ile ilişkilerine tarihin sayfaları arasından değil, ülkelerin menfaatleri açısından bakmayı tercih eden bir tutum içindedir.¹³⁵

Azerbaycan Meclis Başkanı Bakov Hasanov: "Karabağ sorununu çözen petrolü alır." diyerek, Karabağ sorununun Hazar petrolleriyle gelecek olan zenginliğin çözeceğine işaret etmiştir.¹³⁶ Aliyev 'de bu anlayışla B.D.T. 'ye girerek Rusya'ya 15-17 Mart 1994 de Bakü de yapılan anlaşma ile kendi %30 payının en son %10 unu vererek, Ermeni işgalinin durdurulması ve Ermeni sorununun lehlerine çözülmesi için Rusya'yı arkasına almaya çalışmıştır.¹³⁷ Rusya Federasyonu resmen Azeri topraklarını Ermenistan'a işgal ettirerek bir maşa gibi kullanmış ve uzun yıllarca sürecek bir istikrarsızlık yarası bölgeye açmıştır.

b-Abhazya ve Gürcistan: Gürcistan coğrafi olarak enerji zengini olan Hazar denizi devletlerinin Batı pazarlarına ulaştığı TRACECA (Trans Kafkasya Enerji Koridoru) olarak ifade edilen enerji koridorunun kilit ülkesi konumundadır. Ermenistan ve İran'ın, en son olarak da Çeçenistan'ın sakinleri hesap edildiğinde tercihlerin yoğunlaştığı ve ortak kabul gören ülke konumuna gelmektedir.

Gürcistan'da siyasal düzen yıllar süren çekişmelerden sonra kurulabildi. Şevardnadze ülkesi için hayatını tehlikeye atacak kadar cesur ve köklü Rus siyasetini

¹³⁵ Kamuran Gürün, "Türkiye Ermenistan İlişkileri", Avrasya Dosyası, C:3, S:1, İlkbahar 1996, s.64.

¹³⁶ Çözümün petrolle geleceğini Ermenistan da kabullenmiştir. Ermenistan Meclis Başkanı Hosrov Arutanan, Bakü- Ceyhan boru hattının yukarı Karabağ bölgesi ve Ermenistan üzerinden geçmesi halinde bölgedeki krizin çok süratli bir şekilde çözüleceğini söyledi. Bakü hattından Ermenistan'a da pay verilmesi gerektiğini savunan Ermeni Meclis Başkanı, "Boru hattı bizden geçerse bölge ülkeleri ekonomik çıkar elde edecek ve burada güvenlik ortamı sağlanacaktır." dedi. Hürriyet, 02.03.1998

¹³⁷ Gül, a.g.e., s.47.

bilen ve vatandaşları tarafından sevilen bir liderdir. Gürcistan bütün komşuları ile dostane ilişkiler geliştirmeye çalışırken bir çok ekonomik reformun peşinde de koşmaktadır. Ancak şu an itibari ile ekonomik çıkmaz içinde bulunan fakir bir devlettir.¹³⁸

Gürcistan, bağımsızlığını kazanması ile birlikte bir çok önemli sorunlarla karşılaştı.1991'de S.S.C.B. den ayrıldıktan sonra Zvad Gamsakhurdia demokratik olarak ilk seçilen Devlet Başkanı olmasına rağmen, ülkede iç savaşın çıkmasına engel olamadı. 1990'dan itibaren süren bu iç karışıklık 29 Ağustos 1995'deki seçimlere kadar devam etti Bu seçimde Gürcistan Yurttaşlar Partisi %70'in üzerinde oy alarak Şevardnadze Devlet başkanlığına seçildi¹³⁹

Bölgede her çatışma petrol antlaşmaları ile birlikte başladı Uzun süren çatışmalardan çok daha önce yapılması planlanan boru hattının geçiş güzergahı nihayet 9 Ekim 1995 de açıklanabildi.¹⁴⁰ A.I.O.C. erken üretim petrolünü yaklaşık bir ayda 80 bin varil çıkardı. Bu miktarı iki boru hattı ile taşıyacağını açıklamıştı.Rusya ise yalnızca kendi boru hattı ile taşınmasını istemiştir.Kuzey hattının tek kullanılmasıyla ihracat rotasında tekel kurmaya çalışan Rusya tartışmaları körüklerken batı ihracat rotası alternatififiyle Karadeniz'e kısa yoldan çıkma imkanı sunan Gürcistan, Rusya ile karşı karşıya gelmiş oldu. A.B.D. hükümetinin de desteklediği Supsa seçeneği ile Gürcistan , Rusya 'nın istikrarsızlık ve çatışma tohumları ektiği bir ülke durumuna gelmiştir.¹⁴¹

Gürcistan Devlet Başkanı Edward Şevardnadze, Rus petrol politikalarını bozucu bir tavır takındı. Cevap olarak yapılan ilk girişim etnik kışkırtmacılık oldu. Asırlardır Psu ve Inguri nehirleri arasında ve iç bölgeleri kıyıdan ayıran dağların yamaçlarında yaşayan Kafkas halkları kışkırtıldı. Gürcistan'ın siyasal ve kültürel nüfusu altında yaşayan bir Kafkas halkı olan Abazya'daki, Osetyalılar gibi durumlarından memnun olmayan etnik azınlıklara bağımsızlık vaadleri verildi.¹⁴² 1992-1993 yılları arasında bu kanlı politikanın 35 bin kişinin ölümüne sebep olduğu

¹³⁸ U.S.E.I.A. "Georgian Country Report", December, 1997.

¹³⁹ G.C. Report, p.6.

¹⁴⁰ Bu gecikmenin sebebi boru hattı güzergahındaki Rusya ısrarı idi. Eş zamanlı iki boru hattı projesi görüşü kabul edildikten sonra ancak yapıma başlandı. Rusya'nın Novorossisk kuzey hattı ve Gürcistan'ın Supsa limanı batı hattı eş zamanlı ve çifte güzergah formülü ile yapılmaya başlandı. Bakü-Novorossisk 1346 km. ve 1997 Martunda bitirilmesi planlanıyordu. Supsa hattı ise 926 km ve Temmuz 1997 de bitirildi.

¹⁴¹ Cohen, a.g.m., s.11.

¹⁴² Stefanos Yerasimos, "Milliyetler ve Sınırlar" Çev:Şirin Tekeli , İstanbul: İletişim Yay.,1995,s.429.

söylenbilir. Artık Gürcistan'ı oluşturan Abaza ve Acara Özerk Cumhuriyetleri Rusya'nın desteği ile bağımsızlıklarını istemektedirler. Silahlı çatışmalar Rusya'nın müdahalesine kadar bir iki yıl devam etti.¹⁴³ Rusya Gürcistan'ı bu çatışmalarla yıldırarak kendi tarafına geçmek zorunda bırakmaya çalışmıştır. Bu sayede bölgedeki askeri varlığını da sağlamlaştırarak arttırmıştır. Gürcistan Devlet Başkanı, Rusların askeri üs kurma tekliflerini reddetmesi üzerine suikast girişimine maruz kaldı.¹⁴⁴ Suikast girişiminin faileri Rusya'ya sığınırken iade istemleri de reddedildi.

Abhazya'da ki bu milliyetçi bağımsızlık hareketi sayesinde Rusya, Abhazya boyunca uzanan Karadeniz şeridini kontrol altına aldı. Novorossisk-Supsa limanlarının bağlantısını sağlamlaştırarak, Gürcistan'ın petrol ihraç ettiği Poti-Supsa-Batum limanlarına da yaklaşmış oldu. Abazaya'daki Rus desteği Çeçen direniş komandolarının da Abazalar safında yer alana kadar devam etti. Gürcistan'ın B.D.T.'na girmeyi kabul ederek, Rusya'ya askeri üs vermeyi kabul etmesi ile çatışmalar tekrar Rusya düğmeye basana kadar durduruldu. Abazalar hükümetle olan savaşı kazanmıştı. Ancak bağımsız bir cumhuriyet olmak istiyorlardı. Gürcistan'ın böyle bir otonomiye isteksiz olması nedeni ile görüşmelerde çözüm bulunamadı.¹⁴⁵

Boru hattının bölgenin etrafı doluşturılarak Supsa'ya ulaştırılması hesaplandı Çünkü Supsa limanı A.I.O.C.'un ihraç edeceği erken üretim petrolünün batı rotasının en uç noktasında bulunmakta ve Abhazya ve Gürcistan arasındaki tampon güzergahtan 12 mil uzaktan geçmekteydi. Rusya, Gürcistan'daki bu çatışmaların Hazar petrolünün Batı ihracat güzergahının güvensizliğini ortaya koyduğunu söyleyerek, ihracatın Kuzey rotasından yapılmasının gerektiğini savundu. Ancak bölgede mağdur ve güçsüz ülkeler olan G.U.A.M. grubu ülkeleri (Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova) 1998 Kasımında özel bir barış koruyucu gücün petrol boru hatlarını korunması fikrini görüştüler. Ayrıca 1998 de ki hükümet darbesi ile iktidara gelen Milli Birlik Partisinin Başkanı, N.A.T.O. veya A.B.D'ne bağlı bir askeri üssün Gürcistan'a yerleştirilmesini teklif ettiyse de bir cevap alamadılar.¹⁴⁶

¹⁴³Toruntay, a.g.e., s.200.

¹⁴⁴A.Cohen, a.g.m., s.5.

¹⁴⁵U.S.E.I.A., "Caspian Regional Conflict", December, 1998, p.6.

¹⁴⁶C.R. Conflict, p.7.

Güney Kafkasya'daki duyarlı konumu ile Gürcistan'ın bağımsızlığının korunması meselesi, Hazarda yapılan yatırımların güvenliği ve Rusya tekelinin kırılması için son derece önemlidir.

Rusya A.K.K.A.sınırlarını aşarak Kafkasya'da 58. orduyu oluşturması uluslararası arenada onu sıkıntıya sokunca Kazakistan ve Gürcistan gibi ülkelerin silah kontenjanlarını kullanmak için de baskı yapmaya başladı. Gürcistan hükümeti bu niyetle yapılan Rus görüşme tekliflerini değerlendirdikten sonra Başbakanlık Dışişleri Müşaviri Shalva Prichzade aracılığı ile reddettiğini açıkladı.¹⁴⁷ Gürcistan aslında Kafkasların en inatçı ve cesur milletlerinden birisi olarak Rusya'nın Çeçenistan'a müdahale etmek için topraklarını kullanmasına bile müsaade etmemiştir. Gürcistan Rus emperyalizmine karşı direnirken Türkiye'yi de kendine yakın görmektedir.

Gürcistan'ın bir başka sorunu da Güney Osetya'luların Rusya Federasyonuna bağlı bir cumhuriyet olan Kuzey Osetya ile birleşme girişimleridir. Bu da zamanı gelince Rusya tarafından kaşınabilecek bir yara olarak varlığını sürdüren tehlikedir. Kafkasya'da bu olup bitenler aynı coğrafi özelliklere sahip Balkanlara benzemektedir. Ancak petrolün mevcudiyeti Kafkasya'ya daha çok menfaat çatışması getirmektedir. Hazar petrollerinin bölgeye daha çok çatışma getirdiği kesinlikle ortadadır. Rusya batıya açılan bu enerji koridorunu kesinlikle elden çıkarmamaya azmetmiştir.¹⁴⁸

Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan üçlü dostluk bloğuna rağmen, Rusya bölgede halen stratejisine uygun konumunu korumayı başarmış ve gelecek adına büyük beklentiler içine de girmiş durumdadır. Batının ve A.B.D.'nin daha aktif bir şekilde bölgedeki çatışmalara müdahalesi artık petrol sermayelerinin korunması için yapılan anlaşmalardan dolayı zorunlu hale gelmiştir. Rusya'ya rağmen bir şeyler üretmek ve inşa etmek yavaş yavaş mümkün olsa da, acilen paraya ihtiyacı olan bu ülkelerin sorunlarının çözülmesi gerekmektedir. Gorbaçov döneminde büyük bir kariyeri olan Sevardnadze, Rus politikalarını ve KGB metotlarını çok iyi bilen bir lider olarak Türkiye'yi Hazar petrollerine bağlayan kilit ülke olan Gürcistan'ın başında olması önemli bir avantaj olsa da, suikastların hedefi olmaktan kendini

¹⁴⁷ Fikret Ertan, Zaman, 7 Kasım 1999.

¹⁴⁸ Özgür Politika, 19 Ağustos 1999.

kurtaramamaktadır.¹⁴⁹ Gürcistan sonunda Rus birliklerinin kendi topraklarında yerleştirilmesine ve ulusal sınırlarında dolaşmasına izin vermek zorunda kaldı.¹⁵⁰

c-Çeçenistan'da Petrolle Gelen Savaş : Çeçenistan 1991 yılında Rusya'dan ayrılarak bağımsızlığını ilk ilan eden Kuzey Kafkas devleti olarak ağır bedeller ödemiştir.¹⁵¹ Çeçenistan üzerinden geçen önemli Rus boru hatlarının varlığı, ülkenin stratejik konumuna ayrı bir değer kazandırmıştır. Ayrıca Rus jet uçakları yakıtı olarak kullanılan krosen , önemli oranda Çeçenistan'daki rafineride üretilmektedir. Çeçenya ise ülkesinin petrolünü Sukhumi(Abhazya)üzerinden ihraç etmek ve petrolün tek sahibi olmak istemiştir.¹⁵² Rusya tarafından ortadan kaldırılan Cahar Duduyev, Azeri ve Kazak petrolleriyle, zengin Çeçen petrolünü İran-Rusya-Ermenistan'dan geçmeden, mevcut Bakü-Batum hattını kullanarak, Erzurum üzerinden Ceyhan'a çıkmasını veya Batum'dan tankerlerle Samsuna taşınmasını da teklif etmesi, Rusya'nın sabrını taşıran son damla oldu.

Kafkasya Balkanlar gibi dağlık ve göçebe toplulukların dağınık bir coğrafyada yaşadığı bir bölgedir. Karadeniz'i çevreleyen iki kısılcacın doğu kapısıdır. Kafkasya'nın jeostratejik açıdan önemini şöyle sınırlayabiliriz.

- 1- Jeostratejik açıdan Orta Asya'ya giriş kapısıdır.
- 2- Orta Asya ülkeleri için Batı pazarlarına açılan en kısa geçit.
- 3- Orta Asya ile birlikte ele alındığında hem petrol ve doğal gaz rezervleri olan hem de enerji koridorunun geçiş tüneli .
- 4- Dünyanın ikinci büyük askeri gücü olan Rusya'nın Akdeniz ve Basra körfezine kadar uzanan jeopolitik bağlantı hattı.
- 5- Türkiye açısından ele alındığında ise Hazar devletleri ile bizi bağlayan en avantajlı ve tercih edilen sınır komşumuz.

¹⁴⁹ 1995'de Moskova, Şevardnadze üzerinde Azeri petrolünün Gürcü toprakları üzerinden geçecek bir boru hattını inşa etmesi için baskı kurdu. Bugünkü plana göre Azeri Petrol Konsorsiyumu erken üretim petrolünü Gürcistan'ın Supsa limanına (Poti-Tiflis) getirerek ,Türkiye'ye tankerlerle ihraç etmek istedi Rusya Başbakanı Chernomyrdin bunu ret ettiklerini açıkladı. Bundan kısa bir süre sonra Şevardnadze'ye karşı suikast girişimi oldu ve yaralandı. Şevardnadze suikastın arkasında Rusya olduğunu açıkladı. Şüpheli samik kendi güvenlik şefi ve başkan adayının oğlu İgor Ceogadze Rusya'ya kaçmış ve Moskova'dan tehditlere de devam etmiştir. Rusya Gürcistan'ın iade taleplerini reddetti." Cohen, a.g.m., s.6.

¹⁵⁰ George Melloan, The Wall Street Journal ,7 Nisan 1997.

¹⁵¹ Bruno de Cordier, "Çeçenistan ve Dağıstan'ın Durumu", Avrasya Dosyası ,C:3,S:1,İlkbahar, 1996, s.25.

¹⁵² Petro-Strateji, s.104.

Kafkasya'da stratejik dengenin yanında, Rusya ile sınır antlaşmazlıkları olan yeni cumhuriyetler ile, "Self Determinasyon" arayışındaki halkların varlığı, etnik mozaik zenginliği yadsınmayacak sürtüşme kaynakları olarak gözükmektedir. Bu anlamda Rusya Federasyon'u Kafkasya'yı en öncelikli stratejik ilgi sahası olarak ilan etmiştir. Bunun anlamı Rusya Federasyonunun Akdeniz ve Orta Asya'daki çıkarlarının tıpkı soğuk savaştaki gibi devam ettiği ve belirli bölgelerde tehlikenin halen devam ettiği gerçeği idi. Çeçenistan ise jeopolitik konum itibari ile Novorossisk ve Hazar petrol havzasının geçiş yolunda bulunmaktadır. Böylece Kafkasya'yı kontrol altında tutabilmekte ve Karadeniz limanlarına da çıkışı elinde bulunmaktadır. Bir anlamda Rusya'nın "Near Abroad" politikasının en kuzey sınırında yer alan Çeçenistan, Rusya'nın arka bahçesinde yer almaktadır.

Çeçenistan S.S.C.B.'nin dağılması sürecinde diğer devletler gibi hareket ederek bağımsızlığını ilan etti. Ancak Rusya'nın bunu kabul etmeyeceği kesindi. Ve bir iki senelik diplomatik çıkmazdan sonra bölgeye Rus askeri müdahalesi hızla geldi. Dünya petrol şirketlerine, Azeri ve Kazak petrolerinin nakli için Kuzey boru hattından daha ticari ve güvenli bir boru hattı olmadığını her fırsatta dile getiren Rusya, 80 km.si Çeçenistan sınırlarında kalan Novorossisk hattını, Çeçenlere terk etmeye hiç niyetli değildi.¹⁵³

Rus askerleri Kasım 1994'de Çeçenya'ya girdi ve başkent Grozne'yi haritadan silecek düzeyde yok edici bir askeri güç uyguladı. Eskiden Afganistan'da savaşan Rus Hava Kuvvetlerinde General rütbesi ile görev yapan Char Duduyev'in de güdümlü füzelerle şehit edildiği bu mücadele sonrasında Rusya tam bir zafer kazanmasa da Çeçenistan 'a büyük oranda isteklerini kabul ettirdi Savaşın tam iki yıl sonra imzalanan bir antlaşma ile Çeçen Hükümeti kararlı olduğu bağımsızlık ilanını 5 yıllığına erteledi. Bu anlaşma ile erken ihracat boru hattı üzerindeki istikrarsızlık engellenmiş oldu.¹⁵⁴ Böylece Rusya Grozne üzerinden Tikhoretsk'e ulaşan Novorossisk boru hattını kontrol altında tutmayı başardı. Ayrıca Grozne deki yıllık 12 milyon ton işleme kapasitesi olan jet uçaklarına yakıt üreten rafineriyi de kontrol altına aldı.¹⁵⁵

Çeçenistan savaşında Türkiye açısından en önemli hadise ise soğuk savaşın bitişiyle dünya güvenliği için imzalanan A.K.K.A. kuvvet sınırlarının bu vesileyle

¹⁵³ C.S.R. Conflict., p.7.

¹⁵⁴ C.S.R. Conflict., p.7.

Rusya tarafından delinmesi ve 58. ordunun Kafkasya'ya yerleştirilmesi olmuştur. Rusya'nın A.K.K.A.'yı bu bahane ile delmesi Batı tarafından hoş karşılanmasa da hayır denmemiştir. Çünkü artık doğu bloğundan gelecek tehdit doğrudan Avrupa'yı değil Türkiye'yi tehdit etmekteydi.¹⁵⁶ S.S.C.B. yıkılmadan önce Doğu sınırımızı Rusların 8 tümenine karşılık bizim 3 tümenimiz korumaktaydı. S.S.C.B. dağıldıktan sonra bu askeri güçte indirime gidilmiş ancak daha sonra ordu Rusya'ya paralel olarak askeri varlığını tekrar arttırmak zorunda kalmıştır

Tam üye olduğumuz güvenlik örgütü olan N.A.T.O. yine bu dönemde varlığını sorgulamaya başladı. Rusya'nın bölgeye askeri ağırlığını koyması ile stratejik konumumuz tehlikeye düşmüştür. N.A.T.O.'nun tepkisizliğine A.B.D. Başkanı Bill Clinton'ın 17 Ocak 1994'deki Moskova ziyaretinde; "Rusların da A.B.D. gibi Monroe doktrinine hakları olduğu", talihsiz beyanı da eklenince Moskova'nın yaptığı ve yapacağı katliamların meşrutiyetini ilan edilmiş oldu.¹⁵⁷ En acı olan da A.B.D.'nin bu benzer tutumunun Türk dış politikasında kabul edilip deklare edilmiş olmasıdır.

Çeçenistan'da savaş bitip görüşmeler başladıktan sonra bölgedeki petrol boru hatları güvenliği ile boru hattı gümrük fiyatlarının belirlenmesinde kesin bir karar alınamadı.¹⁵⁸ Çeçenya temsilcileri ile Rusya petrol ihracat şirketi Transneft arasındaki görüşmelerde ,geçmişteki gümrük fiyatları meselesi ile Rusya'nın savaş tazminatlarının ödenmesi meselesinde tekrar anlaşmazlıklar çıktı. Rusya ,ekonomik yardımlarla tekrar ayağı kalkmaya çalıştığı bir dönemde olmasına rağmen bütçesinden tekrar Grozne'nin ayağa kaldırılması için önemli bir pay ayırdı .Bunun karşılığında da Hazar erken üretim kuzey rotasının, Çeçenistan sınırları içersinden geçişinin güvenliğinin sağlanmasını talep etti. Bu sağlanmazsa Çeçenya'yı devre dışı bırakacak bir projeyi devreye sokacaklarını öne sürmeleri üzerine görüşmeler kilitlendi.

Sonrasında ise Rusya olası bir Bakü-Grozne-Novorossisk boru hattı uygulamasında güvenliği sağlama açısından Kuzey Kafkasya'da istikrarlı bir ortama ihtiyaç duydu. Bu amaçla Çeçenistan'ı tümüyle ele geçirmek veya Moskova

---

¹⁵⁵ Cohen a.g.m.,s.9.

¹⁵⁶ Petro-Strateji, s.54.

¹⁵⁷ Petro-Strateji, s.115.

¹⁵⁸ C.S.R. Conflict, p.7.

güdümlü bir yönetim kurmak girişiminde bulunmuştur.¹⁵⁹ Rusya'nın Çeçenistan'daki ilk müdahalesinin henüz yaraları bile sarılmadan 1999 Sonbaharında tekrar çatışmalar başladı. Çeçen direnişçilerin Dağıstan'ı da içine alarak İslami cihat motifi altında tekrar bir direniş başlatma çabaları oldu. Rusya'nın artık onur meselesi olan Çeçenistan savaşında kesin galibiyet hesapları yaparak ikinci savaşı başlattı. Dünyadaki bütün şeriatçılara destek çıkan İran, Hazar'daki Rusya ile olan ortak politikasından taviz vermeyerek ,bu "Kutsal Cihat" çağrılarına kulak vermemiştir. Ulusal kurtuluş mücadelesinde şeriatçı ve İslamcı motiflere yer vermek Çeçenistan'ı uluslararası arenada yalnız bırakmıştır.¹⁶⁰ Ve Türkiye'nin en hassas bir iç meselsi olan İslâmcı akımlardan dolayı da dış politik arenada destek verilmemiştir. A.G.İ.T. zirvesi için ülkemize gelen dönemin Başbakanı Vilademir Putin ,İstanbul'da yapılan röportajda; Rus basını tarafından da Türkiye'nin Çeçenistan'ı desteklediğine ait yazıların çıkmasının Hükümet nezdinde nasıl algılandığı sorusuna şu şekilde cevap vermiştir: "Rusya yönetimi böyle düşünmüyor. Hele Rus yönetimi bu iddiaların tamamen karşısında. Çeçenistan'da din bayrağı altında bazı güçler Kuzey Kafkas jeopolitikasını değiştirmeye çalışmaktadır. Rusya'nın bu nedenle yanıtı sert olmuştur. Biz zaten Rusya'nın bir parçası olan Çeçenistan'ı işgal etmiyoruz, orada anayasal düzeni sağlıyoruz."¹⁶¹ Buna ek olarak Vilademir Putin A.K.K.A. sınırlarına tekrar dönecekleri teminatını verdi. Görüldüğü gibi Rusya Federasyonu Çeçenistan'daki otoritesinin sarsılmasını istememektedir. Bölgedeki ülkelere bağımsızlık hakkı vermenin onun boğazını sıkılamak demek olduğunu düşünmekteydi. Bu durum da İslami başlık altında yapılan cihadında feci faturası ateş altında kalan Çeçen halkına çıkartılacağı da kesindir.

İstanbul zirvesinde Türkiye'nin de arzusuyla,Çeçenistan'da Rusya'nın son yaptığı katliamlar diplomatik dille kınandı.¹⁶² A.B.D. ve I.M.F. de vaat ettiği kredileri vermemekle tehdit etti. Rusya'daki iç istikrarsızlıklara çok yakından müdahale eden eski Kızıl Ordu generallerini Çeçenistan bataklığında meşgul ederek politik çıkmazlarını aşmaya çalışan Rusya yönetimi, bu sayede de Orduyu rejime müdahaleden uzak tutmaya da hedeflemektedir. Batının ve A.B.D.'nin hassas olduğu İslam radikalizmi tehlikesi nedeniyle de Rusya'nın katliamlarına müsaade edilmiştir.

¹⁵⁹ Newsweek ,12 December 1994.

¹⁶⁰ Zülfikar Doğan ,Finansal Forum, 1 Aralık 1999.

¹⁶¹ Feridun Hacıoğlu, Vilademir Putin ile Ropörtaj, Hürriyet ,4 Kasım 1999.

¹⁶² Fikret Bila,Milliyet, 12 Kasım 1999.

Rusya'nın pasifize edilmesinin meydana getireceği otorite boşluğunun getireceği istikrarsızlıklar tehlikesi de eklenince Rusya batıdan böyle yumuşak bir tepki görmüştür.¹⁶³

Rusya'nın bölgede uyguladığı bu kanlı politikaların temel hedefini ise şöyle sıralıyabiliriz:

- 1-Öncelikle Kafkaslarda çözülmeyi durdurmak.
- 2-Sosyal ve ekonomik krizleri atlatabilmek için hayati öneme sahip bölgelerde otorite tesis etmek.
- 3-Uluslararası platformlarda eski gücüne ulaşmak .
- 4-Bölgesel çatışmalarda pasifize olmayarak, Rus çıkarlarını uluslararası ortak müdahalelerde de devam ettirmek.¹⁶⁴

Rusya Federasyonu yayılcı politikalarını özellikle Kafkaslar ve Hazar petrollerinde kullanmaktadır. Tüm çıkan çatışmalar ve Rusya dış politikasında ki kazanımlar Rusya'nın halen önemsenmesi gereken bir Avrasya gücü olduğunu göstermektedir. Bölge ülkeleri özellikle de Kafkas devletleri S.S.C.B. dönemindeki Rusya'nın gücünü enselerinde hissedeceklerini unutmamalıdır.¹⁶⁵

3-HAZAR DENİZİNİN HUKUKİ STATÜSÜ VE RUSYA TEZİ:

Uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde bir denizinin "iç deniz" statüsünde algılanabilmesi için, "ülke toprakları içindeki göller ve kapalı denizlerden" olmasına bakılır. Bu tanımlamalarda uluslararası denizcilik uygulama ve mevzuatına dahildir. Çeşitli devletler tarafından çevrili göl ve denizler, pratikte kıyıdaş uluslar arasında paylaşılır ve toprak sınırları ile ilgili hukuka göre uluslararası sınırlarını belirlerler.¹⁶⁶ 1956 Uluslararası Deniz Hukuku el kitabında ki "Kapalı Denizin" üç farklı tanımından birisi de, Hazar Denizi örneğinde olduğu gibi "Herhangi bir büyük denize girişi olmaksızın, iki veya daha çok ülke ile tamamen kapatılmış deniz"dir.

¹⁶³ Oya Akgöneç, "Yeni Rusya'nın Kendi Hakkındaki İmaji ve Milli Hedefleri", Silahlı Kuvvetler Dergisi, Yıl:113,S:340, Nisan-1994, s.69.

¹⁶⁴ Akgöneç, a.g.m., s.70.

¹⁶⁵ Daniel Yergin -Thane Gustafson, "2010 Yılında Rusya'nın Dünyadaki Yeri", Çev:Özden Arıkan, İstanbul: Sabah Yayınları, 1994 ,s.3.

¹⁶⁶ Gordon Feller, "Oil and Gas in The Caspian Sea Region", Washington Report on Middle East Affairs, Vol:XV,No:15,November-December,1996, p.39.

Kapalı denizlere dönük uygulamalar çeşitli tarihlerde ve çeşitli coğrafyalarda hep farklılık gösterdiğinden kesin bir kura da yerleşmemiştir. Sadece bir ülkenin sınırları içindeki bir içdenizde sorun çıkmazken, bir kaç devletin kıyı olduğu bir denizde, büyük doğal zenginlikler de olunca denizin kullanımında sorunlar çıkmaktadır. Örneğin yarı bir iç deniz olan Ege'de, adaların çokluğundan bir yüz yıldır Türkiye ile Yunanistan arasında karasuları ve kıta sahanlığı sorunları yaşanmaktadır. Hazar Denizi'ne de 5 devletin kıyısı olunca, statüsü hakkında kesin karar alınması zorlaşmaktadır. Savaş zamanlarında denizin kullanımından, doğal zenginlikler ve eko sisteme kadar çeşitli sıkıntılar her zaman olmuştur.

III. Uluslararası Deniz Hukuku Konferansında körfezlerin ,havuzların veya birçok ülke tarafından kapatılmış ,dar geçitli denizlerin ,kapalı yada yarı kapalı denizler olduğu deklare edilmiştir. Ve bu durum 1982'de Deniz Hukuku Sözleşmesinde de yenilenmiştir. Bu antlaşma hiçbir kıyı devletin istemediği bir bölgesel rejimi kabule zorlayamayacağını öngörmüştür¹⁶⁷ Bu güne kadarda Hazar Denizinin çevresi ve ekonomik alanının kontrolü üzerine bir uzlaşma ve anlaşma sağlanabilmiş değildir. Hazar denizinin statüsünde anlaşmazlık çıkmasının temel sebebi, bu denizin sahip olduğu petrol rezervlerinin, ağırlıkla Azerbaycan Türkmenistan ve Kazakistan da bulunmasına karşılık Rusya ve İran sınırında petrolün olmamasıdır.

Rusya Dışişleri Bakanlığına göre Hazar denizi tek bir eko sistemi olan kapalı bir su havzası olduğundan, kaynakların geliştirilmesi de dahil olmak üzere bütün konuların ve faaliyetlerin tüm Hazar denizi ülkelerinin katılımı ile çözülmesi gerekmektedir. Moskova böylece Hazar'daki petrol ve doğal gaz antlaşmalarından dışlanmasını engellemeye çalışmıştır.¹⁶⁸ Rusya, Hazar Denizi'nin göl kabul edilerek kıyısı olan 5 ülkenin de kullanımına açılması gerektiğini savundu ve İran'ı da yanına alarak ortak bir tavır sergilemesi bölgedeki tartışmaların temel kaynağı oldu.¹⁶⁹ Bu itirazlara karşılık petrolün çok büyük bir kısmını Hazar Denizinden çıkartan Azerbaycan ise çeşitli zamanlarda sınırların belirlenmesini konusunda, ulusal sektörlerin içinde kalacak şekilde denizin bölünmesini savundu.¹⁷⁰ 20 Eylül 1994 de British Petroleum Company (B.P.) önderliğindeki petrol şirketleri konsorsiyumu

¹⁶⁷ Feller, a.g.m.,p.34-35.

¹⁶⁸ Bölükbaşı, s.237.

¹⁶⁹ Cohen , a.g.m.,s.6.

¹⁷⁰ A.C. Report, p.5.

Azerbaycan'ın SOCAR şirketi ile 8 milyar dolarlık, 30 yıl süreli 'Mega Proje'yi imzaladı. Bu anlaşmada devre dışı bırakılan Rusya, rafta beklettiği "Hazarın Statüsü" meselesini tekrar gün yüzüne çıkarttı .Rusya daha da ileri giderek Azerbaycan ,Kazakistan ve Türkmenistan'a birer nota göndererek Hazar denizinin statüsü ilgili devletlerce yeniden belirlenmesinden önce geliştirilecek petrol çıkartma ve satma işlemlerinin, "Güvenliğini garanti etmeyeceğini,"belirtmiştir.¹⁷¹ Rusya'nın Hazar Denizine kıyısı olan, bağımsızlığını daha yeni kazanmış bu eski S.S.C.B. devletlerine gönderdiği notada,¹⁷² Hazar'ın statüsünün S.S.C.B.-İran arasında 1941 yılında imzalanan anlaşma ile belirlendiğini ve uluslararası deniz hukukunun norm ve prensiplerinin yani, "Karasuları, kıta sahanlığı,ve münhasır ekonomik bölge" gibi terimlerin Hazarla ilgili kullanılamayacağını savunmuştur. Aslında bu anlaşma ile balıkçılık hakları ve Hazar'a kıyısı olmayan ülkelerin gemilerinin Hazar'da seyri sefer etmemesi konusundaydı. Rusya 1991'den sonra yapılan petrol arama ve çıkartma anlaşmaları için tüm Hazar ülkelerinin mutabakatının alınması gerektiğini ve Hazar petrolünün ihracatından elde edilecek gelirden kıyıdaş olan herkesin hakkı olduğunu ileri sürdü.¹⁷³ Ancak Rusya'nın bu iddiaları doğrudan doğruya Azerbaycan kıyısından 45 km.uzaktaki petrol ünitelerinin eski sahibi olduğunu hatırlatmak ve tekrar eski sistemle , yönetime devam etmek arzularının ifadesi idi. Bu emparyalist baskı Azerbaycan'ı zor duruma düşürdü. Aliyev A.I.O.C. konsorsiyumundaki %30 Azeri hissesinin %10'unu Rusya' nın Lukoil şirketine vermesi üzerine bir yumuşama oldu. Rusya Federasyonu Petrol ve Enerji Bakanı Yuriy Shafranik, Bakü 'yü ziyaretinde "Yüzyılın Kontratı"nda olan tavrını olumlu ilan etti ve Hazar Denizinin statüsü hakkında herhangi bir sözü haksız bulduğunu açıkladı. Rusya Hükümeti, bir taraftan A.I.O.C. ile antlaşmanın hukuki geçerliliğini reddederken , diğer yandan LUKOIL %10 hisse alarak konsorsiyumu tanıması da ayrı bir tezat olarak belirginleşmiştir.

12 Kasım 1996 da Moskova 'da yapılan Hazar ' a kıyısı olan ülkelerin Dışişleri Bakanları toplantısında, Rusya sınırlı olmakla birlikte sektörel bölünmeyi kabul etmeye hazır olduğunu teklif ederek yeni bir çözüm önerisi ileri sürdü. Kıyıdaş

¹⁷¹ Croissant, a.g.m., p.26.

¹⁷²« Rusya aynı notayı benzer şekilde konsorsiyuma liderlik yapan B.P. şirketi olduğundan İngiltere'ye de göndermiştir. ». Stephan Blank, 'Russia's Black .in Central Asia ' Middiel East Quertely, June 1995 ,s.55.

¹⁷³ Bölükbaşı, a.g.e., s.237.

devletler arasında işbirliğini yürütecek sürekli bir organizasyon oluşumunu planlanarak, Hazar Denizinde bölgesel iş antlaşması taslağı hazırlamaya çalıştılar. Rus Dışişleri Bakanı Yevgeni Primakov her kıyı devleti için 45 yıllık ekonomik bölge tanımaya hazır olduklarını ve 45 milin ötesinde halen çalışmakta olan kuyulardaki petrol ve gaz rezervlerinin kazanılmış hak sayılıp işleten ülkelere ait olmasını da kabul edilebileceği mesajını verdi. Ancak geriye kalan ve henüz işletilmeyen kaynaklar beş Hazar Denizi ülkesi tarafından oluşturulacak bir anonim şirket tarafından ortaklaşa sahiplenilmeliydi. Ayrıca Primakov tüm antlaşmalarda kıyıdaş olan devletlere öncelik verilmesini teklif etti.¹⁷⁴ Azerbaycan dışındaki bütün ülkelerin işine gelen bu tekliflerin yer aldığı bir metine Azerbaycan haricindeki bütün ülkeler imza attı. Azerbaycan ise kabul etmediğini açıkladı. Çünkü yapılan antlaşmalar ve tespit edilen tahmini rezervlerin büyük bir kısmı halen işletilmeyi beklemektedir. Halen Azeri kıyılarında 61 bölgede üretim , 141 kıyı bölgesinde ise keşif ve arama yapılmaktadır.¹⁷⁵ Bu sayede 2005 yılında S.O.C.A.R. üretiminin 35 milyon tona, 2010 yılında da 45 milyon tona çıkması beklenmektedir. Böyle çalışmaları olan Azerbaycan, Rusyanın apaçık emperyalist arzularına boyun eğmemek için batı desteğini arkasına alarak politika belirlemek zorunda kaldı.

İran'ın Hazar Denizi politikası Rusya ile paralellik arz etmesinin nedeni her iki ülkenin de ortak menfaatleri olmasından kaynaklandığı şüphesizdir. İran'ın da Hazar kıyılarında petrol rezervi yok ve İran'da tıpkı Rusya gibi özellikle A.B.D. ambargosu ile "Yüzyılın Kontrat"ından dışlandığından Hazar petrollerinden pay kapmak istiyor. Ayrıca, İran'ın kuzeyini oluşturan Güney Azerbaycanlıların petrolle birlikte Azerbaycan'a gelecek zenginliğin de etkisi ile ayrılıkçı bir akıma doğru yönelmelerinden endişelenmektedir. İran, halen Hazar denizinde Rusya ile arasındaki antlaşma gereği 12 yıllık egemenlik hakkına sahiptir. İran ve Rusya arasındaki bu danışıklı görüş 1994'de iyice su yüzüne çıktı. İran da Rusya gibi, ateizmin pençesinden yeni kurtulun Müslüman bir devlet olan Azerbaycan'ın ekonomik yönden düze çıkması için son derece gerekli olan Mega Projeyi engellemek için anlaşmayı gayri hukuki konumda düşürmeyi hedeflemiştir.¹⁷⁶ Dünyaya İslam Devrimini ihraç etme reklamını yapan İran'ın milli menfaatleri açısından eski

¹⁷⁴ Bölükbaşı a.g.m., s.237.

¹⁷⁵ Caspian Oil Industry News, November-October ,07-1998

¹⁷⁶ Croissant a.g.m., s.21.

kominist Rusyadan yakasını kurtarmaya çalışan Azerbaycan'a gösterdiği bu anlayışsız ve Rusya yanlısı tavır çok anlamlıdır.

Azerbaycan 'ın Hazar'da bu iki devlet dışında Türkmenistan'la da kıyı sorunları su yüzüne çıkmıştır. Azerbaycan hükümetinin, Yakın bir zaman önce Türkmenistan'ın Kayapaz, Azerbaycan'ın, Serdar olarak adlandırdığı petrol havzasında ihale açması, Türkmenistanın notası ile veto edildi.¹⁷⁷ Bunun üzerine antlaşmaya imza atan LUKOIL, Türkmenistan'ın Hazar statüsü kesin belirlenmediği iddiasını yeninde bularak sözleşmeyi feshettiğini bildirdi.¹⁷⁸ Rusya'nın bu ara bozucu tavrı yüzünden Türkmenistan'la arası bozulan Azerbaycan'da sözleşmeyi feshederek Türkmenistan'ın içinde bulunacağı bir konsorsiyum için ertelemeyi kabul etti.

Hazar'da iki Türk devleti arasında bunlar yaşanırken, Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı, İran'ın Royal Dutch, Shell ve Lazma şirketlerine Hazar Denizinde sismik araştırma yapma hakkı vermesini, Azeri bölgesine girme olarak algıladığını açıkladı. Ve söz konusu bölgelerde bulunan D-43 , D-44 ve D-74 petrol havzalarında kendisinin de bir ihale açtığını bildirdi.¹⁷⁹ Şüphesiz bu girişimler , Hazar'ın hukuki statüsünü daha çok içinden çıkılmaz hale getirmiştir. Uluslararası hukukun Azerbaycan'a tanıdığı sınırlara rağmen Rusya, emperyalist tavrını takındığından Hazar'daki hukuka uygun dengeler bozulmaktadır.

C- A.B.D. ' NİN ORTA ASYA POLİTİKASI:

S.S.C.B.'nin çökmesinden sonra dünya politikalarına ağırlığını koyan A.B.D.'nin, dünyada başat güç olarak dengeleri belirlemesi artık kaçınılmaz olmuştur. A.B.D. dünya politikasında, çok rahat hedeflerine ulaşma imkanı bulurken, Orta Asya ülkelerine de ilgi duymaya başladı. Bu ilginin ilk sebebi bu ülkelerin sahip oldukları doğal kaynakları idi. Ayrıca A.B.D. bölgede B.D.T. çatısı altında tekrar bir yapılanma ile eski Doğu Bloğuna benzer bir oluşumla karşılaşmaktan da çekinmemektedir. Tekrar Rusya Federasyonu önderliğinde rakip gücün oluşmasını istemediğinden bölgeye yönelik politikalarına özellikle 1997 den sonra hız verdi. Bu tarihe kadar ekonomik yönden kendisine muhtaç olan Rusya'ya bu yeni devletlerde

¹⁷⁷ A.C. Report, p.7.

¹⁷⁸ "Bölge Azerbaycan ve Türkmenistan deniz sınırında yer almaktadır. Ve anlaşma Aliyev' in 4 Temmuzdaki Moskova gezisinde Rusya'dan Rosneft ve Lukoil Azerbaycan'dan da S.O.C.A.R. ile imzalamıştı.

¹⁷⁹ A.C. Report, p.9.

istikrarı sağlamak için bir jandarma görevi vermişti. Ancak Rusya Federasyonu'nun özellikle Bosna-Hersek ve Kosova'da gösterdiği anlaşmaz tutum nedeni ile A.B.D. bu stratejisini değiştirerek bölgede artık tek başına hakim bir gücün olmasını istememeye başladı. Orta Asya ülkelerin tam bağımsızlığı desteklenirken bir taraftan bu ülkelerde serbest piyasa ekonomisi ve demokratik düzenin kurulması yönünde A.B.D. yatırımları bölgeye akmaya başladı. Sadece Azerbaycan'la yapılan "Yüzyılım Sözleşmesin"de %40'tan fazla pay, üç A.B.D. şirketi arasında paylaşılırken ,bu sayede Azerbaycan'a 8 milyar dolarlık yatırım yapılmış olundu. Oysa Karabağ meselesinden dolayı "Resulation 907" isimli ambargo kararı uyarınca A.B.D., Azerbaycan'a ambargo uygulamıştı. Şüphesiz ki petrolün rengi siyaseti de değiştirebilmektedir.

1-ABD ' nin Bölgeye Duyduğu Önem ve Hedefleri: A.B.D. ' nin

bölgede şu anda yaptıkları küresel gücün gerekleri şeklinde özetlenebilir. A.B.D. Dışişleri Bakanlığında Ekonomik İşler Bakanı Yardımcısı Stuart EINZENTAT, 24. 10. 1997 gününde kongrede yaptığı konuşmada Amerika'nın Hazar bölgesine yönelik dış politikasının beş hedefini açıkladı.

- 1.Kafkasya ve Orta Asya devletlerinin bağımsızlık ve egemenliklerini koruyarak demokrasiyi ve ekonomiyi geliştirmek.
2. İhtilafların bu ülkeler arasında çözümlenmesini sağlamak.
3. Dünya enerji ihtiyacı için bölgedeki kaynakların üretime açılması.
- 4.Bölgeye yatırım yapan A.B.D. şirketlerine destek ve güvence sağlanması.
5. İran ' a yönelik baskı politikalarını sürdürmek.

Ayrıca Talbott, Clinton yönteminin, Moskova'nın Kafkasya ve Orta Asya üzerindeki stratejik kontrol kurmaya yönelik hegemonyacı politikalarına karşı koymaya kararlı olduğunu bildirdi.¹⁸⁰ Ancak Rusya'ya yönelik bu tavırda A.B.D. onu tamamen karşısına almadan tekeline kırmayı amaçlamaktadır. Yani A.B.D. stratejisine göre Hazar Denizindeki enerji kaynaklar dünyanın kullanımına açılmalı ancak bu zenginlikler üzerinde kazanan ve kaybeden olmadan herkes gücüne göre kazanmalı idi. A.B.D. bölge ile ilgili tüm ülkelerin ekonomik gücü nispetinde bu doğal zenginliklerden istifade etmesini istemektedir. Bu şartların sağlanması için

¹⁸⁰ Şükrü Elekdağ, "ABD ve Hazar petroleri", Hürriyet, 24 Kasım 1997.

gereken güven ve istikrardan kendisini sorumlu tutmaktadır¹⁸¹ Doğu Bloğu mevcut iken A.B.D.'nin Avrasya Politikası olmadığı gibi S.S.C.B.'ye yönelik çıkarların da ağırlık merkezi Doğu Avrupa ile Körfez idi. Ancak şu anda bu kapsam Kafkasya , Orta Asya ve Çin'i de içine alacak bir coğrafyadadır. Çıkar bölgelerindeki bu değişime paralel olarak, petrol ve doğalgaz konularında Körfez, Kafkasya ve İç Asya ülkeleri A.B.D. için global politikaların takip edildiği merkezler olmuştur.

Sovyetler dağıldıktan sonra A.B.D.'nin tüm Orta Asya ve Kafkasya'da ilk girişimleri, sivil toplum örgütlerini kullanarak gerçekleşti.¹⁸² Sivil toplum örgütleri lobi faaliyetleri ile A.B.D. Kongresinde etkili olduğundan, Ermenistan'ın girişimleri ile, 1992'deki Karabağ çatışmalarından sonra, Kongreden "Resolution 907" kanunu geçirilerek Azerbaycan'a ambargo kararı alındı. Ancak bu şüphesiz A.B.D.'nin sayılan hedeflerine ve faaliyetlerine ters bir uygulamaydı. A.B.D. çabuk çarkederek Azerbaycan'la olan ilişkilerini düzeltme cihetine giderek Aliyev'i A.B.D.'ye davet etti. A.B.D. kongresindeki üyeler için hazırlanan rapora göre; A.B.D.'nin de içinde bulunduğu birçok gelişmiş ülkelerin petrol rezervlerinin 10 seneden az bir zamanda bitecek olması, bunakarşılık, Irak, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Azerbaycan'ın petrollerinin 100 yıldan daha fazla ömürlü olmasının da bu tavır değişikliğinde etkisi büyüktür.

A.B.D.'nin Avrasya'ya olan ilgisi A.B.D. kamuoyu ve yönetiminde çok tartışmalı bir konudur. A.B.D.'deki baskın bir grup bölgenin A.B.D. için çok büyük önemi olmadığı kanısındadır. Özellikle Körfez Savaşı'ndan sonra Yakınoğu petrollerindeki kontrolü A.B.D. büyük ölçüde ele geçirirken ,şu an tükettiği petrolün büyük kısmını da savaş tazminatı olarak ithal etmektedir.Kısa vadede yani 10 yıl içersinde A.B.D. için petrol sıkıntısı gözükmemektedir.Bölgesel çatışmaların çok yoğun olduğu Hazar petrollerinin de ancak Kuzey Denizi rezervlerine denk olması A.B.D. için bölgenin önemini azaltmıştır. A.B.D. stratejik hesaplarında müttefiklerini de hesaplamak zorunda kaldığından ve özel sektörde Avrasya'ya yönelince bölgenin önemi oldukça arttı. Bu anlamda A.B.D. politikalarında da artış gözlenmektedir.A.B.D. nin bu çekincelerinden dolayı bölgedeki zengin enerji kaynaklarının geliştirilip pazarlanmasında Rusya ile mücadelesiz işbirliği

¹⁸¹ The Financial Times, 23 Ekim 1992.

¹⁸² Mehmet Binay , "A.B.D., Azerbaycan ve Türkiye'yi Göz ardı Edemiyor", 25 Ekim 1997.

öngörülmekte ve bölgedeki istikrar için sorunların çözülmesinde A.B.D.-Rusya ortak çalışılması teklif edilmektedir..

Aliyev petrol şirketleri ile yaptığı yüklü antlaşmalardan sonra A.B.D. ile Azerbaycan arasında "ABD Sermayesinin Korunması Antlaşması" imzalandı. Böyle olunca otomatikman Karabağ sorunu A.B.D.'yi de ilgilendirmeye başladı. Aliyev'in A.B.D. gezisi ve 1.4 milyar dolarlık antlaşma yapması üzerine Erivan, Azerbaycan'ı "A.B.D.'nin saygın insanlarını ve politikasını satın almakla", suçladı. Aliyev'in ardından Ter Petrosyon'un da A.B.D. ye çağırılması ve bölgedeki sorunun A.G.İ.T.' de çözülmeye çalışılması Rusya'nın endişelerine sebep oldu. İnsiyatifi kaybetmek istemeyen Rusya, A.B.D.'nin arka bahçesine bu kadar karışmasını da arzu etmemektedir.

2-Bölgede Türkiye-A.B.D. Dostluğu: A.B.D.' nin doğu - batı enerji koridoru yaratma stratejisi Türkiye'yi bu stratejinin odak noktasına yerleştirdi. A.B.D' nin hedeflerine ulaşabilmesi için bölgede en iyi müttefiki Türkiye olduğundan ülkemizi uluslararası platformlarda da destekleyerek bölgede ağırlığını muhafaza ediyor.

A.B.D.' yi bölgede hakim kılan hiç şüphesiz ekonomik gücü ve bölgeye açtığı kredilerdir. A.B.D. açtığı kredilerle adeta bölgenin en önemli proje finans kaynağı haline gelmiştir. A.B.D.'nin bölgeden beklentisi ise ticari engellerin kaldırılarak serbest piyasa ekonomisinin yaygınlaştırılmasıdır. Yatırımlar için zeminin hazırlanması da önemlidir. A.B.D.tarafından ,bu ülkelere model olabilecek en uygun gelişme şekli Türkiye Cumhuriyeti olarak görüldü. A.B.D. Senatosunda Dışişleri Alt Komisyonuna açıklamada bulunan Charles William Maynes ' e göre: "Batının Hazar bölgesine ilgisi tek yönlü olamaz. Nasıl çeşitli imtiyazlar ve petrol boru hatları üzerinde müzakerelere devam ediyorsak, aynı şekilde hukuk düzeni ve büyüyen bir orta sınıf için de isteklerimizi ortaya koymalıyız. Benzer amaçlarımız diğer maddi faktörleri elde etmek kadar önemlidir."¹⁸³ A.B.D. dış politikası bu anlayıştan hareketle Türkiye'yi bir model olarak her fırsatta Hazar ülkelerine lanse etmiştir. Türkiye, bölge ülkeleri ile arasındaki soybirliği, dostane ilişkileri ve bölgeden

¹⁸³ Testimony of Charles Williams Maynes "Senato Committee on Foreign Relations Subcommittee on International Economic Policy Export and Trade Promotion", 25 February 1998 ,

batıya taşınacak petrolün temel geçiş güzergahında bulunması nedeniyle A.B.D. için Avrasya'da bulunmaz ve vazgeçilmez müttefik konumundadır.

Türkiye de Rusya'nın bölgedeki kuvveti karşısında ancak A.B.D.'ye sırtını dayayarak güçlü politikalar üretebilmektedir. Bakü-Ceyhan örneğinde olduğu gibi, konsorsiyumdaki Batılı şirketler projenin ticari olmadığını öne sürerek gerçekleşmesini istememesine rağmen, A.B.D.'nin en siyasi çözüm olarak tercih etmesi sayesinde bu projeyi kabul etmişlerdir. A.B.D. bu kararla Rusya'yı devre dışı bırakma niyetinde değildir.¹⁸⁴ Çünkü, A.B.D. Rusya topraklarından geçecek iki boru hattını desteklemekte ve özellikle de Tengiz petrollerinde Rusya ile ortaklık yapmaktadır. Ancak Rusya'nın monopol kurmaması için alternatif olarak müttefik olan Türkiye'yi tercih etmektedir. Petrol şirketleri boru hattının 4 milyar dolarlık maliyetini çok fazla bulduğundan pek sıcak bakmamaktadır. Fakat, hükümetler böyle istiyorsa politikacılar bunu çözeceğine inanmaktadırlar.¹⁸⁵ Bakü-Ceyhan' da A.B.D. 'nin destek açıklamaları Türkiye'den çok Azerbaycan'ı rahatlatmıştı. Kazakistan ve Azerbaycan da A.B.D. ile gelişen olumlu gelişmelerin Rusya'yı ürküteceği endişesi vardı. A.B.D.'nin açık desteği özellikle Azerbaycan'ın Türkiye'yi tercih ettiğini açıkça söyleyebilmesini sağladı.

Türkiye-A.B.D. ittifakının en önemli sebeplerinden biri de bölgedeki İran kaynaklı Fundamental İslam'ın yayılmasının önlenmesi ve İran'a uygulanan A.B.D. ambargosunun devamı için Türkiye'nin önemli bir bölge ülkesi olmasındandır. İran, Türkiye'den coğrafi olarak daha geniş ve ticari güzergahlar sunmasına rağmen A.B.D. tarafından bölgeden dışlanıp Türkiye'yi daha çok ön plana çıkarmıştır. A.B.D.'nin Türkiye'nin laik ve demografik yapısını ön plana çıkartması da bu yüzden olmuştur.

D-İRAN'IN AVRASYA PETROL SİYASETİ:

Hazar'a kıyısı olan beş ülkeden en önemlisi olan İran, coğrafi konum itibarıyla Hazar petrollerine çok kısa yoldan sıcak denizlere ve okyanuslara açılma imkanı vermesinin yanında bölgede önemli çıkarlarını olan bir devlet konumundadır.

¹⁸⁴ "A.B.D. yetkilileri Bakü-Ceyhan hattı projesinin Rusya'yı da kapsamamasını hoş karşılayacaklarını bildirdi". Caspian Oil Industry News, October 11, 1999.

¹⁸⁵ Steve le Vine, "Who needs a Pipeline", Newsweek, 2 November 1998.

1-İran' ın Avrasya Politikası ve Hedefleri: İran'ın bölgeye duyduğu önem doğrudan doğruya ülkesinin bütünlüğünü ilgilendirdiğinden hayati önem taşımaktadır. Öte yandan İslami radikalizmi devrim propagandası aracı olarak kullandığından dolayı tüm dünyadan dışlanan İran , S.S.C.B. yıkıldıktan sonra sınır komşusu olan Asya devletleri ile ilişkilerini de olumlu devam ettirmek istemektedir. Diğer yandan İran yeni devletleşmeler ve bağımsızlık hareketlerinin toprak bütünlüğü üzerindeki olumsuz etkilerinden korunma arayışı içindedir. İran Hazar bölgesiyle coğrafi olarak da sınırdadır olduğundan Türkiye'den daha çok bölge ile ilişkiler içindedir. Buna rağmen A.B.D. ambargoları nedeni ile her türlü petrol antlaşmasından dışlanmıştır.

İran 'ın hangi dönemde olursa olsun birinci endişesi, ülkenin kuzeyinde yer alan “Güney Azerbaycan” olarak bilinen bölgedeki Türk asıllı vatandaşlarının Türk dünyasına meyletmesidir. Hele Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra İran ' ın bu endişesi daha da arttı.¹⁸⁶

İran'da yaklaşık 13 milyon Azeri ile 2 milyon civarında Türkmen yaşamaktadır. İran' ın Şii olması ve bu büyük Şii Azeri azınlık nedeniyle en çok Azerbaycan'la ilgilenmiştir. İran ,Azerbaycan'la bir yandan politik , ekonomik ve kültürel ilişkiler geliştirmeyi hedeflerken, diğer yandan da İslami Cumhuriyet anlayışını öne çıkaran ideolojik bir politika sergilemektedir. Ateizmin Türk devletlerini dinsizleştirdiğinden bölgeyi tekrar kültürel kimliğine kavuşturacak gücün İslam olduğu tezini savunmuştur. Ancak Orta Asya'daki Müslüman devletlerin çoğu Sünnî olmakla birlikte, İran 'ın açıkça teokratik bir karakterde olması nedeniyle Orta Asya'daki eski komünist liderler ve milliyetçi yönetim çevreleri uzak kalmayı tercih etmişlerdir.¹⁸⁷ Her şeyden önemlisi bağımsızlığını yeni kazanan , ekonomik yönden Batılı finans çevrelerine muhtaç olan bu ülkeler Batının lanetlediği ,ambargo altındaki İran ile iyi ilişkilerin yol açacağı etkilerden de çekinmektedirler. Çeçenistan örneğinde olduğu gibi fundamentalist akımların kazandıracağından çok kaybettirecekleri düşünülmektedir.

İran ' ın etnik yapısı itibariyle %22 ' si Azeri Türkü ' dür. Bu etnik kökenin İran'la arasındaki bağlar çok zayıftır. İran'ın kuzey batısında yani ülkenin en önemli sanayi,ticari ve tarımsal bölgelerinde bulunan ve genelde Şii olan Azeriler ,yine

¹⁸⁶ Coşkun Kırcı ,26 Temmuz 1999,Sabah.

¹⁸⁷ .Bingöl, a.g.m.,s.10.

aynı bölgede ikincil yoğunlukta olan Sünni Kürtlerden bu bağlamda ayrılmaktadır. Azeriler de Şii olduğu için Farslarla arasında yakınlaşma vardır. Azeri ve Farslarla birlikte nüfusun %75 'i Şii dir. Bu etnik yapı İran'ı Avrasya konusunda endişeli ve hatalı politikalara götürmüştür. Hazar denizinin hukuki meselesinde Rusya Fedarasyonu ile paralel politika takip eden İran, Karabağ meselesinde de Ermenileri destekler bir tutum içine girmekle ikilem yaşamıştır. İran'ın kültürel tarihi, dini ve etnik yapısı Orta Asya'da da ikilemin baş kaynağı olmuştur. Azerbaycan'ın "Vahit Azerbaycan" ülküsü de devletin temel hedefi olarak telafuz edilince İran, Ermenistan'ın işgalciliğine ses çıkartmamayı tercih etmiştir. Yeni Dünya Düzeninde Avrupa'nın dışına itilen Rusya ve İran, Kafkaslar ve Orta Asya'da petrol ve doğalgazın çıkartılması ve taşınması etrafındaki poker oyununun iki ortağıdır. İkisinin de ortak rakibi ise Türkiye idi. İran Azerbaycan'daki Elçibey iktidarı devam edene kadar bu tutumunu korumasından sonra, A.B.D.'nin bölgedeki İran'ın aleyhine gelişen etkinliği arttıktan sonra onun dostu olan Türkiye ile rekabeti de artmıştır.

İran'ın "On iki İmam TV"si Orta Asya ülkeleri üzerinde yayın yaparak, bir taraftan dini propagandayı arttırırken, Rusya ile olumlu ittifaklarını Hazar'ın Statüsü ile sınırlayarak Avrasya da Türkiye ile bir yarışın içine girmiştir.

İran Asya petrollerini Abadan'a indirmeyi, böylece güçlendireceği stratejik önemi ile Orta Asya ve O.P.E.C. ülkeleri içindeki dini ve ekonomik etkinliğini arttırmayı hedeflemektedir.¹⁸⁸ Aslında İran, Türkiye için önemli ve kalbi kırılmayacak bir komşusudur. Çünkü İran, Türkiye'nin Orta Asya'dan getirmeyi planladığı petrol ve doğal gazın önemli güzergah alternatiflerinden birisi olmasının yanında gerektiğinde kullanabileceği PKK kozu da vardır. Oysa İran'ın son yıllarda artık ne Türkiye'nin ,ne de Azerbaycan'ın Türk Birliği projeleri altında bölgede herhangi bir çaba sarf etmediğini kabullenmiş durumdadır. Ancak İran yine de ihtiyatı elden bırakmamakta kararlıdır. A.B.D.'nin güçlü gizli servisinin başına büyük belalar açmasından çekinmektedir.

Dünya Azerbaycanlıları Koruma Derneği 6 Ağustos 2000 de dünya çapında bir eyleme hazırlanmaktadır. İran Azerileri olarak B.M.'ye başvuruda bulunan dernek, İran'a, sınırları içinde yaşayan Azerilerin anayasal haklarının hayata geçirilmesi için çağrıda bulunulmasını istedi. Dernek, Azerilerin tıpkı Ermeniler gibi kendi dillerinde eğitim yapabilmeye ve medya organı kurabilmelerine izin verilmesini

istediler. Bunun üzerine A.B.D. Dışişleri Bakanlığı bünyesinde, İran'ın Doğu ve Batı Azerbaycan eyaletlerinden sorumlu yeni bir masanın kurulduğu ve bu masanın önümüzdeki günlerde bir dizi faaliyet göstereceği bildirildi.¹⁸⁹ A.B.D.'nin bu faaliyetleri şüphesiz İran'ın hassas olduğu bu konuda onu rahatsız etmektedir. diğer taraftan ezeli düşmanı olan İsrail'in de bölgeye yönelik bölücü yayın yapan Güney Azerbaycan'ın Sesi Radyosunun (V.O.S.A.) İsveç'ten yaptığı yayına maddi destek verince daha da endişelenmektedir. Ayda 25 bin dolar masrafı olan bu yayınlar İsrail Radyosunun haber servisi olan Rastef Bet ile aynı frekansı kullanmaktadır. Rusların yardımıyla saptanan yansıtıcının varlığını Alman Telekomünikasyon Dairesi de teyit etti.

Böyle olunca İran, paranoyaya varan tedirginlikle A.B.D, İsrail ve Türkiye'yi suçlamakta , her fırsatta da sıkıntılarını dile getirmektedir. İran Orta Asya'da bu engellerine rağmen etkili olabilmek için rejim ihracından çok işlemsel ilişkilere önem vermiş görünmektedir. En önemli avantajı coğrafi yakınlığı ve buna bağlı olarak sunduğu denizlere inme ve enerji nakil etme imkanlarıdır.

İran bölge devletlerini de içeren siyasi ve ekonomik oluşumlarla da bu etkinliğini arttırmak çabasıdadır. Bu anlamda önceden pasif olarak faaliyette bulunan Ekonomik İşbirliği Örgütünü tekrar harekete geçirmekle işe başlamıştır.

Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO): 16 Şubat 1992'de İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani Tahran zirvesinde, açılışını yaparak E.C.O.'nun tekrar faaliyetlerini başlatarak genişletilmesini hedeflediğini belirtti. E.C.O.'nun temelleri 21 Ağustos 1955'teki Bağdat Paktına dayanır. C.E.N.T.O'nun devamı olarak kurulmuş olan E.C.O.'nun merkezi Ankara'dadır. İran , Türkiye , Pakistan ve İngiltere tarafından S.S.C.B.'ye karşı oluşturulan bu örgütü, A.B.D. destekledi.¹⁹⁰ O gün bugündür faaliyet gösteren E.C.O. projeleri finansal eksiklikleri nedeniyle hep rafa kaldırılmıştır. Tahran zirvesinde atılan somut adımla Afganistan , Azerbaycan ve Orta Asya ülkelerinin teşkilata girme imkanı tanındı. 28 Kasım'da İslamabad'da yapılan toplantıya yedi yeni ülke katıldı. Böylece İran bu teşkilat sayesinde sahip olduğu coğrafi avantajlarını takdim imkanı buldu..

15 Şubat 1993'de Ketta. zirvesinde E.C.O. faaliyet planı şu şekilde açıklandı:

---

¹⁸⁸ Gül, a.g.e., s.14.

¹⁸⁹ Yeni Şafak Gazetesi ,29 Temmuz 1999.

¹⁹⁰ Cordier, a.g.m., s.214.

- 1-Sınırları aşan kara ve demiryolları yapılması,
- 2-Bütün üye ülkelerin başkentlerini bağlayacak hava bağlantısı mutlak kurulması,
- 3-Yüzyılın sonunda telekomünikasyon bağlantısı tamamlanması,
- 4-Üye ülkeler arasında vize , gümrük indirimi düzenlenmesi,
- 5-E.C.O. ticaret ve kalkınma bankası kurulması,¹⁹¹

E.C.O.'nun yeni Türki Cumhuriyetlerini de bünyesine katarak yeni bir ekonomik alanı oluşturma çabalarının önündeki en büyük engel şüphesiz kara ,hava ve boru yollarının ülkeler arasında yeterince tesis edilmemiş olmasıdır. Bu engellerin aşılması ile ülkeler arasındaki ticaret ve ekonomik ilişkilerin daha çok artacağı düşünülmüş ve buna göre bir hareket planı belirlenmiştir. Böylelikle Rusya'ya bağımlılıkların azaltılması ve alternatiflerin çoğaltılması öngörülmüştür. Azerbaycan İran'a petrol ihraç edebileceği gibi, halihazırda da Azerbaycan petrolünün %17'si de Tebriz ve diğer İran şehirlerinde işlenmektedir. Afganistan da üye ülkeler içine girince Orta Asya ile Hint Denizi arasındaki köprü de kurulmuş oldu. E.C.O.'nun bu genişlemelerden sonra da en büyük özelliği üye ülkelerin hepsinin Müslüman devletler olmasıdır. İran'da önderlik etme çabasının içine girince örgüt fundamentalist bir görüntü almaktadır. Türkiye bundan dolayı örgütün çalışmalarının N.A.F.T.A.'da olduğu gibi sadece ekonomik boyutta kalmasını istemektedir.İran kültürel boyutunun da ihmal edilmemesi gerektiğini,coğrafi imkanların ancak bu sayede kullanılacağını her fırsatta altını çizmektedir. E.C.O.' nun bu hedefleri , Orta Asya ülkelerinin işine gelse de İran ve Türkiye arasındaki rekabet nedeniyle frenlenmektedir.

E.C.O.' dan ayrı olarak İran bölgede ikinci önemli ekonomik faaliyet olarak "**Hazar Denizi Grubu**" nun oluşturulmasına öncülük etmiştir. K.E.İ.Ö. projesine alternatif olarak atılan bu adıma İran , Rusya' nın da katılmasını sağlamış ve böylece olası bir Rus engelinden kurtulmak istemiştir.¹⁹²

2-Bölgede İran'a Karşı Türk-A.B.D. Dostluğu: Körfez Savaşıyla Yakın Doğu'ya iyice yerleşen A.B.D.'nin bölgede üstünlüğü zaten çok net ve

¹⁹¹ Cordier, a.g.m.,s.215.

¹⁹² « Sovyetler Birliğinin Dağılmasından sonra, İran'ın Orta Asya ve Kafkas Politikası », Uluslararası İlişkiler Bölümleri Birinci Kongresinde Sumulan Bildiri, 18-20 Nisan 1996, s.191.

kesindir. Suudi Arabistan ve Bahreyn de petrol üretim ayrıcalığının %100'ü, Kuveyt'de %50' si , Iraq Petroleum Company'in %23-75 ve İran'ın 1955 de faaliyete başlayan uluslararası konsorsiyumunun %40'ı A.B.D.'li petrol şirketlerine aittir. Katar, B.Arap Emirlikleri ve Umman'da da A.B.D.'nin petrol ayrıcalıkları mevcuttur. A.B.D. bölgedeki bu üstünlüğünü, İran'ı kendi Jandarması olarak kullanarak devam ettiriyordu. İran devrimi ile Şah indirilene kadar bu dostluk devam etti. Şahtan sonra İran'da A.B.D. varlığı da tamamen sona erdi. Bu A.B.D. için hem stratejik hem de ekonomik bir kayıptı. Batının İran daki etkisinin tersine dönmesiyle ortaya çıkan durumda, gerek bölgede gerekse de global anlamda uluslararası sistemde güç dengesi Sovyetler lehine bozulmuş oldu.¹⁹³

Clinton yönetiminin 1995 yılında aldığı kararla A.B.D.'li şirketlerin ve onlara bağlı yabancı şirketlerin İran ve Libya ile ortaklık kurmaları yasaklandı. Ağustos 1996' da "İran ve Libya Yaptırım Sözleşmesi" (İ.L.S.A.'96) imzalandı.¹⁹⁴ İ.L.S.A. yaptırımlarına göre Libya ve İran'ın petrol ve doğal gaz sektörlerinde iş yapacak şirketlere 40 milyon dolardan daha fazla cezai yaptırım öngören müeyyide getirilmektedir. İ.L.S.A. minimum vergilendirme süresini 2 yıl tutmakla birlikte bir de ticari yaptırımlarla da özel sektörü kontrol altına almaktadır. Bu yaptırımlar İran'ın Hazar Denizindeki sektörlerini içine alarak hiç bir antlaşmaya katılmasına izin verilmemeye çalışılmıştır.¹⁹⁵ Bunun ucu Türkiye'ye de her zaman dokunmuş tur. Örneğin, Türkmenistan doğalgazının Türkiye'ye İran üzerinden taşınması için planlanan doğal gaz boru hattı inşaatının teknik olarak A.B.D. kanunlarına uygun olmaması yüzünden yatırım yapacak batılı şirketler bu işe yanaşmamış ve Türkiye teklifini geri çekmiştir. Aslında A.B.D. Körfez Savaşından sonra Yakın Doğu' ya çok sağlam bir şekilde yerleşirken ,bir taraftan da S.S.C.B. yıkıldığı için ,İran ın kontrolünden çıkmış olması onu zor durumda bırakmayacağı kesindir. Ancak Hazar da Rus-İran paralel politikasının A.B.D. ve Türkiye çıkarları itersine gelişeceği endişesinden İran her fırsatta ambargonun soğuk duvarına toslamıştır. İran'a uygulanan A.B.D. ambargosu en çok Türkiye'nin aleyhine olmuştur. Çünkü Türkiye'yi Asya'ya bağlayan sınırın en büyük kısmı İran sınırlarında bulunmaktadır. Türkiye İran'ı dışlamakla ,kendisini Orta Asya'dan da dışlamaktadır Örneğin doğal gaz konusunda ihtiyacın çok fazla olmasına rağmen Türkmenistan'dan ucuz olarak

¹⁹³ Arı, a.g.m., s.76.

¹⁹⁴ U.S.E.I.A. "Iran Country Report" ,December 1998, p.12.

doğal gazı ancak İran üzerinden alırsa mümkün olabilmektedir Bu projeyi İran için içinde olduğu için A.B.D. desteklemeyerek engellemiştir.

İran ise coğrafi imkanını daha da genişletmek için İran'ı Türkmenistan'a bağlayan Meshed-Saraks-Tecon demiryolunu Mayıs 1996'da tamamlayarak önemli bir adım daha atmış oldu. Bağlantı için Tahran 1992'den beri sınıra kadar 165 km.lik demiryolunu döşerken, Aşkabat da kendi iç hatlarını batı komşusuyla bağlamak için 130 km.lik ek demiryolu döşemiştir. "İpek Demiryolu " olarak adlandırılan bu atılımla İran Orta Asya'yla bağlantısını karayolu ile tamamen kurmuş oldu.¹⁹⁶ İran'ın coğrafi avantajları tabi bu kadarla da kalmıyor doğu sınırimızdan 100 km. bir demiryolu ile biz de Orta Asya ile demiryolu bağlantısı kurabileceğiz. Aynı imkan Türkmenistan doğal gazı içinde söz konusu oldu. 1994 yılında eski A.B.D. Dışişleri Bakanı Alexander Haig kendine ait A.B.D.'li şirket, bir B.D.T. ortaklığı ve Wavcmeg şirketleri ile Türkiye, İran, Türkmenistan, Kazakistan ve Rusya'dan oluşan bir uluslararası konsorsiyum oluşturarak doğalgaz ihracat planları yapılıncaya Ankara için çok olumlu bir gelişme olarak karşılandı. Bu proje ile Türkmen gazı İran ve Türkiye'den geçerek sonunda Viyana ve Avrupa pazarlarına ulaştırılması planlanıyordu. Hatta başlangıçta 2 milyar metreküp gaz gelmesi, 2020 yılında 28 milyar metreküpe çıkılması bekleniyordu.¹⁹⁷ 6.7 milyar dolarlık bu dev proje ilk önce A.B.D. ambargosuna takıldı. A.B.D. bu projeye onay vermek için, projenin 1450 km.lik İran kesiminin tamamının uluslararası konsorsiyuma ait olmasını İran hükümetinin kabul etmesini istedi. İran tabi ki böyle bir isteği kabul etmedi. Böylece Rusya daha güçlü bir alternatif haline geldi.¹⁹⁸

A.B.D. ambargosunun tamamen Türkiye ile İran'ın arasını açan ve Türkiye'yi bölgede çıkmaza sokan bir şekilde uygulandığı açıktır. Zaten Türkiye ile Rusya arasındaki rekabete ek olarak gelişen bu olumsuz ilişki ile Asya'daki jeopolitik tabloda kilit durumda olan İran'la da kesişme noktasına gelmekteyiz.. Oysa İran ile Rusya bundan önce de nükleer savunma teknolojilerinden Hazar petrol zenginliğinin paylaşılması oyununa kadar çok farklı noktalarda buluştular.¹⁹⁹ Bundan sonra da Türkiye açısından önemli olan İran'ı karşısına almamak olmalıdır. İsmail Cem "Türkiye'nin Avrupa'nın sınıрыyla belirlenmiş bir kenar ülke olmadığını ve

¹⁹⁵ I.C. Report, p.12.

¹⁹⁶ Işıksu, a.g.m., s.236.

¹⁹⁷ Turkish Daily News , 5-7 Temmuz 1998,

¹⁹⁸ Işıksu, a.g.m., s.235.

misyununun yeni ortaya çıkan Avrasya gerçeğinde önemli bir rolü olduğunu” belirtmiştir.²⁰⁰ Bu misyonun bilincinde olarak ikincil bir devlet gibi bölgede piyon olarak üzerinde politika yapılmayacak kadar önemli olduğumuzun altını çizmek gerekir. Ancak Avrupa, A.B.D.’ye rağmen İran’a ambargoyu delerek ilişkiye girmesi bize de örnek olmalıdır. Mesela, Almanya A.B.’nin önder ülkesi konumunda olmasına rağmen ülkesinin 50 yıldan fazla ihtiyacını giderecek olan Türkmenistan doğalgazı için İran güzergahını A.B.D.’ye rağmen seçti. İran’ın Alman politikalarına daha yakın olması A.B.D. ve A.B. arasındaki gizli açık ekonomik mücadele olduğu gözler önüne sererken, diğer yandan Türkiye – A.B.D. ilişkilerinin daha kuvvetli olduğunu da işaret etmektedir.²⁰¹

Yine İran doğalgazının geliştirilmesine yönelik olarak TOTAL ile 1997 de 2 milyar dolarlık kontrat imzaladı. Bundan başka 1999 Martın da biri İtalyan ENİ , diğeri Fransız ELF şirketi ile İran hükümeti arasında Basra Körfezi kıyılarında petrol arama konusunda imzalanan 1 milyar dolarlık sözleşme de göz önünde tutulursa, İran ile Batı Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkilerin A.B.D. ile farklı bir düzlemde sürdüğü anlaşılmaktadır.²⁰²

Yeni Dünya Düzeni paradigmasını en rahat tanımlayan kelime değişimdir. Hangi şartların değişmesiyle yeni dünya düzeni oluştuğuna bakmayı unutmamak önemlidir. İran şahını deviren Hümeyni hareketi Fransa’dan kalkan uçakla Tahran’da başladığı göz önünde bulundurulduğunda, İran’ın terörist ilan edilmesinin sadece A.B.D. çıkarlarına ters düştüğü için olduğu bir gerçektir. Tahran’da son dönemde ılımlı ve Batı yanlısı olarak bilinen Hatemi’nin iktidar olması bazı yumuşamaları beraberinde getirdi. Son dönemde meydana gelen Tahran’daki öğrenci olayların doğrudan Türkiye ve A.B.D. destekli olduğunu iddia eden İran hükümeti, Türkiye’nin İran Azerbaycan’ına yönelik hesaplar içinde olduğunu ve tutuklu bulunan 13 MOSSAD casusunun Türkiye üzerinden İsrail’e bilgi aktardığını iddia etmektedir. Bu tansiyon yükseltici açıklamalar hiç şüphesiz Türkiye’nin işine gelmektedir. A.B.D.’nin Kafkaslar ve Orta Asya’da İran’la işbirliği yapacağını sinyallerinin alındığı bir dönemde Türkiye İran’ı A.B.D. gözünde yeniden "Düşman Ülke" statüsüne sokmak istemektedir.

---

¹⁹⁹ Mehmet Binay “Yeni Avrasya Düzeni İçin Ders Notları”, Frankfurt a.m. ,22 Ocak 1997,s.3.

²⁰⁰ Akşam, 14 04 1999.

²⁰¹ Petro-Strateji, s.168.

²⁰² Arı, a.g.e., s.298.

Başbakan Ecevit tarafından İran'ın ‚PKK’ ya destek konusunda Suriye ile eşdeğerde olduğu ifade edilmiştir. İran'ın Kafkaslar ve Orta Asya'dan dışlanmasına dayalı politikaları Türkiye de artık istemektedir.²⁰³ Ancak yine de İran Türkiye için önemini korumaktadır. Bu ortamda İran gibi önemli bölgesel aktörlerle aktif işbirliğinin daha işlenebilir bir politika olduğu vurgulanmaya başlandı. İran; Hazar Denizine kıyılı olması, bölge devletleriyle siyasi ve ekonomik ilişkiler içinde olması ve bunun dışında bölge devletler tarafından Rusya ve Türkiye'ye karşı bir denge unsuru olarak görülmesi dolayısıyla bölge açısından önemini korumaktadır. İran bölgeye coğrafi konumu itibariyle hakimdir ve İran'ı saf dışı bırakacak herhangi bir enerji projesinin çok engellerle karşılaşacağı kesindir. Muhammet Hatemi'nin ilk defa bir CNN muhabiri olan İran asıllı Christiane Amanpour'la yaptığı söyleşide; İran'ın Batıya açıldığını ve A.B.D. ile ilişkilerini değiştirme yanlısı olduğunu açıkladı. Bunlardan sonra İran'ı A.B.D.'ye yakınlaştıran birinci etken ekonomik çıkmazdır. İkincisi ise uluslararası platformlarda artık dışlanmak istememektedir. Enerji ve petrol sektörü acilen teknoloji transferine ihtiyaç duymakta, bu da A.B.D. ve Batı ile iyi geçinmeyle aşılacak bir faktör olarak karşısına çıkmaktadır. A.B.D.'nin bu yakınlaşmaya sıcak bakmasının Türkiye açısından hem zararı hem yararı iyi hesaplanmalıdır. Çünkü İran'ın dışlanması durumunda boru hatlarında tercih edilen ülke biz olmaktadır. İran'ın ise coğrafi ve ticari olarak avantajları Türkiye açısından çok fazladır. Ancak bu imkanların kullanılması Türkiye içinde faydalıdır. Türkiye A.B.D. finans kaynaklarına dayalı proje hesaplarını yaptığı müddetçe A.B.D. politikalarına paralel hareket etmek zorunda kalacaktır.

E-DİĞER EKONOMİK GÜÇLERİN BÖLGEYE İLGİSİ:

Hazar Denizinde hayati çıkarları olan devletlerin öncelikli ve etkili politikalarının yanında Avrupa Devletleri ve bölgesel güç olma adına atılımlarda bulunan devletlerden de söz etmek gerekmektedir.

1-Avrupa Birliği Ülkeleri: Avrupa Devletleri 19.yy.'da başlattıkları petrol savaşının ilk meydan savaşını Yakın Doğuda yaptılar ve petrol bölgesindeki ülkeleri çeşitli metotlarla kontrol altına almayı başardılar. Özellikle İngiltere ve

²⁰³ Cengiz Turan ,Central Asia, 27 Temmuz 1999.

Fransa bu petrol savaşında çok etkin bir rol oynadı. Yakın Doğu da bu paylaşım tüm hızıyla devam ederken 1870'lerin başında Bakü Petrol bölgesinde ilk yabancı şirket görüldü. Nobel kardeşler (Robert ve Ludwig) 1888'de bölgedeki petrolün %26'sını çıkartmayı başardı. (Tabi o zamanki bilinen tahmini rezervlerin.)

1893'de Fransız Rotschild Şirketi bölgede faaliyet gösterirken 1911'de Hollanda Shell tüm petrol imtiyazını satın aldı. 1914'e gelindiğinde ise bölgede 300 firma gözüktü. 1872-1913 yılları arasında Bakü bölgesinden çıkarılan petrol Rusya'daki tüm petrolün %95 – 97'si ve dünya üretiminin %50 'si idi.²⁰⁴ Bolşevik Devriminden sonra bölgenin kapısına kilit vurularak petrol sektörü çöktü ve 1944'e kadar Stalin, Batılı şirketlere imtiyaz vermedi. I. ve II. Dünya Savaşlarından sonra Batıdaki güç dengesi A.B.D. ve S.S.C.B. arasında iki kutuplu olarak paylaşılnca, Avrupa ülkeleri A.B.D.'nin yanında paralel politikalar üreterek çıkarlarını korumayı tercih ettiler. Bu anlamda en son Körfez Savaşında A.B.D.'nin yanında yer alarak dünyanın en büyük petrol rezervlerine yerleşmeyi denediler. Ancak A.B.D.'nin asker olarak üstünlüğü Körfezde de etkisini gösterdi ve Yakın Doğu tamamıyla A.B.D. kontrolü altına girdi ve A.B. ülkeleri ikinci planda kaldı. Oysa Avrupa'nın güçlü ekonomileri ve sanayileri için tek bir gücün denetimindeki petrol kaynaklarına her zaman büyük bir riskti. 1973-74 ve 1979-80 petrol borsasındaki şokların Batıyı nasıl sarstığı hatırlanırsa A.B. için alternatif petrol bölgesinin ne denli önemli olduğu anlaşılır.

Avrupa Birliği'nin ilgisini bölgenin çekmesi biraz zaman almıştır. Önceki dönemde Batının yaptığı yatırımların kapılarına Bolşevik Devrimi ile kilit vurulmasının da tesiri ile olacak, Batının bölgeye yatırımı S.S.C.B dağıldıktan bir süre sonra ancak gerçekleşmiştir. Aslında A.B.'nin bölgeyle ilgilenmesi için çok sebep vardı. Şöyle ki:

1-Büyük Avrupa Sanayisi için gerekli hammadde olan petrol doğal gaz , uranyum ve nadir bulunan maddeler Orta Asya'da fazlasıyla mevcut idi.

2- Orta Asya, Avrupa'nın ekonomik rekabete girdiği Uzak Doğu ile arasında bir bağ ve köprü konumundadır.

3-Avrupa'nın ürettiği her türlü mamulün satışa çıkarabileceği demir perdeden yeni çıkmış 150 milyonluk dev bir pazar. (Orta Asya köprüsünden Çin pazarına da ulaşılabilir.)

²⁰⁴ Ahmet Dörtbudak, "Türk Cumhuriyetleri'nin A.B. İle İlişkileri", Bkz.Ed:M.K. Öke., s.250.

4-Avrupa'yı sarsan uyuşturucu ticaretinin merkezi haline gelebilecek bir bölgede Avrupa hakim güç olmak zorundadır.

5-Bölgede aktif politika üreten Rusya, A.B.D., Çin, İran ve Türkiye petrol bölgelerinde tekrar tekel kurabilir.

6-Komünizm iflas ettikten sonra kurulun yeni bağımsız devletler , Batının dünyaya tanıttığı demokrasi, serbest piyasa ve insan hakları gibi üstün değerleri talep etmektedirler.

7-Avrupa Güvenliğinin tam olarak sağlanması için eski Doğu bloğunun tekrar diriltilmemesi ve sahipsiz ülke olarak adlandırılan Orta Asya Cumhuriyetlerinin Rusya'nın hegemonyasına bırakılmaması gerekmektedir.

8-N.A.T.O.'nun genişleme süreci ve yeni konseptinde Orta Asya'nın önemi büyüktür.

Aslında Avrupa ülkelerinden sadece Büyük Britanya petrol üretmekte diğerleri büyük oranda ithal etmektedir. Petrolün stratejik bir madde olarak kesintisiz ve güvenli ikmali de yaşamsal bir nitelik kazanmaktadır. Yakın Doğudan petrol ihtiyacının %40'ını ithal eden Avrupa, son derece istikrarsız olan bu durumdan kurtulmasının zeminini hazırlamak durumundadır.²⁰⁵ Avrupa'da ki petrol tüketimi önümüzdeki 10-15 yıl içerisinde talep edilen petrole göre her geçen yıl 1 milyon varil kadar büyüyecektir. Bu açığın Hazar petrollerinden kapatılması söz konusu olduğunda aradaki güzergah da enerji nakil koridorunun güvenli bir şekilde kurulması önem kazanmaktadır.²⁰⁶ Bu amaçla Avrupa Birliği Konferansında, Orta Asya ve Kafkas Cumhuriyetleri İhracat ve Ticaret Bakanları bir araya geldi. Avrupa'ya kadar uzanacak Batı-Doğu ekseninde taşıma koridorunun tesisini başlatmak için görüşmeler yapıldı. Avrupa'dan başlayan bu koridorun, Karadeniz etrafından dolaşp Kafkasya üzerinden ve Hazar Denizine,oradan da tüm Orta Asya'ya yayılması planlandı.²⁰⁷ Eylül 1998 de 12 Devlet (Azerbaycan, Bulgaristan, Kazakistan, Romanya, Türkiye ve Özbekistan da dahil edilerek) Bakü Deklarasyonu olarak bilinen anlaşmayı imzaladılar. Buna göre üye ülkeler tarafından ihracat koridoru boyunca ekonomik işbirliği tamamlanacak ve yeni gelişmekte olan projelere göre yeni taşıma güzergahlarının fizibilite çalışmaları yapılacaktır.

²⁰⁵ Şükrü Elekdağ, "Boru Hattı ve Avrupa Birliği", Milliyet, Nisan ,1995.

²⁰⁶ C.S.R. Conflict, p.6.

²⁰⁷ C.S.R. Conflict, p.7.

Bu çalışmaların şüphesiz Orta Asya ile Avrupa arasındaki en büyük engel olan ulaşım ve boru yolunun kurulmasına yönelik atılımlardır. Avrupa Birliği Hazar Enerji kaynaklarını uzun vadede kullanmak istiyor. Orta Asya'nın Avrupa'ya coğrafi olarak uzak olması ulaşım ve nakliyyeyi zor duruma sokmaktadır. Bundan dolayı Avrupa Birliği, Hazar Ana ihraç boru hattının şu ana kadar nereden geçmesi gerektiği konusunda görüş birliğine varamamıştır. Örneğin Almanya için boru hattının Romanya'dan geçmesi daha avantajlı iken Akdeniz'e kıyısı olan Avrupa devletleri için ise, Bakü-Ceyhan daha geçerli bir seçenektir. Avrupa devletleri ile yapılan şu anki dostluk ve işbirliği anlaşmalarının temelini enerji sektörü ve buna bağlı nakil güzergahları oluşturmaktadır. Aslında coğrafyanın bu denli olumsuz olması Hazar petrollerini Batı için cazibesiz hale getiriyor. New York Times gazetesinin haberine göre A.B.D., Batının büyük petrol şirketlerinin milyarlarca dolarlık Bakü-Ceyhan petrol boru hattını inşa etmeye ikna edemeyecek.²⁰⁸ British Petroleum, Şah Denizinde üretilecek doğal gaz için eğer Türkiye alım garantisi verecek olursa Bakü Ceyhan'da da İngiltere, Türkiye'nin tezini destekleyeceğini açıkladı. Bu öneriye Türkiye'den henüz cevap gelmedi. Clinton yönetimi geçen iki yıl içinde konsorsiyumdaki şirketleri Bakü-Ceyhan'da karar kılmaları için iknaya çalıştı ve bu projeyi A.B.D. dış politikasının tezi olarak dünyaya duyurdu. Tabi projenin 2.4 milyar dolarlık dev maliyetinden dolayı Batılı petrol şirketleri projeye hiç sıcak bakmamaktadır. Avrupa Birliği ülkeleri şu anda ki gibi doğal gaza yöneldiğinde ise petrole olan gereksinimleri daha da azalmaktadır. Bunun sonucu olarak da petrol varil fiyatları daha da düşmektedir. Avrupa ülkelerinin 20-30 yıl için gerekli olan doğal gaz ihtiyacını giderecek kadar petrol ve doğal gaz alımlarını Orta Doğu ve Kuzey Afrika'dan tamamladıkları düşünülürse Asya'ya Avrupa'nın ilgisizliği daha iyi anlaşılır.

Orta Asya'da Avrupa Birliği ülkeleri A.B.D. ile ortak hareket etmeyi genelde tercih etmektedirler. İngiliz B.P. ile Amerikan AMOCO petrol şirketi Bakü-Ceyhan'ı destekleyeceğini ve proje için gereken 2.4 milyar doların temininde önderlik edeceklerini son olarak bildirdiler.²⁰⁹

²⁰⁸ Dünya Gazetesi, 12-10-1998.

²⁰⁹ Caspian Oil Industry News, October, 21.1999.

Hatta A.B.D.'liler bu projeye Rusya'yı da kapsasa iyi olur diye yaklaşmaktadır. 1998' de Hazar Denizi'ndeki A.B.D. ve Avrupa petrol şirketleri ortak şirket olarak Azerbaycan'daki 5 kontratta birleşiklerini açıklamaları A.B.D. destekli Avrupa politikalarını Avrasya'da takip edileceği işareti olarak belirdi.

Buna göre: AIOC, NAOC, Şah Deniz, İmam Denizi ve Abik petrol anlaşmalarında Norveç'in Statoil şirketi ile ortak çalışmaktadır. Yapılan ortaklık anlaşmalarına göre kontratların dağılımları şu şekildedir: ²¹⁰

Hazar Petrollerindeki A.B.D.-Avrupa Ortaklıkları

Şirketler	Aşrafı,Don, Ulduzu (NAOC) Şubat13 1996	Azeri, Çırac, Güneşli (AIOC)	Şah Denizi 1Ağustos 1997	İnam Temmuz 1998	Abik.Aras,Alan Sinak Haziran
AMOCO (ABD)	%30	%17.01	-	%25	-
BP (İngiltere)	-	%17.13	%25.5	-	%15
STATOİL (Norveç)	-	%8.56	%25.5	-	%15
Toplam	%30	%42.7	%51	%25	%30

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi Avrupa Birliğine üye ülkelerin etkili petrol şirketleri Hazar petrollerinde A.B.D.'li petrol şirketleri ile ortaklıklar kurup ortak siyaset takip etmektedir. A.B.D. ve Avrupa arasındaki bu bölgesel ittifak tıpkı soğuk savaş dönemindeki ortamı oluşturunca Rusya Federasyonu da karşı politikalarla bölgede etkili olmaya çalışmıştır. Ancak Rusya'nın ekonomik yönden içinden çıkılmaz bir durumda olması nedeni ile Batı karşısında durumunu güçleştirmekte bu da onun pasif kalmasına neden olmaktadır. A.B.D.'nin N.A.T.O. özel temsilcisi Alexander Vershbow Copnhang'taki zirvede Rusya'nın 10 yılı tartışılırken üstü kapalı olarak "Rusya'nın Avrupa birliğinin güvenlik sisteminde yer almak istiyorsa uluslararası kuruluşlara bağlantılı kalmak zorunda olduğunu"

²¹⁰ Caspian Oil Industry News ,August, 21.1998.

hatırlattı, ve “Rusya’nın hoşuna gitmese de yeni dünya sisteminin merkezi desteği olacaktır.” dedi.²¹¹

Avrupa’nın A.B.D. ile bölgesel politikalarındaki bu paralellik Türkiye’nin yeni bağımsızlık kazanmış olan Türk Cumhuriyetlerine model olarak gösterilmesi konusunda da devam etti. Türkiye ve İran arasındaki bölgesel rekabet iki ülkeden hangisinin model olarak seçileceği konusunda da devam etti. Ve batı İran’ı değil Türkiye’yi bir model olarak uygun gördü. Oysa Orta Asya Cumhuriyetleri sadece söylemsel olarak model arayışlarını gündeme getirmekle birlikte diplomatik ve ticari kazançlarını önplanda tutmakta idiler. Avrupa ve A.B.D.’nin bölgede İran’ı ve İslami Fundamentalizmi sınırlamak çerçevesinde oluşturulan bir Orta Asya politikasından bahsetmiştik. A.B.D., ve Avrupa Birliği ülkeleri için yapılan bu sınırlandırmaya destek açıklamaları, tam ters sonuç doğurarak. ülkemizin için de zaman zaman alevlenen ve büyüyen “Laik-Anti laik” kutuplaşmasını meydana getirebilir. Model olarak Türkiye kabul edilmesinin Batı ve A.B.D. için anlamı, bölgede müttefik olunabilecek Müslüman devletlerin yatırımlara ve petrol anlaşmalarına uygun bir rejimde kalması anlamına geldiği de bir gerçektir.

İlk olarak A.B.D. Devlet Başkanı Clinton Georgetow üniversitesinde yaptığı konuşmasında .Türkiye’nin bölgesel rolü için ; “Yüzyıla girerken Osmanlı dünyanın hasta adamıydı ,yüzyıldan çıkarken Türkiye dünyasının ve bölgesinin diri adamı oldu”²¹²ifadesini kullanmakla; Türkiye’yi sadece Orta Asya’da değil Balkanlar, Kafkasya ve Yakın Doğuya istikrar şırınga edecek Batı müttefiki, doğulu dost devlet olarak tanımlamış oldu. Aynı şekilde Orta Asya devletleri Batının sanayileşmiş devletlerinden teknoloji ve ekonomik destek beklemektedirler. Türkiye de soy birliği olan bu ülkelerle benzer kaderi geçmişte yaşadığından, gelişme konusunda tecrübelerini aktarmak istemektedir. Ayrıca bu ülkelere uygun gelişme modeli olan en dost ,Batılı devlet konumundadır.²¹³ 70 yıl boyunca ateizm ideolojisine maruz kalmış bu ülkelerin de fundamentalizmin etkili olduğu İran ve Suudi Arabistan’dan çok, laikliğin hakim olduğu bir Türkiye’ye yönelmesi de kaçınılmazdır. Türkiye’nin soy, dil ve kültür birliği de bunu destekleyecektir. Avrupa Birliği de bölgesel

²¹¹ Washington File Press and Culture Section ,U.S. Embassy Burchaest , “Russia After Ten Years”Copenhag –Danmark, November.8-1-1999.

²¹² Necati Doğru,Sabah, 17 Kasım 1999.

²¹³ Wermer Gumpel , “Economic and Political Development in the Central Asian in the Turkish Republics” , Eurasian Studies,T.İ.C.A.,2 –Summer, 1994 s.5

yatırımlarında ve faaliyetlerinde her fırsatta Türkiye'yi yanına almakta ve ortak politikaları desteklemektedir.

2-Çin Halk Cumhuriyeti: Orta Asya ve Hazar petroleri Rusya ve İran kadar Çin'i de ilgilendirmektedir. Çin ,Kafkasya ve Orta Asya sınırları içinde kalan Doğu Türkistan'daki petrol ve doğal gazı Japonya'nın teknolojik ve finans desteği ile Sarı Denize taşımayı ve Güney Doğu Asya'da pazarlamayı planlamaktadır.²¹⁴ Çin'in 1.3 milyara yakın olan nüfusu ve hızla büyüyen ekonomisi için gerekli enerji rezervlerinin temininde en yakın müracaat yeri olarak Hazar petrol ve doğal gaz rezervleri gelmektedir. Buna bağlı olarak da Çin'in Orta Asya Cumhuriyetleri ile özellikle de Kazakistan ile ilişkileri siyasi,ticari ve enerji alanlarında önemli gelişmeler kaydetmiştir.

Çin'in bölgede özellikle Kazakistan üzerindeki yatırım ve politik ilişkilerini arttırması Rusya'yı endişeye düşürmüştür. Bölgeyi arka bahçesi olarak gören Rusya Federasyonu Tengiz petrollerinde A.B.D.'li Chevroil şirketi ile ortaklıklara imza atsa da bölgede ikinci bir güzergah alternatifi sunan Çin'e karşı rekabeti de ön plana çıkartmıştır. Çin'in komünist politikaları Rusya'nın emperyalist politikaları ile çoğu zaman paralellik göstermiştir. Örneğin Doğu Türkistan'da Tarım,Tufan ve Cungiya bölgesinde saklı zengin rezervleri 17 Şubat 1993'de yabancı yatırımcılara açarken ,bir taraftan da Doğu Türkistan'daki asimile politikasını daha da arttırdı.

Ayrıca Çin bu nüfuz baskısını Kazakistanın üzerinde iyicene arttırıp Doğu Türkistan'da nükleer silah denemeleri yapmaya başlayınca, Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev, Kazakistan'ın nükleer güçten arındırılmasını Çin'in Kazakistan üzerindeki hertürlü istekten vazgeçtiğine dair güvence vermesinden sonra kabul edeceğini açıkladı.²¹⁵ Bu durumda B.D.T. üyesi Kazakistan için Rusya Federasyonu bağımsızlığına karşı beliren bu tehdite karşı kısa vadede denge unsuru olmaktadır. Çin'in Orta Asya için talepleri bu şekilde devam ederken özellikle Kazakistan ,Kırgızistan ve Tacikistan Çin ile ilişkilerine özel önem vermek zorunda kalmıştır. Adı geçen bu devletlerin hepsinin Çin ile uzun sınırları olmakla birlikte Doğu Türkistan nüfusu içinde de Kırgız ve Kazak azınlığın sayısı da

²¹⁴ Binay, a.g.m.,s.5.

²¹⁵ Ahmet T. Kuru, "Uluslararası Ortam ve Bölgesel Entegrasyon Teorileri Işığında Türk Birliği Meselesi", Derleyen: M.K.Öke, s.162.

küçümsenmeyecek kadardır. Çin içinde bu endişe kaynağıdır.²¹⁶ Rusya'nın endişesi ise Çin'in istediği enerji koridorudur. Çin hem kendisinin hemde Japonya'nın petrol ve doğalgaz ihtiyacını karşılayacak enerji nakil boru hatlarını teklif etmektedir. Bu durum Rusya'nın tekelinin güney rotası ile kırılması manasına gelmektedir.

Çin ile Rusya'nın birleştiği tek ortak nokta bölgede radikal İslami fundamentalizm tehditidir. İki ülkede bu tehlikenin ortaya çıkması durumunda bölgedeki varlıklarını ve etkilerini zor duruma düşüreceği endişesini taşımaktadırlar. Çin'in ve Rusya'nın bu ortak endişesi aslında A.B.D. ve Batıda da mevcuttur. Ancak dost olmayan bir Çin'in Hazar'da güçlü bir konuma gelmesi olasılığı A.B.D. ve Avrupa'nın Jeostratejik ve ekonomik konumunu da zayıflatacağı şüphesizdir.²¹⁷

Çin'in Kazakistan'da en büyük yatırımı petrol üzerinedir. Temmuz 1997 de Aktyubinsk munaigaz'ın %60 hissesini Çin Milli Ortaklığı aldı .(CNPC) C.N.P.C. üç bölgede toplam olarak tahmini 1 milyar varillik petrol çıkarma çalışması yapacak.(Bu rakam ispatlanmış pozitif rezerv imkanıdır.) 4.1 milyar dolarlık bu yatırımın esas önemli yanı C.N.P.C. Çin'e kadar uzanacak bir petrol boru hattının yapımını teklif olarak sunmasıdır.²¹⁸ Çin'in diğer bir yatırım projesi de Türkmenistan doğal gazına yönelik olanıdır. Exxon, Mitsubishi ve Çin Petrol Şirketi Türkmenistan'dan çıkarak Çin Denizi kıyılarına ve oradan da belki Japonya kıyılarına kadar uzanacak, dünyanın en büyük doğal gaz boru hattı projesi üzerinde hazırlık ve fizibilite çalışmalarının 1999 yılında tamamlanması beklenmekte ise de her iki boru hattıda çok büyük finans ve teknik zorluklarla karşı karşıyadır.

3-Japonya: Japonya 1990 sonrasında oluşan yeni dünya düzeninde yeni bir Avrasya politikası oluşturmak istemektedir. Artık bölgeye Batının ve A.B.D.'nin gözü ile değil kendi ekonomik politikaları açısından eğilmektedir. 1997'de Japonya Devlet Başkanı yeni Avrasya politikasını açıklarken geç kalmış olduklarında altını çizmektedir. A.B.D. ve Avrupa'ya nazaran Japonya'nın tamamen yabancı kaldığı bölgeye girişi ağırlıklı olarak Türkiye ile ortaklığı bulunan firmalar aracılığı ile olmaktadır.²¹⁹

²¹⁶ Igor Lipovski , "Yeni Bir Siyaset Kimlik Arayışındaki Orta Asya" ,Avrasya Dosyası Kış ,1996, s.120-121.

²¹⁷ Cohen , a.g.m., s.14.

²¹⁸ U.S.E.I.A, "Kazakhstan Country Report", December 1999,p,6.

²¹⁹ Erol Manisalı , "Bıçak Sırtında ki Dünya ve Türkiye", İstanbul :Cumhuriyet Kitapları, 1998,s.28.

Uzak Doğudaki Çin, Kore, Singapur, Taiwan, Tayland gibi pasifik ölekelerine karşı Japon teknolojisi birçok sahada üstönlük sağlayamadığı gibi sürekli bir pazar ve piyasa kavgası içinde iken ekonomik üstönlüğünü devam ettirebilmek için olabildiğince düşük maliyetli enerji girdisine ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle Japonya Kazak petrolü ve Türkmenistan doğal gazının Afganistan ve Pakistan üzerinden Hint okyanusuna indirilmesini isteyerek finansman açısından destek sağlamaktadır.

Japonya da, diğer bölgeyle ilgilenen devletler gibi benzeri hedef ve politikalara sahiptir. Alternatif ve kendi menfaatlerine uygun ulaşım ve enerji projelerini destekleyerek bölgede etkin olmaya çalışmaktadır. Bu anlamda da Japonya Rusya ile önceden de süre gelen gerginliklerinden ötürü Rusya ve Çin'in Asya'da güçlü bir konumu elde etmelerini engellemek istemektedir.²²⁰ Japonya'nın Bakü Ceyhan finansmanında kolaylık sağlayacağını açıklaması da bu manada önemlidir. Japonya'nın teknolojik desteğini sağlamak konusundaki teklifleri,Orta Asya'daki eskiyen hantal Rus teknolojisinden bir an önce kurtulmak isteyen devletler için önemli bir seçenek olduğuda şüphesizdir. Bölgeye uzak olsada özellikle Mitsubishi şirketi gibi özel sektörü bölgede bir çok kontratta antlaşma yapmaktadır.

III.BÖLÜM

ORTA ASYA PETROLLERİNİN PAYLAŞIMI VE DÜNYA PAZARLARINA TAŞINMASI MESELESİ:

ÜRETİM VE İHRACAT POTANSİYELLERİ:

Hazar denizine kıyısı olan Türk devletleri, birkaç yıllık bocalama devresinden sonra yavaş yavaş sahip oldukları petrol kaynaklarını dünya pazarlarına açabilmekle ekonomik yönden de bağımsızlıklarını kazanabileceklerini anlamışlardır. Teknik yetersizlik ve finans eksikliği nedeni ile geciken yatırımlar için bir taraftan anlaşmalar imzalanırken diğer taraftan da gerekli ihracat rotaları için görüşmeler yapılmıştır. Yatırımların bu hızla devam ederek, ihracatın yeterince gelişeceğini hesap eden Yükseliş senaryosuna göre; Hazar Denizine kıyısı olan dört ülkenin günlük petrol üretimi 2000 yılında 79 milyon tona (1.9 milyon varil/gün) ulaşacak ve 2010 yılında 3.9 milyon varil/gün olacak. Tahminlerin doğru çıkmayacağı hesap edilerek tahmin edilen düşüş senaryosu gerçek olursa ise (Yani bazı projelerin erteleneceği varsayılırsa) 2000 yılında petrol üretimi 69 milyon ton (1.4 Milyon varil/gün) ve 2010 yılında ise 138 milyon ton (2.8 Milyon varil/gün) olması beklenmektedir.²²¹ Bu bilgilere ek olarak Hazar Denizinin toplam petrol ve gaz üretimleri ile buna bağlı olarak gelişen net ihracat rakamları ise şöyledir:

Hazar Bölgesi Üretimi

	1996	2000	2010
Petrol(Milyonton)	43	69-79	138-194
Gaz (Milyar küp)	96	102-112	164-201

²²⁰ Blank, a.g.m., s.7.

²²¹ Caspian Oil and Gas;International Energy Agency, "The Supply Potential of Central Asia and Transcaucasi",May 1998 ,p.5.

Hazar Bölgesi Net İhracatı:

	1996	2000	2010
Petrol(Milyonton)	15	29-33	75-117
Gaz(Milyar küp)	25	26-31	72-84

Kaynak: Caspian Oil and gas;International Energy agency (May1998)

Hazar Denizine kıyısı olan Türk Cumhuriyetlerinin petrol üretimi, iç tüketimi ve net ihracatları gelecekte projelerin hayata geçirilebilmesi ile bağlantılı olarak değerlendirilecek olursa karşımıza şu tablolar çıkmaktadır:

PETROL ÜRETİMİ,İÇTÜKETİM VE NET İHRACATLAR (MİLYONTON/YIL)						
YÜKSELİŞ SENARYOSU						
	1990	1995	2000	2005	2010	2020
KAZAKİSTAN						
Üretim	25,02	20.5	45.0	70.0	100.0	160.0
Tüketim	27.2	10.4	20.0	33.7	45.5	75.8
Net ihraç	-2,0	10.1	25.0	36.3	54.5	84.2
AZERBAYCAN						
Üretim	12.3	9.2	14.0	30.0	70.0	120.0
Tüketim	8.6	7.0	10.2	13.0	15.0	25.9
Net ihraç	3.7	2.2	3.8	17.0	55.0	94.1
TÜRKMENİSTAN						
Üretim	3.4	3.5	10.0	11.0	12.0	14.0
Tüketim	4.8	5.7	7.0	7.0	7.0	8.0
Net ihraç	-1.4	-2.2	3.0	4.0	5.0	6.0
TOPLAM						
ÜRETİM	40.9	33.2	69.0	111.0	182.0	294.0

TÜKETİM	40.2	22.1	37.2	56.6	65.5	118.0
NET İHRAÇ	-7.1	8.1	31.8	54.4	114.5	175.9

Kaynak:(*)A. Necdet Pamir, “Bakü Ceyhan Boru Hattı”, Ankara:A.S.A.M. Yayınları, 1999, Tablo:2,s.96.

A-ORTA ASYA'DAKİ PETROL ANLAŞMALARI:

Orta Asya ve Trans Kafkasya'nın petrol ve gaz rezervlerinin 200 milyar dolar girdi sağlayabileceği tahmin edilmektedir. Bu miktar elbette ki kısa vadede imzalanan anlaşmaların hesap edildiği şekliyle yapılması ile mümkün olacaktır. Orta Asya'nın genç devletleri kendi kaynakları ile Rusya'ya olan bağımlılıklarını engelleyemeyecek durumda olduğundan bölge hükümetleri de bundan dolayı özellikle yabancı yatırımlara kucak açmaktadır. Böylece petrol ve doğal gazın üretim ve ihracatı, bölgede ekonomik bağımsızlık mücadelesi veren ülkeler için kilit bir rol üstlenmiş olacaktır. Yabancı yatırımcılar bölgeye yalnızca finansal kaynak değil aynı zamanda da çevreye zarar vermeyen üretim metotlarını getirmektedir. Çevre dostu olan modern üretim teknikleri eski S.S.C.B.'nin büyük boyutlardaki neden olduğu çevresel sorunları tamamıyla ortadan kaldıracak nitelikte olmasa da büyük ölçüde azaltacaktır. Orta Asya ve Transkafkasya devletleri diğer bölgelerle yabancı yatırım için rekabet halindedir. Petrol ve Gaz şirketleri ise paralarını nereye yatıracakları konusunda geniş bir tercih hakkına sahip olduğundan, genellikle de en çok kar getirecek yere yatırım yapmaktadırlar.

1998'in başlarında Orta Asya ve Transkafkasya'daki petrol ve gaz sektörlerine yönelik kümülatif yabancı yatırımların miktarı 3 milyar dolara ulaşmıştır. Gelecekte yapılması gereken bölgedeki sözleşmeleri ile birlikte toplam 40 milyar doların halihazırda bölgeye akacağı hesap edilmektedir. Hazar devletleri coğrafi olarak da birbirinden ayrı olan petrol rezervlerini çeşitli konsorsiyumlar kurarak satışa çıkartmıştır. Ülkelerin bağımsız olarak yabancı özel sektörlerle yaptığı anlaşmalar şöyledir:

1-Azeri Petrolleri : Hazar denizindeki en büyük petrol rezervlerinin sahibi olan Azerbaycan, yapmış olduğu petrol anlaşmaları sayesinde petrol üretimini

eskisinin birkaç misline çıkardı.2010 yılında yılına kadar Azeri üretiminin 1 milyon varil/gün olması beklenirken, yirmi yıl içerisinde ise 2 milyon varil/gün olması beklenmektedir.

1)Mega Proje: Azerbaycan'ın en geniş petrol rezervlerini dünya pazarlarına açtığı tarihi anlaşmadır."Asrın Sözleşmesi"olarak da adlandırılan bu proje ile, toplam 540 milyon ton petrol rezervine sahip olan "Çırac", "Azeri" ,ve "Güneşli" petrol havzaları satışa çıkarıldı. Bu Mega Sözleşme 16 Ekim 1994'de onaylandı ve 12 Aralık 1994'de yürürlüğe girdi. Bu anlaşma ile Azerbaycan 8 milyar dolar elde ederken süresi de 30 yıl olarak belirlendi²²² Anlaşmada hissesi olan şirketler ise şöyledir:

AMOCO(ABD)	%17.01
UNUCOL(ABD)	%9.53
PENZOIL(ABD)	%4.81
RAMCO(A.B.D.)	%2.08
BP(İNGİLTERE)	%17.12
LUCOIL(RUSYA)	%10.00
SOCAR(AZEBAYCAN)	%10.00
STATOİL(NORVEÇ)	%8.56
TPAO(TÜRKİYE)	%6.75
DELTA(S.ARABİSTAN)	%1.68 ²²³

B.P.'nin başkanlık yaptığı konsorsiyumda asıl üretimin1998-2028 yılları arasında gerçekleştirilmesi hesaplanırken, tepe üretiminin 800 bin varil/günü* bulması bekleniyor. Toplam yatırım maliyeti ise 13 milyar dolar civarında olacaktır. Projeyi yöneten A.I.O.C. konsorsiyumu 1998 yılı itibari ile 2.5 milyon ton petrol üretti.²²⁴ Projenin erken üretim petrolü ise eski Rus boru hattı ile ihraç edilirken, Karadeniz'e Supsa limanından çıkartılması tercih edildi.

A.I.O.C.'un ürettiği erken üretim petrolünün ihraçında Amerikan yönetiminin isteği doğrultusunda, Rusya'dan geçen Kuzey rotası ile Gürcistan'dan geçen Batı rotasını kullandı. Bu iki hattın şu anki kapasitesi ile toplam olarak 200 bin varil/gündür. Bu boru hatlarını geliştirmek için bir çok teklif yapıldı. Kuzey

²²² Veysel Atasoy, "Yurt Dışı Petrol ve Doğal gaz Projeleri", Yeni Türkiye, S:3,Mart-Nisan 1995, s.52

²²³ Avrasya Dosyası, (TİKA),S:85, Ekim 1997,s.4.

* 3.000.000 varil gün,150 milyon ton/yıl olarak hesap edilmektedir.

rotasından ihracat yapılmaya 1997 sonunda başlandı. İki hattın seçilmesi ile konsorsiyum ana ihraç boru hattı tercihini henüz yapmadığını göstermiş oldu.

Azeriler Ekim 1995' de İran'a Hazar denizinde kuyu açmak için petrol ve gaz ortaklığı teklif ederken bu projede, dışlamaları İran'la ilişkilerinin bozulmasına neden oldu. Ve İran yaptığı bütün teklifleri geri çekti. İran Petrol Bakanlığı görevlisi Seyyid Mehdi Hüseyini, A.B.D.'nin İran'ı bir ambargo ile cezalandırmayı ve konsorsiyumdan uzaklaştırmaya çalıştığını, ancak İran petrolünü pazarlamak söz konusu olduğunda ise İran'ı kendi çıkarları için kullanmak istediğini iddia etti.

Azerbaycan'ın bu anlaşması bölgede imzalanan en etkili ve kapsamlı antlaşmadır. Azerbaycan Hükümeti bu projeyi hayata geçirmekle diğer Hazar devletleri arasında daha ön plana çıkmıştır.

2)Apşeron: Chevron ve Total'ın, S.O.C.A.R.' la ortak imzaladığı bu anlaşma ile, 2005 den 2035'e kadar üretimin yapılması hesap edilmektedir. Bu havza için yapılan tahmini yatırım 8 milyar dolardır. Üretimde hedeflenen tepe nokta 500 bin varil olarak tespit edilmiştir. Bu anlaşma ile birlikte aynı havzadan da 330 bin varil/gün doğal gaz çıkartılacağı tahmin edilmektedir. Bu konsorsiyumda :

SOCAR	%50
CHEVRON	%30
TOTAL	%20

pay almıştır. Bu keşif ve üretim anlaşmalarından sonra ilk sondajın 2000 yılının başında yapılması planlanmaktadır. Bu havzalar için yapılan tahmini yatırım 3-4 milyar dolardır.

3)Şah Denizi: 4 Temmuz 1996 tarihinde imzalanan anlaşma ile Azerbaycan Şah Denizi yatağındaki petrolün işletilmesi hakkını 30 yıl süre ile kurulan konsorsiyuma devretti. Şah denizi yatağı tahmini olarak 100 milyon ton petrol ,400 milyar metre küp doğal gaz ve 200 milyon ton basınçlı gaz rezervine sahiptir. Asıl üretimin 2003-2033 yılları arasında yapılması hesap edilirken, bu dönemde tahmini tepe üretiminin ise 400 bin varil/gün olması beklenmektedir. Konsorsiyuma katılan şirketlerin payları ise şöyledir:

BP-STATOIL(İngiltere-Norveç)	%51
SOCAR(Azerbaycan)	%10

---

²²⁴ Pamir, a.g.m.,s.98.

OIEC(İran)	%10
ELF-ACQUITAINE(Fransa)	%10
LUCOIL(Rusya)	%10
TPAO(Türkiye)	%9 ²²⁵

Mega Projeden A.B.D. baskıları ile dışlanan İran, Amerikan katılımını içermeyen bu konsorsiyumdan %10 hisse almıştır. Bu anlaşmadan sonra kuyu açma çalışmaları halen devam etmekte olup, bundan başka büyük miktarda gaz keşfi yapılmıştır.

4)Karabağ: Azerbaycan'ın en sorunlu havzası olmuştur. Yapılan anlaşmaların önündeki engeller yüzünden tekrar ihale açılmak zorunda kalmıştır.130 milyon ton rezerve sahip olan "Karabağ" petrol yatağının işletilmesini içeren ikinci anlaşma 9 Haziran 1996 da S.O.C.A.R' ile 4 yabancı şirket arasında imzalanmış ve süresi 25 yıl olarak belirlenmiştir. Projenin gerçekleştirilebilmesi için "Hazar Uluslararası Petrol Şirketi" kurulmuştur. Maksimum üretimin 2011 ile 2020 yılları arasında yapılacak olan tepe üretiminin 200 bin varil/günü bulması beklenmektedir. Bu sayede bölgeye akacak paranın in ise 1.5-3 milyar dolar olacağı tahmin edilmektedir. Konsorsiyuma katılan şirketlerin payları şu şekildedir:

LUKOİL-AGİP(Rusya-İtalya)	%45.0
PENZOİL(ABD)	%30.0
LUKOİL(Rusya)	%12.5
SOCAR(Azerbaycan)	%7.5
AGİP(İtalya)	%5.0 ²²⁶

Petrol ve gaz keşfi ve mevcut havzaların geliştirilmesi için yapılan bu anlaşmalar yetersiz kaldığından projelerden vazgeçildi. S.O.C.A.R havzayı yeniden ihaleye çıkartma kararı aldı.

5)Lenkaran-Taliş- Deniz: 350 milyon varil hacmindeki Lenkaran-Taliş –Deniz yataklarındaki petrol anlaşması 13 Ocak 1997 de Fransa'da imzalandı. 30 yıllık bu anlaşmada, 420 km. karelik bir alanda petrol arama ve üretme hakkı vermekteydi. Asıl maksimum üretimin 2006-2036 yılları arsında yapılarak.300 bin

²²⁵ BP ile Statoil'in hisseleri yarı yarıyadır. Miedle East Digest 24 May 1996,p14.

²²⁶ Daha sonraki değişimle LUKOİL %32 alırken AGİP%30 hisse almıştır. Bkz.İnterfax,Moskova,9 Haziran 1995.

varil/gün üretilmesi tahmin edilmektedir. Bu projeye yapılan yatırımın ise 1.5-2 milyar dolar olacağı düşünülmektedir. İlk kuyunun 1999-2000 yılları arasında açılması beklenmektedir. Konsorsiyumdaki paylara gelince;

ELF-ACQUITAINE(Fransa)	%40
SOCAR(Azerbaycan)	%25
DEMİNEX(Almanya)	%10
TOTAL(Fransa)	%10
OIEC(İran)	%10
PETROFİNA(Belçika)	%5 ²²⁷

Bu anlaşma da diğerlerinden farklı olarak S.O.C.A.R.'ın %25 lik payı yabancı şirketler tarafından finanse edilecektir.

6)Yalama: Haydar Aliyev'in 3 Temmuz 1997 yılında Rusya'ya yaptığı resmi ziyaret sırasında imzalanmıştır. Tepe üretiminin 2006-2036 yılları arasında yapılması hesap edilmektedir. Maksimum üretim kapasitesinin ise 110 bin varil gün olması beklenmektedir.2 milyar dolar değerindeki bu anlaşmada paylaşım şu şekilde olmuştur:

LUKOİL(RUSYA)	%60
SOCAR(AZERBAYCAN)	%40

7)Tan Yıldızı-Eşrefi: 150 milyon ton petrol ve 60 milyar metre küp doğal gaz rezervini kapsayan anlaşma 14 Aralık 1996 yılında 25 yıllığına imzalanmıştır. Temel üretimini 2003-2032 yılları arasında ulaşmayı hedefleyen proje için düşünülen yatırım 1.5-2.5 milyar dolardır. Projeye katılan şirketlerin payları ise şu şekildedir:

AMOCO (ABD)	%30
UNUCOL (ABD)	%25.5
SOCAR (Azerbaycan)	%20
ITOCHU (Japonya)	%20
DELTA (S. Arabistan)	%4.5 ²²⁸

Başlangıçta Rusya Federasyonu Konsorsiyuma katılmamış olsa da Bakü hükümeti gelecekte Rusya'nın da bir hisse almak istemesine sıcak bakmaktadır.

²²⁷ Pamir , a.g.m.,s.100.

²²⁸ Omri Daily Digest,16 December 1996.

Projenin maksimum üretim hedefinin 140 bin varil/gün olmasına rağmen, petrol ve gaz keşfinde yetersiz kaldığından projeden vazgeçildi .S.O.C.A.R. tekrar ihale açacaktır.

8)Oğuz: Bu anlaşma, A.B.D.'nin MOBİL şirketine %50 oranında pay verilerek imzalanmıştır. Oğuz yatağının keşif ve üretimi için imzalanan anlaşma ile maksimum üretim olarak 60 bin varil/gün hedeflenmektedir.1.8 milyar dolarlık bir yatırımı öngören bu anlaşma ile ilk kuyunun 2000 yılında açılması da kararlaştırılmıştır.

9)Nahçıvan: Yine A.B.D.'nin EXXON şirketi ile SOCAR arasında yarı yarıya katılımlı bir anlaşma olmuştur. Üretimin 180 bin varil/ güne çıkartılması hedeflenmekte olup 2-2.5 milyar dolarlık bir yatırım hesap edilmektedir. Ancak ilk kuyu için platform beklenmektedir.

10)İnam:A.B.D. ile A.M.O.C.O. şirketi arasında inam havzasında sismik çalışmaların yapılması için imzalanmış keşif ve çıkartma anlaşmasıdır. Proje tamamlandığında 200 bin varil gün üretim hesaplanmaktadır.1.5-2.5 milyar dolarlık bu anlaşmanın sismik çalışmaları tamamlandı.

11)Yanan, Tava, Ateşkah ve Mugan Denizi: Bu havzalar için Devlet Petrol Şirketi S.O.C.A.R. yetkililerinin açıklamalarına göre ; Japon petrol şirketleri JNOC., ITOCHU-JAPEX., IMPEX ve TEIKOKU OIL'den oluşan konsorsiyumla %50 şer paya sahip olunarak kontrat imzalayacaklarını duyurdular.²²⁹ Bu havzalardan 140 bin varil/günlük bir randımanla petrol çıkartmak hedeflendi. 2 milyar dolarlık yatırımı içeren anlaşma onaylandı.

Azerbaycan, Devlet Başkanı Haydar Aliyev'in de çalışmaları sayesinde sahip olduğu tahmini rezervlerinin büyük kısmını dünya enerji pazarlarına sokmayı başarmıştır. Azerbaycan devlet petrol şirketi S.O.C.A.R. strateji değiştirdi. Anlaşma imzalarken artık %50'ye varan büyük paylar almaktadır. Aliyev'in 4 Temmuzda Moskova ziyaretinde imzaladığı Kepez petrol yatağına ilişkin anlaşma lağv edildi Azerbaycan Türkmenistan deniz sınırında yer alan Kepez yatağında, Türkmenistan'ı göz ardı ederek Rus ,Lukoil ve Rosneft ile imzaladığı anlaşma nedeni ile Aşkabat her iki ülkeye de nota verdi. Bu anlaşma statü savaşına takılmış gözükse de Rusya her iki Türk devletinin de katılacağı bir konsorsiyumu teklif etti.

²²⁹ Türk Cumhuriyetleri Haber Bülteni.,S:11,Ocak 1998,s.6.

Azerbaycan hükümeti 2005 yılına kadar, Bu projelerin tamamından, S.O.C.A.R.'ın A.I.O.C. içindeki hisselerinden ve güzergah bedellerinden 1 milyar dolar kazanmayı beklemektedir.²³⁰

Ancak bu anlaşmaların imzalandığı gibi ertelemelere maruz kalmadan bir an önce üretime dönüşmesi de gerekmektedir. Toplam olarak değerlendirecek olursak; Bu anlaşmalardan sonra 3 milyon varil/günlük bir petrol üretim kapasitesine ulaşacak olan Azerbaycan'ın kasasına da 39.8-46.3 milyar dolarlık bir dış girdi sağlanmış olacaktır.

2-Kazak Petrolleri:

1)Tengiz-Chevroil: Bu projenin ilk imzaları eski S.S.C.B. ile 30 Haziran 1990'da Amerikan Chevron şirketi arasında atılmıştı. 1991'deki bağımsızlıktan sonra Kazakistan hükümeti konuya el attı. Bu girişimler sonucunda 3 Aralık 1993 de yeni bir antlaşma imzalandı. Bu proje ile tahmini 3.5 milyar ton petrol ve 1.5 trilyon metre küp doğal gaz çıkartılması planlanmaktadır.²³¹ Kazakistan 1991-1999 yılları arasında 17 milyon tondan daha fazla petrol ihraç etmiştir. Boru hattıyla olan ihracatını 3.5 milyon tondan yeni projelerle destekleyerek 8 milyon tona çıkartmayı hedeflemektedir. A.B.D.'li şirketlerin ağırlıkta olduğu konsorsiyumda Hazar denizinin kuzey kesiminde kalan Kazakistan bölgelerinde petrol arama ve çıkartma çalışması planlanmaktadır. Konsorsiyumda hisse alan şirketler ise şöyledir:

CHEVRON(ABD)	%15
MOBİL(ABD)	%7.5
ORYX(ABD)	%1.75
Rusya Hükümeti	%24
ROSNEFT(RUSYA)	%7.5
LUKOİL(RUSYA)	%12.5
KAZAKHOİL	%19
MURAIĞAZ(Kazakistan)	%1.75
UMMAN HÜKÜMETİ	%7
AGİP(İTALYA)	%2

²³⁰ Caspian Oil Industry News, September 30, 1999.

²³¹ T.İ.K.A. Kazakistan Ülke Raporu, 1998, s.26.

Tengiz'deki petrol havzası tahmini 6-9 milyar varillik, yüksek kaliteli, kanıtlanmış petrol rezervi ile dünyanın en büyük petrol bölgelerinden birisidir. Tepe üretiminin 1996-2036 yılları arasında yapılması hesaplanmaktadır. Projenin tahmini üretim kapasitesi 1 milyon varil./gün petrol ve 500 bin metreküp gazdır. Bu yatırım bölgedeki en değerli yatırım olarak 20-25 milyar dolarlık bir paranın Kazakistan'a akmasını sağlayacaktır. 1996 dan bu yana faaliyette olan bu havzadan 6 yıldır üretim sağlanmaktadır²³³. Sadece 1998 yılı itibari ile 8.5 milyon ton petrol üretilmiş olup bu miktar Azerbaycan'ın anlaşmaları ile karşılaştırıldığında çok daha büyüktür.

2)OKIOC: SHELL ile yapılan ortak konsorsiyumda, 2004-2034 yılları arasında tepe üretimin gerçekleştirileceği hesap edilmektedir. Tahmini maksimum üretim kapasitesinin 1 milyon 200 bin varil/günü bulması beklenmektedir. Proje için 20-23 milyar dolarlık bir yatırım öngörülmektedir. İlk kuyu 1999 ikinci yarısında faaliyete geçirildi.

3)Karaçaganak: Temmuz 1992'de, imzalanan Antlaşma ile Kazakistan'ın Rusya sınırındaki Karaçaganak yatağında petrol ve doğal gaz üretimini öngörmekte idi. Karaçaganak havzası konsorsiyumuna TEXACO, BP, AGIP ve LUKOIL katıldı.. 1995-2035 yılları arası tepe üretim planlanırken ,kapasitesinin 300 bin varil/gün petrol üretimi ile 400 bin metre küp/gün gaz üretimi hesaplanmaktadır..Tahmini yatırımın 7-10 milyar doları bulması beklenmektedir.Bu proje büyük mali sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bunun yanında Orenburg rafinerisindeki teknik ve onarım yetersizlikleri nedeni ile üretimde kesintiler oluşmaktadır. Kondensat ve gaz üretimi daha yoğun olmaktadır. Kapasitesi şu anda 70 bin varil /gündür. Konsorsiyumun sahip olduğu tahmini petrol rezervi 2 milyar ton petrol ve 18 trilyon metre küp doğal gazdır. Bu üretim için 2 milyar dolarlık yatırım yapılacaktır.²³⁴

4)Japon JITOİL: Asıl üretimin 1998 –2028 Yılları arasında yapılması planlanan anlaşmanın, çalışma kapasitesi olarak 300 bin varil/gün petrol üretimini hedeflediğini söyleyebiliriz. Bu anlaşma ile 3.87 milyar dolarlık bir yatırım

²³² Miedle East Economic Digest,10 May 1996 ,p.54-55;Türk Cumhuriyetleri Haber Bülteni, .S: 9,Kasım 1997,s.8.;U.S.E.I.A. December 1998.

²³³ Pamir, a.g.e., s.100; "The Politics of Oil in the Caucasus and Central Asia", Adelphi Paper, No: 300,(1996),p.37.

²³⁴ Pamir, a.g.e.,s.100.

yapılacağı hesap edilmektedir. Arama kuyularının açılmasına halen devam edilmektedir.

5)Uzenmunaigaz(CNPC): Kazakistan hükümet ile Çin arasında petrol,boru hatları ve doğal gaz alanları için proje maliyeti 9 milyar doları bulan anlaşmalar imzalamıştır. Kazakistan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ile Çin Ulusal Petrol Şirketi ile imzaladığı anlaşmalardan birisi de “Özen”^{*} dir. 1965 yılından itibaren üretimin yapıldığı en eski petrol ve gaz havzasıdır. 2010 yılına kadar üretimini bu seviyede devam ettirmeyi planlamaktadır .Bu havzanın 160-320 bin varil/gün lük bir üretimi vardır. 1.2 milyar dolarlık olan bu yatırım üretim sahasının geliştirilmesi şeklinde imzalanmıştır.1998 yılında bu havzadan 5 milyon ton petrol üretilip tren yolu ile Çin’e taşınmıştır.

6)Aktobemunaigaz(CNPC): :Tahmini tepe üretiminin 100 bin varil/gün olması hesap ediliyor. Proje için tahmini yatırım ise yarım milyar dolardır. Anlaşma haddi zatında üretim sahasını geliştirme projesidir.1998 sonunda imzalandı.

7)Arman JV(Oryx): 1995-2025 yılları arasında maksimum üretimin hesaplandığı bu proje bir Joint Venture (Ortak Yatırım) modelidir. Üretimin tepe hedefi 100 bin varil/gün dür. 1 milyon dolarlık bu yatırım bir üretim sahası geliştirme projesi olup, günde 6 bin varil üretilmektedir.²³⁵

8)Tulparmunaigaz (Joint Venture): Bu projede 100 bin varil/gün olarak üretimin düşünüldüğü 2 milyar dolarlık bir anlaşmadır.

9)Mangistaimunaigaz: 1980-2010 yılları arasında üretim hedeflenmektedir. 200 bin varil/gün olarak petrol üretilmesi planlanırken gaz üretimi de hesaplanmaktadır. 2-4.1 milyar dolarlık bir yatırımdır.

Sonuç olarak Kazakistan’ın yapmış olduğu petrol anlaşmalarının bir çoğu eski S.S.C.B. döneminden kalma olsa da, Kazakistan bu anlaşmaların sayısını hızla arttırmak için çaba göstermektedir. Karasal bölgesindeki zengin yataklarının çok büyük bir bölümü için daha henüz bir arama ve keşif anlaşması imzalanmamış olmasının yanında Kazakistan’ın Hazar denizinin deki kıyılarında daha bir çok petrol havzası da keşfedilmeyi beklemektedir. Genel olarak bir değerlendirme yapacak

* “Özen”, “Uzun”, ve “Uzen” aynı havzanın adlarıdır.

²³⁵ Necdet, a.g.m.,s.101.

olursak Kazakistan'ın toplam olarak bu anlaşmalarla tahmini tepe üretiminin 4.200-4.400 milyon varil/güne (Yani 210 milyon ton/yıl) ulaşması beklenmektedir .Bu sayede Kazakistan'a akması planlanan yatırım ise 64-79 Milyar dolar olarak tahmin edilmektedir.²³⁶

3-Türkmen Petrolleri: Türkmenistan Azerbaycan ile Hazar'daki rezervlerinde anlaşmazlıklar yaşarken diğer yandan kara bölgesinde de sahip olduğu petrol ve doğal gaz kaynaklarını coğrafyasının vermiş olduğu nakil problemleri nedeni ile pazarlayamamaktadır. Bu nedenle Türkmenistan Devlet Başkanı Türkmenbaşı'nın gayretlerine rağmen, nakliye sorunundan dolayı büyük petrol şirketlerine cazip gelmemektedir.

Yine de 1990'dan beri Türkmenistan'ın petrol üretimi artmaktadır. S.S.C.B.döneminde 120 bin varil/gün olan üretim 131 bin varil/güne yükselmiştir. Aslında Türkmenistan'da gaz sektörü petrole nazaran daha da gelişmiş olup, petrol ikinci planda kalmaktadır. Mart 1998'de İngiliz Monument Oil, İran'ın şirketi N.I.O.C. ile birlikte Türkmenistan kıyısında bulunan petrolü Kuzey İran sınırına getirip, Basra Körfezinden çıkacak petrol miktarınca ihraç etmek üzere bir "Swap" anlaşması imzaladı. Bu havza yaklaşık olarak 7000 varil/günlüktür. 1998'de ise 14 bin varil üretilmekte olup, Nebit Dağı imtiyazı olarak verildi. İtalyan Lazmo şirketi şimdilik %75 oranında imtiyaz alırken, Mobil %40 ve Burren Energy %25 aldı. Petrol değiş tokuşu 1998'de başlayacak ve böylelikle Türkmen petrolü İran'ın Hazar limanına ulaşacaktı.

Türkmen "Swap" anlaşmalarına ek olarak, İran Türkmenistan petrol sektörünün geliştirilmesi için aktif rol almaya başladı. Ağustos 1998 de İran Milli Petrol Arama Şirketi (N.I.O.C.) Türkmenbaşı bölgesinde dört kuyu açılması için Türkmen hükümet ile bir kontrat imzaladı. Kuyu açma projesi 25 milyon dolara mal olacak ve 18 ayda açılması beklenmektedir.

Temmuz 1998 de Monument Petrol 2 kıyıda üretim anlaşmalarını Mobil ve Türkmenneft'le imzaladı. P. S.A. keşif, geliştirme ve üretim antlaşması için Türkmenistan'ın batı bölgesindeki 1.735 millik alanda ruhsat aldı.Ancak Türkmenneft üretimden sorumlu olacak ve diğer bölgelerin geliştirilmesi ona ait olacaktır.

²³⁶ Pamir, a.g.e.,tablo:5,s.100.

B-BÖLGEDE YAPILMASI PLANLANAN BORU HATTI PROJELERİ VE ALTERNATİF GÜZERGAH TARTIŞMALARI:

SSCB'den Miras kalan Boru Hatları:

Orta Asya ve Transkafkasya'daki petrol ve gaz boru hatları sistemleri eski S.S.C.B.'nin ihtiyaçlarına göre dizayn edilerek inşa edilmiştir. Bundan dolayı dağılımdan sonra bir çoğu Birlikten kopan devletlerin sınırları içinde kaldı. Miras kalan mevcut petrol ve gaz ihraç hatları Rusya üzerinden geçmektedir. İşletmeceler, ancak bu eski Rus petrol ve gaz boru hatlarının bakımsızlık ve teknik yetersizlikleri nedeni ile kapasiteyi düşürdüler. Bunun sonucunda da bölgeden yapılan ithalat azaldı. Doğalgaz da ise bir pazar paylaşımından daha çok isteksizlik mevcuttur.

1996 yılında Orta Asya'dan Rusya'ya doğru yapılan ham petrol ihracatının kapasitesi 16 milyon ton idi. Bu rakama Transkafkasya'nın ihracat kapasitesi de eklenmemektedir. Son yıllarda ihracat tam kapasiteye ulaşmıştı. Büyüyen ihracat kapasitesi sayesinde Rusya ve Orta Asya petrolü dünya pazarlarına ulaştırıldı. Transneft her yıl Orta Asya'dan 10 milyon ton petrol almaktadır.²³⁷ Gazda ise birçok paylaşım sorunu halen yaşanmaktadır

Finans kaynaklarının Batılı olmasından dolayı boru hatları konusunda da son sözü de Avrupa ve A.B.D. söylemektedir. Avrupa devletleri boru hatlarının geçişi ve Hazar petrolünün taşınması hangi güzergâhla olursa olsun bu enerji hammaddesini almak zorunda kalacaktır. Kısa vadede enerji yönünden Avrupa'da bir sıkıntı olmazken 10 yıl içerisinde sıkıntı başlayacak ve 21yy.'in en önemli konusu olacaktır. Bu zaman içerisinde yerli üretimdeki azalış nedeniyle Avrupa %75 civarında O.P.E.C. petrolüne bağımlı hale gelecektir. A.B. bu nedenle bağımlılıktan kurtulmak için Orta Asya alternatifine sıcak bakmış, bu tercihini de Rusya'nın tekelinden kurtarmak için gereken boru hattı konusunda elinden gelen politikayı takip etmektedir.

1-Azerbaycan Petrol Boru Hattı Projeleri:

Azerbaycan'ın boru hattı projeleri yaptığı petrol anlaşmaları ile paralel bir seyirde devam edememektedir. Çünkü, boru hattı söz konusu olduğunda herkesin çıkarlarına ters düşmeyecek bir projeyi kabul etmek mümkün olamamaktadır. Bundan dolayı Azerbaycan'a yatırım yapan şirketlerin oluşturduğu konsorsiyumların almış olduğu kararlarla, hükümetlerin teklifleri ters düşmektedir. Bu tartışmalar inşaatı planlanan projelerin süreki ertelenmesine neden olmaktadır.

a-Bakü-Novorossisk:

Novorossisk, A.I.O.C. erken üretim petrolü için teklif edilen kuzey rotasının en uç noktasıdır. İlk ihracat veya erken üretim petrolü 1992 sonunda, ortalama olarak 40-100 bin varil ton seviyesinde akmaya başladı. Geçiş güzergahı ise Bakü'den başlayarak Çeçenya'nın üzerinden Novorossisk'e uzanacak şekilde oldu. Pompa seviyelerindeki yetersizlik nedeni ile bu hattın içinden geçecek petrol 50 bin tonla sınırlıydı. Mevcut kapasiteyi 180 -300 bin varil tona çıkartmak için teklifler yapıldı. Novorossisk rotası A.I.O.C.'un ana ihraç seçeneklerinden birisi olduğu için Ekim 1998 de Rus Transneft şirketi bu rotanın fizibilite çalışmalarını Azerbaycan hükümetine sundu.²³⁸

1.244 km. uzunluğundaki bu projenin maliyeti 2.0 milyar dolar olarak hesaplanmaktadır. Esasen A.I.O.C.'un ana ihraç boru hattı için düşünülen bu projede, mevcut durum, yeni yatırımla erken üretimi karşılayacak seviyede sağlanmıştır. Hattın kapasitesi, A.I.O.C.' un erken üretim petrolü için 600 milyon dolar ek yatırım yapılarak 5 milyon ton/yıl kapasiteye kavuşturulurken, bundan başka yapılacak ek yatırımlarla en fazla 17 milyonton/yıla çıkabilecektir. Erken üretim için yapılan boru hattı 1997 de devreye girdi. Bunun yanında Rusya'nın aynı rotada Çeçenistan'ı by pass ederek, Dağıstan üzerinden Novorossisk'e ulaşma planı vardır. Bu durumda da boru hattının kapasitesi 30 milyon ton/yıl olabilecektir. Bunun için de gerekli yatırım 1.2-1.5 milyar dolardır. Ancak S.O.C.A.R. bu projeyi red etti. Boru hattının Rusya Federasyonu'nun istediği gibi A.I.O.C.'un ana ihraç boru hattı olabilmesi için kapasitesinin 50 milyon ton/yıl olması gerekmektedir.

Novorossisk'in kontrolü için onarım maliyeti 60 milyon dolardır. Ayrıca bu hat Grozni yakınından geçmekte olduğundan burada ortaya çıkan ve hattı güvensiz kılan isyanlara Rusya'nın müdahalesi sert oldu.

²³⁷ Caspian Oil and Gas, International Energy Agency ,May ,1998 .p.6.

²³⁸ U.S.E.I.A . "Caspian Sea Reginol Conflict",December 1998,p.6.

Novorossisk' teki liman 30 milyon ton kapasiteli olup hava koşulları nedeni ile yılda sadece 87-100 gün faaliyet gösterebilmektedir. Bunun yanı sıra Novorossisk limanı 100 DWT'lik ihracat kapasitesi vardır. Bakü-Ceyhan yerine eğer Hazar petrolleri Novorossisk limanından önemli petrol piyasaları olan Cenova ile Rotterdam'a taşınırsa arada her yıl 115-141 milyon dolarlık ek taşıma masrafı çıkmaktadır.

Rusya Enerji Bakanı Viktor Kalujni'ye göre Bakü Ceyhan hattı ile ülkesinin önerdiği Bakü-Novorossisk kıyaslandığında kendi projeleri üç yönden üstündür:

1-Petrol pompalama tarifesi yarı yarıya daha ucuz.

2-Sadece takviye yatırımına ihtiyaç duyulacağından Azerbaycan'ın harcama yapması da gerekmemektedir.

3-Bakü-Ceyhan'ın taşıma kapasitesi 35 milyon tondur. Oysa Azerbaycan bugün sadece 14 milyon ton üretiyor ve Bu rakam 5-10 yıl içinde de ancak 20-25 milyon tona çıkabilecek.²³⁹

Rusya'nın bu teklifine karşılık olarak Türkiye boğazların hassas durumunu öne sürerek Novorossisk hattının Hazar petrolünün taşınmasına müsait olmadığını ileri sürdü. Rusya bunun üzerine boğazı by pass edecek alternatifleri öne sürmeye başladı. Novorossisk'e bağlı olarak boğazı by pass edecek alternatifler şöyledir:

BOĞAZ BY PASS HATLARI

Adı/ Lokasyonu	Güzergah	Taşıma Kapasitesi	Uzunluk	Yatırım
Burgaz Dedeoğlu	Burgaz(Bulgaristan)- Alexandroupolis(Yunanistan)	30-40mt/yıl	320 km	800 milyon dolar
Güney Doğu Avrupa Hattı	Köstence(Romanya)- Triesta(İtalya)	30-40 mt/yıl	1600km	1.2-1.6milyar dolar
AMBO (Arnavutluk-Makedonya) Hattı	Burgaz(Bulgaristan)-Makedonya- Vlore(Arnavutluk)	30-40 mt/yıl Bazı kaynaklar hattın kapasitesinin yılda 75 milyon tona kadar yükseltilebileceğini belirtiyorlar	-	-

²³⁹ Enis Berberoğlu, Sabah ,20 Kasım 1999.

Ukrayna	Odessa-Yuzni Brodi(Rus Druzhba Hattına bağı.)	30-40 mt/yıl	670 km	400 milyon dolar
---------	---	--------------	--------	---------------------

Kaynak:²⁴⁰

Rusya bir taraftan Novorossisk'in önündeki engelleri kaldıracak Proje teklifleri üretirken, diğer yandan da Kazakistan ve Türkmenistan petrollerini de Bakü'ye getirterek bu sayede Novorossisk'in kapasitesini ve önemini arttırmaya çalışmaktadır. Rusya Türkmenistan yetkileri ile kendi toprakları üzerinden dünya pazarlarına nakil için tartışma başlattı. Rusya Ulaştırma Bakanı Türkmenbaşı'n dan Tankerlere yüklenen petrolün Hazar denizinden Mohaçkale ve Astrakhan gibi limanlara taşınmasını ve oradan da demiryolu ile Novorossisk ve Supsa gibi Karadeniz limanlarına taşınmasını teklif etti. Ulaşım Bakanı, Mobil şirketinin 12 bin varil tonluk petrolün yine bu güzergahla taşımayı planladığını söyledi.²⁴¹

Aslında Rusya'nın amacı Hazar petrolünü tek merkez olan Bakü'de veya kontrol altında tutabileceği Hazar Denizi ihracat rotalarında toparlamaktı. Bu anlamda Transhazar rotaları ve projeleri Rusya'nın işine gelmektedir. Artan miktarlardaki Hazar üretim petrollerinin, Hazar Deniz'inin altından geçen bir boru hattı ile birbirine bağlanması suretiyle ana ihraç boru hattına Kazak, Türkmen ve Azeri petrolünün birleştirilmesi düşünöldü. Royal Dutch, Shell, Chevron ve Mobil Kazakistan'da bir anlaşma imzaladı. Buna göre Kazakistan ile Azerbaycan arasında Hazar denzinin altından geçecek bir boru hattının fizibilite çalışması yapıldı. A.B.D. bu Transhazar rotalarını İran'a alternatif olursa destekleyeceğini bildirdi.

Sonuç olarak bu hat Hazar petrollerinin ana ihraç rotası olarak seçilirse Rusya Federasyonu tekrar Orta Asya'nın kapısının kilidini eline geçirmiş olacaktır. Bu nedenle bu hatta hiçbir ülke sıcak bakmamakla birlikte Rusya'dan endişelendikleri için kesin bir karar da verememektedirler.

b-Bakü-Supsa:

²⁴⁰ Pamir, a.g. 7, Tablo:7,s.102.

²⁴¹ C.S.R.Conflict, p.3.

A.I.O.C.'un ürettiği erken petrolün, Azerbaycan'daki petrol yataklarının modernizasyonu öncesinde yapılacak üretiminin nakledilmesi konusunda, Rusya'nın tekeli için gündeme gelen Bakü- Supsa, 9 Ekim 1995 de onaylanarak kabul edildi. Bu hat 926 km.lik güzergaha sahip olup 1.5 milyar dolara mal olacağı tahmin edilmektedir. Yapılan takviyelerle Mega Proje'nin erken üretimini üstlenen bu hat, ne Türkiye'yi ne de Rusya'yı memnun etti. Türkiye ve Rusya'ya da A.I.O.C.'un erken üretimi için aynı eşit fırsatları sunan bu projenin kapasitenin artırılması durumunda, Bakü -Ceyhan'a hiç gerek kalmamaktadır. Ancak Türkiye bu denli büyük miktardaki petrolün Karadeniz'den boğazlar vasıtasıyla geçişine müsaade etmeyeceğini bildirmektedir. O zaman da Bakü-Supsa-Samsun- Ceyhan gibi boğazı by pass eden hatlar düşünülmektedir.²⁴²

Dünya Bankası, Gürcistan hükümetine bu projeyi tamamlaması için 1-4 milyar dolarlık kredi açtı. Boru hatları ile ilgili Gürcistan ile Türkiye arasında çıkan olumsuzlukların giderilmesi için ülkeyi ziyaret eden Demirel, projenin önündeki bütün engellerin aşıldığını söyledi. Gürcistan hükümetinin istekleri ve koşullar ise çok fazla idi. Bunların arasında çevre ve doğanın korunması, ileri teknoloji standartlarının uygulanması, şiddet olayları karşısında meydana gelen zararların tazmininden imtina ve geçen petrolün bir kısmından hak talep edilmemesi. konuları vardı.²⁴³

Hattaki eksiklikler tamamlandıktan sonra erken üretim petrollerinin ihracatına vakit kaybetmeden başlandı. Supsa terminalinden gelen ilk Hazar petrolü İzlanda'ya kadar uzanan bir güzergâhla ihraç edildi. Söz konusu petrol "BP-AMOCO", "Delta ve Hochu" şirketlerine ait Azeri petrolü idi. Bundan önce de Supsa terminalinden İsrail, İspanya, İtalya, Yunanistan ve A.B.D.'ye gönderilmişti.²⁴⁴

Gürcistan hükümetinin açıklamalarında; A.I.O.C. Batı boru hattının şu anda tam kapasite ile çalıştığını, 115 bin varil ton erken üretim petrolünün Supsa'dan Karadeniz'e aktarıldığını söyledi.²⁴⁵ Bu rotanın mevcut boru hattı ile birleştirilmesi ve tamirat nedeni ile yapımı gecikti. Boru hattının yapımı projenin maliyetini 290 milyon dolardan 500 milyon dolara kadar arttırdı. Bu rotanın kapasitesini normal olarak 100 bin varil tondan 300- 600 bin varil tona artırılması için teklifler yapıldı.

²⁴² Ferai Tınç, "Supsa-Bakü-Ceyhan'a Alternatif", Hürriyet, 14 Kasım 1997.

²⁴³ Dış Basın ve Türkiye, Bülten No:10, 18 Ocak 2000.

²⁴⁴ Avrasya Dosyası, T.İ.K.A. S:124, Ekim, 1999.

²⁴⁵ Caspian Oil Industry News, 19 May 1999.

Aynı zamanda Avrasya Nakil Koridorunun bir parçası olan Gürcistan, 60-80 bin varil ton Kazak petrolünün de Supsa üzerinden Karadeniz'e açılmasını beklemektedir. Kaşur'dan Batum limanına uzanan hat 2000 yılında tamamlandığında hattın geçen miktar 140 bin varil²⁴⁶ olacaktır.

Hazar petrolünün dünya pazarlarına açılmasında kilit rol üstlenen Gürcistan'ın bu projesi erken üretim petroleri için yerinde bir karardır. Ancak ana ihraç rotası olarak düşünüldüğünde sakıncalarla doludur. Gürcistan'ın içinde bulunduğu şartlarla bu hattı ana ihraç rotası olarak kullanıma açması düşünülemez.

C-Bakü-Ceyhan:

Azeri "Mega Projesi"nin ürettiği petrolün dünya pazarlarına taşınması için Türkiye tarafından teklif edilen rotadır. Hattın uzunluğunun 1730 km. olacağı tahmin edilmektedir. Maliyeti 2.9 milyar dolar olarak hesap edilmektedir.²⁴⁷ Boru hattı ile ilgili Enerji Bakanlığı Müsteşarı Yurdakul Yiğitgül'ün açıklamalarına göre Bakü-Ceyhan'ın 2.4 milyar dolarlık masrafı Konsorsiyum tarafından karşılanacak ve hattın sahibi de Türkiye değil, 11 ortaklı olan A.I.O.C. olacaktır. Müsteşarın beyanına göre; Azerbaycan-Türkiye hattını A.I.O.C. karşılarken, Türkiye sınırından Ceyhan'a kadar ki hattının inşaa masrafını Türkiye karşılayacaktır. Türkiye'deki boru hattı ihalesi B.O.T.A.Ş.'a verilirken, Ceyhan'daki terminalin inşası da yine aynı şirkete verilmiştir. Bu bölümün inşası 1.3 milyar dolar seviyesinde düşünülmektedir. Arazi kamulaştırma bedeli olarakta 100 milyon dolar hesaplanmaktadır. T.C. hazine garantisinde BOTAS bunları karşılayacak ve inşaadandan sonrada işletmeciliğini üstlenecektir. Bundan dolayı B.O.T.A.Ş. hattın geçen her varil petrolden hem Türkiye toprağından geçiş kirası, hem de boru hattı işletme geliri alacaktır. Bunun yıllık toplamının ise 100-300 milyon dolar olması beklenmektedir. Hattın dolayı ucuz petrol alma durumumuzda yoktur. Hat bittiği ilk yıl günde 30 bin varil; 8 yıl sonra da günde 1 milyon varil Ceyhan'a ulaşacağı tahmin edilmektedir.²⁴⁸

Bakü- Ceyhan projesi ile aynı zamanda Bakü'ye kadar taşınacak 20 milyon ton/yıl Kazak petrolünün, buradan 25 milyon ton.yıl Azeri petrolü ile birleştirilerek Gürcistan üzerinden Ceyhan'a taşınması da planlanmaktadır. Projenin fizibilite ve

²⁴⁶ C.S.R.Conflict, p.5.

²⁴⁷ Pamir, a.g.m.,s.101.

²⁴⁸ Necati Doğru ,Sabah, 4 Aralık 1999.

çevresel inceleme çalışması B.O.T.A.Ş. tarafından Dünya Bankasından sağlanan kredi ile yaptırılmaktadır.²⁴⁹ Ana petrol boru hattının İran yerine Türkiye'den geçmesi A.B.D.'nin de tercihi idi. A.B.D. Enerji Bakanı Yardımcısı Senoto Dış İlişkiler Komisyonunda bilgi verirken, Bakü-Ceyhan'ı en geçerli tercih olarak tanımladı. Clinton yönetiminin Hazar Denizinden Batıya petrol taşınması için Bakü Ceyhan'ı kabul ettiğini kongreye bildirdi. Bu esasında A.B.D.'nin siyasi hedeflerine de uyan çözümdür. A.B.D. Türkiye'ye bu konuda destek verirken Rusya'yı da dışlamamaya dikkat etmektedir. Ancak İran sözkonusu olduğunda ise Türkiye alternatifsiz desteklenmektedir.²⁵⁰

A.B.D, Bakü - Ceyhan'ı, bölgedeki en önemli müttefiki olan Ankara için büyük bir destek ve Azerbaycan ile Gürcistan'ı Rusya'nın etki alanı dışında bırakıp Batının yürüncesine oturtmanın bir yolu olarak görmekte ve desteklemektedir. Ancak finansman konusundaki tartışmalar nedeni ile projede ilerleme kaydedilemedi. Boru hattını inşa edecek olan BP-AMOCO liderliğindeki konsorsiyumun Hazar'da sağlanacak randımanın 2.4 milyar dolarlık maliyeti karşılamaya yeterli olup olmadığı konusunda kuşku var.²⁵¹

Washington'daki Stratejik ve Uluslararası Çalışmalar Merkezince düzenlenen "Hazar Petrollerinin Batı Pazarlarına Taşınması ve Türkiye'nin Rolü" konferansında konuşan İsmail Cem "Türkiye'nin misyonunun bir kenar ülke gibi Avrupa'nın sınıрыyla belirlenmiş olmadığını", belirterek, "Misyununun yeni ortaya çıkan Avrasya gerçeğinde önemli bir rolü olduğunu" söyledi.²⁵²

BP-AMOCO 17 Kasım 1999'da Bakü'de yaptığı açıklamada "Bizim pozisyonumuz eskisi gibidir. Bakü-Ceyhan ancak ekonomik açıdan yapılabilir duruma geldiği zaman destekleriz." dedi. Konsorsiyumun üretim kapasitesine bakıldığında ise hattın inşasına ancak 2005 yılında başlanabileceği de hesap edilmektedir.²⁵³ A.B.D. Hazar özel temsilcisi Richard Morningstar, Nisan 1999 da Türkiye'nin Bakü-Ceyhan için kesin bir tarih istemesi üzerine 2007-2010 yılları arasında devreye girebileceğini söyledi. Bu Türkiye açısından sıkıntı yaratmaktadır.

²⁴⁹ BOTAŞ Boru Hatları ve Petrol Taşıma, Hükümet Raporu, 13-11-1999.

²⁵⁰ Dış Basında Türkiye Bülteni ,Başbakanlık Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü ,02.03.1998.

²⁵¹ Dış Basında Türkiye Bülteni ,Başbakanlık Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü, 9 Kasım 1999, Bülten No: 208.

²⁵² Akşam,Ekonomi,04 .14. 1999.

²⁵³ Sedat Sertoğlu, , Sabah,19 Kasım 1999

Aslında bu ertelemenin ana sebebi petrol fiyatlarının düşük gitmesi sebebiyle Hazar petroleri projesinde erken üretimden 1. faz üretime geçişin uzatılmasından kaynaklanmaktadır. 2004 yılında günde 400 bin varillik üretime geçilse bile ana ihraç boru hattı yapılamıyacak ve petrol Supsa'nın kapasitesi genişletilerek taşınacak. Günlük üretiminin 800 bin tona çıkartılması ise 2008 yılından daha ileriye sarkıtılacak. Petrol şirketinin hattı geciktirmek için bu güne kadar rezerv tahminlerini bahane göstermeleri geçerliliğini yitirdi. Rezerv tahminlerinin 4.5 milyar tondan, 6 milyar tona yükseltilmesi gündemde. Yetkililer şirketlerin ana sıkıntısının düşük petrol fiyatları olduğunu öne sürdü. Morningstar'ın açıklamasında da kesin tarih belirtilmemesi Türkiye'nin şüphelerini doğrulamaktadır.

Bakü Ceyhan projesi bir yandan A.B.D. ve Türkiye, diğer yandan ise Rusya ve İran olmak üzere bölgesel nüfuz elde etme konusunda büyük bir mücadelenin merkezini oluşturmaktadır. Hazar havzası ülkeleri diğer petrol üreticisi ülkelerin aksine açık denizlere kıyısı olmayan ülkelerdir ve boru hatlarının tamamı Rus toprakları üzerinden geçmektedir. Clinton yönetimi için Bakü ceyhan boru hattı Moskova'nın enerji zengini Hazar havzasındaki nüfusunu azaltma ve bu bölgede ortaya çıkan boşluğun İran tarafından doldurulmasını engelleme anlamı taşımaktadır. Türkiye için ise uzun bir süredir arzuladığı Asya ile Avrupa arasında enerji köprüsü konumuna gelme isteğinin ulaşmak manasına gelmektedir.²⁵⁴

Mart 2000'de Kazakistan petrolünü Bakü Ceyhan'a taşıyacak projenin yapımına başlanması için Amerikan Finans çevrelerinden kredi bulunması doğrultusunda görüşmelere start verildi. Washington A.B.D. Enerji Sekreteri Bill Richardson, A.B.D. hükümetinin Bakü-Ceyhan için gerekli olan finansmanın temini için kendi finans ajanslarını harekete geçirdiklerini belirtti.²⁵⁵

İstanbul Deklârasyonunda imzalanan 4 ayrı metin ile projenin siyasi ve hukuki çerçevesinin çizilmesine rağmen anlaşmalara taraf olarak katılmayan petrol şirketlerinin endişeleri giderilmedi. Ankara'ya iki konuda durumu netleştirmesi için Ekim 2000' e kadar süre tanıyan Uluslararası Konsorsiyumun önde gelen şirketi BP-AMOCO boru hattına Kazak ek petrol güvencesinin verilmesi konusunda Washington'un Tengiz petrolerinde %51 lik paya sahip Chevron ve Mobil'e de baskı yapmasını istedi. A.I.O.C.'un petrol çıkarma ve nakil takvimine göre Bakü-

²⁵⁴ Dış Basın ve Türkiye Washington Post,8 Kasım 1999,Bülten no:207.

²⁵⁵ C.S.R.Conflict,p.5.

Ceyhan'ın kullanıma sunulacağı 2004'de, yılda 17 milyon 500 bin ton petrol üreteceklerini belirten BP-AMOCO, 50 milyon ton kapasiteli Bakü-Ceyhan'ın hazır olması halinde Kazak ek petrolünün garantisıyla birlikte ancak 2007 yılında rantabl kullanabileceklerini bildirdi. Kazakistan'dan alınacak ek petrolün miktarı Bakü-Ceyhan'ın randımanlı olarak kullanımına imkanı vereceğinden, son derece önem arz etmektedir. Bu nedenle Ankara, Astana'nın belirleyeceği takvimin A.I.O.C. üzerinde etkili olması bekleniyor. Bakü- Ceyhan'dan Kazak petrolü de akmaya başlayınca proje ticari ve yapılabilir hale gelecek.

T.C. Enerji Bakanı Cumhur Ersümer'e göre 2001 yılında hattın inşası için ilk kazma vurulacak 2004 de ise petrol akmaya başlayacak. İkinci raunt için Ankara'nın Kazak petrollerinin işletmesinde 30 yıllık imtiyaz hakkını alan A.B.D.'li Chevron ve Mobil ile masaya oturması gerekiyor. A.I.O.C. başkanlığının 2000 yılından itibaren Mobil'e devredilmesi ve 6 yıllık BP-Amoco devrinin kapanması Ankara'ya avantaj sağlayacaktır. Ancak ürettiği petrolü Rusya'nın Orta Asya'daki rafinerilerine veren Chevron, karşılığında %13 ekşiğiyle Rus limanlarından petrol almaktadır. Bu durum yapımına yeni başlanan Tengiz-Novorossisk'e bağlı kalmak istemeyen Chevron'u Bakü-Ceyhan'a zorluyor.²⁵⁶

Azeri ana ihraç hattı olarak Türkiye'nin teklifi olan bu projeye yöneltilen en büyük eleştiri hattın maliyetini çok yüksek olmasıdır. Bakü- Ceyhan ,boru hattı daha ucuz ve daha cazip olmalı idi. 02. 11 .1998 itibari ile Aliyev, Azerbaycan petrollerini Bakü'den dünya pazarlarına taşımak isteyen Türkiye'nin bu projeyi ticari olarak daha cazip hale getirmesini istemektedir. A.I.O.C.'a üye 12 ülke tarafından, Hazar petrollerinin taşınmasında, Bakü-Ceyhan en pahalı seçenek olarak gözükmektedir. Aliyev ,Bakü –Ceyhan'ı isteyen Türkiye'nin aynı zamanda proje için gereken paraya da tahammül etmesi gerektiğini söylemektedir. Aliyev, Gürcistan ,Özbekistan, Kazakistan Devlet Başkanları ile birlikte imzaladıkları sembolik deklârasyon ile Bakü-Ceyhan boru hattı projesine desteklerini ve 60 milyar metreküp petrolün Azeri ve Kazak bölgelerinden bu hatla taşınacağını açıkladılar. Deklârasyonu şahit olarak imzalayan A.B.D. Enerji Sekreteri Bill Richardson Türkiye'nin A.I.O.C. şirketlerine taşıma bedeli ve yatırımlarından yararlanmak için cazip teklifler öne sürmesi gerektiğini söylemeyi de unutmadı.²⁵⁷

²⁵⁶ Faruk Aslan, "Bakü- Ceyhan'da İkinci Raunt", Zaman,19 Kasım 1999.

²⁵⁷ News and Trends ,Central Asia, Vol: 3, September 24 –1998.

Bakü-Ceyhan'ın maliyeti Hazar geçişli Boru hattı ile %20 azalmaktadır. Petrol ve doğal gazın aynı güzergahla Türkiye'ye ulaşması projelerinin önemini de aynı derecede arttırmaktadır. "Ticari değil." eleştirisi, doğal gazı da petrol boru hatları ile paralel olarak Türkiye'ye ulaştırarak ve Kazakistan petrolünün bir kısmının da Bakü Ceyhan üzerinden dünyaya pazarlayarak ortadan kalkabilir. A.I.O.C.'un başında BP-AMOCO bulunuyor. Sorunların her çeşidi gündeme gelecek .Eğer A.B.D.'nin İran'a olan ambargosu kalkması gündeme gelirse ticari açıdan en mantıklı yol Hazar petrolünü Basra Körfezine indirmektir.²⁵⁸

A.G.İ.T.' de atılan imzalar ile bu hattın stratejik gerekliliği konusunda Türkiye, A.B.D. Azerbaycan ve Gürcistan'ın ısrarı ve kararlılıkları şirketler üzerinde güçlü bir siyasi baskı anlamı taşıyacaktı. Konsorsiyumdaki bir yabancı şirket temsilcisi; "Biz Bakü-Ceyhan'ın Jeostratejik açıdan gerekliliğine inanıyoruz. Eğer bu hattı dolduracak yeterli miktarı bulursanız Bakü-Ceyhan'ın da bir anlamı olur. Hala hattın geçecek petrol miktarı ve zamanı sorunu aşılamaı. Bakü-Ceyhan konusunda bu kadar baskı yapan hükümetler ya bu sorunları en kısa zamanda çözerler ya da bu güzergahın ticari açıdan uygun olmadığını kabul ederler".²⁵⁹ diyerek şirketlerin projemize bakış açısını yansıttı. Bill Clinton'ın Enerji Özel temsilcisi John Wolf'a göre pragmatizm galip gelecek ve A.B.D. bu proje için finans bulma konusunda elinden geleni yapacaktır. Hazar petrolünün güzergahı Kafkasya'nın kaderini de belirleyecektir.

Diğer yandan Bakü-Ceyhan için umutlu olmaya sebep var ama emin olmak için henüz erken A.I.O.C.'a göre Bakü-Ceyhan'ın maliyeti 3 milyar dolar ve bu rakam üzerinden yapılan üretimin kar getirmesi için petrol normal piyasa fiyatının üstüne çıkacak. Bundan dolayı kesin karar ertelenmektedir. Ve Kazakistan dahil olmak üzere Hazar'da esas üretimin yüksek bir rakama ulaşması beklenmektedir. Rusya, Bakü –Novorossisk hattını erken üretim için 50 milyon dolarlık bir onarım masrafı ile hemen devreye sokabildi Gelecek yılda 250 milyon dolarlık bir masrafla Gürcistan'daki Supsa terminalini de bitirerek boru hattı devreye girecek.²⁶⁰

A.B.D.'li yetkililer, Bakü-Ceyhan hattı projesinin Rusya'yı da kapsamasını hoş karşılayacaklarını bildirdi. Azerbaycan ve Kazakistan açısından A.B.D.'nin açıklamaları rahatlatıcı olmuştur. Çünkü bu devletler de Rusya'yı ürkütmekten

²⁵⁸ Guntay Şimşek, Zaman, 17.11. 1999.

²⁵⁹ Ferai Tınç, Hürriyet, 10 Kasım 1999.

korkuyorlardı. İlk üretim petrolünün çıkartılması nedeni ile yapılan törende Aliyev, ilk defa Bakü-Ceyhan'ı istediklerini açıklayabilmesi de şüphesiz A.B.D.'nin sayesinde olmuştur. Boru hattı fizibilite çalışmaları tamamlandıktan sonra tek söz Azerbaycan'da değil konsorsiyumda olduğu unutulmamalıdır.

Novorossisk boru hattı 2005 yılında tamamlanınca Kazak üretimi artacağından ikinci bir petrol hattı istenmektedir. Nazarbayev daha da ilerde Tengiz yataklarının üretimini bir hatla Bakü- Ceyhan'a bağlamak istediğini de açıklamıştır. Cilinton da Kazakistan –Ceyhan'ı desteklemektedir. Yılda 45 milyon ton petrol taşıyacak bu proje gerçekleşirse ülkemizi uluslararası stratejik ve politik ağırlığı artacaktır.²⁶¹

d-Bakü-Basra Körfezi: Hazar petrolerinin doğrudan Basra Körfezine indirilerek ihraç edilmesine dair birçok teklifler yapıldı. İran, Kazakistan ve Türkmenistan petrol ihraç boru hatları için en iyi rotanın, doğrudan İran üzerinden geçecek yeni bir boru hattı ile Tahran'a indirilmesi ve kendi boru ağları ile güneye indirilmesi olduğunu ileri sürdü. İran aynı zamanda Azerbaycan'ın kendi petrolünü de bu rotadan ihraç edebileceğini söyledi.

İran'ın Azerbaycan'a iki teklifi oldu: Birincisi;Bakü'nün doğusundan gemilere yüklenen petrol Hazar denizinden Türkmenbaşı limanına taşınır ve Türkmenistan ile İran arasında yapılan yeni bir boru hattı ile bağlantı kurulur.İkncisi;Bakü'den İran'ın Kuzey Batısındaki Tebriz şehrine kadar 190 millik bir boru hattı ile taransfer edilir.Oradan da İran'ın mevcut boru hattına ve rafinerilerine bağlanmak gibi çok çeşidli seçeneklerle Basra Körfezine ulaştırılabilecektir.²⁶²

İran ,Azerbaycan'ın Hazar petrolleri için Bakü- Ceyhan'a alternatif olabilecek bir rota teklif etti. Bu hat, Azerbaycan' dan çıkıp Kuzey Batı İran'dan geçip Türkiye yönüne yönelecekti. İran bu teklifinin şimdiki teklif edilen Gürcistan üzerinden geçip kuzey doğu Türkiye'den geçecek projeden daha ucuz olacağını ve Basra körfezine ulşımının daha kolay olacağını söyledi. İran'ın bu teklifi Kasım 1998 de Azerbaycan Parlementosunda red edildi.

---

²⁶⁰ Sami Kohen ,“Bakü-Ceyhan Henüz Cepte Değil”, Milliyet ,14 Kasım 1997.

²⁶¹ Elekdağ, a.g.m.

²⁶² C.S.R.Conflict,p.5.

2-Kazakistan Petrol Boru Hattı Projeleri:

Büyük anlaşmalarla petrollerini dünya pazarlarının kullanımına açan Kazakistan bu petrolünü ihraç etmek için gerekli olan boru hatları için de proje tekliflerini değerlendirmektedir. Kazakistan şu anda petrol ihracatını 200 bin varil kadar Atara-Samara boru hattı ile Rusya'ya yapmaktadır. Küçük ölçeklerde üretilen petrol ise tanker, tren ve karayolu ile taşınabilmektedir. Buna ek olarak Kazakistan'dan gemilerle Hazar denizi üzerinden Bakü limanına da ulaştırılmaktadır.. Burdan da aynı benzer metodlarla Karadenize çıkartılmaktadır. Tengiz-Chevroil'in bu rotada üretimi 2000 yılında 200 bin varil tonu bulması beklenmektedir. Buna ek olarak Kazakistan'ın İran ile imzaladığı "Swap" anlaşması sayesinde de ihracat gerçekleştirilecektir. Tabi bu belli ölçekte kalacaktır.

Kazakistan'ın en geniş petrol ihraç hattı Batı Kazakistan boru hattı sistemidir. Bu sistem Atyrau ve Mangistau (Kuzey Hazar'da) bölgesinden Rusya'ya naklediliyor. Bu 1800 millik boru hattı, Uzen -Atyrau –Samara'dan geçmekte ve Kazak petrolünün %75 'i bu hattan ihraç edilmektedir. Her ne kadar günlük 2 00 bin varil kapasitede olsa da ihracat bundan azdır. Çünkü Kazakistan günlük petrol ihracatı Rus boru hattı üzerinden 150 bin varildir. Diğer ihraç boru hattı Kenkyak-Orsk'dur ve Batı Kazakistan'dan Rusya'ya petrolü taşımaktadır. Bu boru hattı Aktyubinsk bölgesinden Rusya'daki Orsyk'a uzanmaktadır. Ve kapasitesi 130 bin varil ton gündür. Petrol, Doğu Kazakistan'a Orta Asya boru hattı sistemi ile ithal edilmektedir. Bu sistem Rusya'dan Güney Kazakistan'a 1268 mil nakledilmektedir. Boru hattının kapasitesi 460 bin varil/gündür. Ve Sibiryadaki Pavlador rafinerisinden getirilmektedir. Diğer büyük boru hattı Kumkol bölgesinden Kazakistan'ın içinde Shymkent rafinerisine, yani Güney Kazakistan'a nakledilmektedir.

a-Tengiz-Novorossisk:

S.S.C.B. yıkılmadan önce Kazakistan'dan Rusya'ya Atyrau-Samara boru hattı 200 bin varil tonluk bir kapasiteyle çalışan tek ham petrol ihracat boru hattı idi. Bu hat sadece Kazakistan değil Hazar petrollerini de Rusya'nın petrol ihraç boru hatlarına ve dünya pazarlarına taşıyan tek hattı. Kazakistan hükümeti bu hattın

kapasitesinin 300 bin varil tona çıkartmak istemektedir. C.P.C. Kazakistan petrolerinin dünya pazarlarına taşınmasında Tengiz –Novorossisk hattını seçmiştir. C.P.C. Tengiz'den Astrakhan'a uzanan mevcut boru hattını gözden geçirecek ve Astrakhan'dan Karadeniz'deki Novorossisk limanına uzanacak yeni bir boru hattı inşa edecekti. Bu boru hattı üretimde hedeflenen rakamlar gerçekleşirse 2001 yılında bitirilecekti. C.P.C. Rusya Hükümetinden Kasım 1998'de boru hattının inşası için son onayı aldı ve projenin yapımına başladı. 35- 40 yıl ömür biçilen boru hattından Rusya hükümeti geçiş ücreti olarak yaklaşık 3.5 milyar dolar kazanacaktır. Kazakistan'ın vergi geliri ise 8 milyar dolar olacaktır.²⁶³

C.P.C.'nin (Caspian Pipeline Consortium) ana ihraç projesi olan bu güzergahın taşıma kapasitesi mevcut anlaşmaya göre ilk aşamada 26 milyon ton/yıl olarak belirlenirken ikinci aşamada da 70 milyon ton/yıl olması hesaplanmaktadır. Hattın tam uzunluğu 1500 km olmakla birlikte tahmini proje için hesaplanan yatırım miktarı ise 2.3 milyar dolar olması beklenmektedir. İnşaatına başlanan hattın 2001 yılında bitmesi beklenmektedir.²⁶⁴

Türkiye'nin iddialarına göre ise Navorossisk'teki petrol depolama kapasitesi büyük miktarlardaki Rus, Kazak ve Azeri petrolü için yeterli olmayacaktır. Limanın tanker yükleme kapasitesinin yıllık 32 milyon ton olması ve Novorossisk limanının kışın birkaç ay donduğu göz önüne alınırsa limandaki tesislerde önemli genişletmelere ihtiyaç duyulmaktadır. Türk uzmanlara göre artan üretim miktarları için varolan Rus boru hattının yenilenmesi ya da değiştirilmesi gerekmektedir.²⁶⁵ Sadece Kazakistan şu andaki yıllık 400 bin varillik üretimini 2000 yılında 1 milyon varile çıkarmayı planlanmaktadır.²⁶⁶

Tengiz petrolünün Hazar'dan Bakü Ceyhan'a bağlanmasını amaçlayan Türk teklifi Kazak Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in Rusya'nın Karadeniz terminallerine bağlanması ısrarı yüzünden olumlu sonuçlanmadı. Kazak tarafı ayrı bir Rus ortaklığı olan yeni bir boru hattı teklif etti. Kazakistan'ın Tengiz bölgesi petrolü Tengiz-Novorossisk hattı ile ihraç edildiğinden, Kazakistan'ın Hazar Denizi petrolü de çıkarıldığı zaman ek bir Rus boru hattı da tercih edilecektir.

²⁶³ C.S.R. Conflict, p.6.

²⁶⁴ Pamir, a.g.e., s.100.; Caspian Oil Industry News, November 10 1999.

²⁶⁵ M.E.E.D., 8 July 1994.p.7.

²⁶⁶ M.E.E.D., 28 April 1995, p.4.

Chevron ve Kazakistan, 17 Mart 1993'te Rus hükümeti ile günde 130 bin varil petrol ihracı için Rus boru hattına giriş konusunda anlaşmalarına rağmen Rusya sürekli Tengiz petrolünün boru hattına girişini engelledi. Moskova boru hatlarının kullanılmasını kısıtlayarak ve bazen tamamen durdurarak bu boru hatlarının kullanılması karşılığında, Kazakistan'ın petrol ve gaz projelerinden elde ettiği kazancın önemli bir oranını kendisine teslim etmesi yönünde Kazakistan'a baskı uyguladı.

Rusya'nın boru hattı konusunda sergilediği bu tutum ve çıkan sorunlar nedeni ile 1994'ün sonunda Chevron C.P.C.'den çekilince konsorsiyum kalan üyeler arasında yeniden yapılandı. Ancak 1996'nin sonlarına kadar C.P.C. finans kaynağı bulamadı. C.P.C.'de her katılımcı şirketin %25 hissesi olmakla birlikte Chevron'un %50 karşılanması beklenmekteydi.²⁶⁷

b-Tengiz-Çin-Japonya: Kazakistan'ın Aktubinsk şehrinden ve Çin'in Xinjiang bölgesinden geçen boru hattının Japonya'ya kadar da uzanması planlanmaktadır. Taşıma kapasitesi 20 ila 40 milyon ton/yıl olması beklenen boru hattının ise uzunluğu 2.880 km dir. 3.5 milyar dolarlık bu büyük yatırım için gereken anlaşma 1997 yılında imzalandı. Fizibilite çalışması ise 1999 yılında yapıldı.

Exxon , Mitsubishi ve Çin Milli Petrol Şirketi arasında imzalanan anlaşma ile İlk etapta düşünülen Türkmenistan'dan çıkarak Çin kıyılarına kadar uzanacak bir doğal gaz boru hattı olarak düşünüldü. Dünyanın en büyük doğal gaz hattının inşası için fizibilite çalışmalarına başlandı. Bu projeyi Kazakistan'dan ve Türkmenistan'dan Çin'e gidecek petrol boru hattı projesinin fizibilite çalışmaları takip etti. Çin'den boru hattının Japonya'ya kadar uzatılacağı hesapları da yapılmak suretiyle Japon finans çevrelerinden projeye ilgi çekilmeye çalışılsada, bu denli büyük bir hattın maliyeti altına hiçbir şirketin girmeyeceği kesindir.

c-Tengiz-Hazar Denizi-Bakü: Kazakistan'dan başlayan boru hattının Hazar denizinin altından devam ederek Ceyhana uzanması beklenmektedir. 50 milyon ton yıl kapasiteli bu anlaşma ile Bakü ye kadar uzanan boru hattı için 590 km. lik bir uzunluk söz konusudur. 4 milyar dolarlık bu anlaşma için gereken Shell, Chevron, Mobil ve Kazakistan hükümeti 1998 sonunda fizibilite için anlaştılar.

---

²⁶⁷ MEES.6 Mai 1996, p.A9

d-Güney Boru Hattı (Central Asia Oil Pipeline): Taşıma kapasitesi 50 milyon ton/ yıl olarak hesap edilen bu anlaşma ile 3 milyar dolarlık bir yatırım gerçekleştirilmiş olacaktı. 1650 km.lik bu dev projenin maliyeti ise 3 milyar dolar olarak hesap edilmekteydi.

İran'ın Birinci Başbakan yardımcısı olan Hasan Habibi'nin 15 Ocak 1996'da Kazakistan'a gerçekleştirdiği ziyaret sırasında Almatı'da ekonomik ve enerji alanlarında bir seri ikili anlaşma imzalamasıyla²⁶⁸ başlayan süreçte gündeme gelen bu proje ile Tengiz'den başlayan boru hattı Kazakistan ve Türkmenistan üzerinden geçerek İran Körfezi'ndeki Harg adasına kadar uzanması beklenmektedir. 25-50 milyon ton /yıl olması hesaplanan projeye 1.6 milyar dolarlık maksimum yatırım yapılmış olacaktı. Bu boru hattının toplam uzunluğu ise 2100 km. olarak hesap edilmektedir. Ancak proje kredi ve finansman eksikliklerinden dolayı iyi niyet protokolü olarak kaldı.

1996 yılının Ekim ayında ise İran ile Kazakistan petrol takası konusunda anlaşılardı. (Swap) Başlangıçta Kazaklar günde 40 bin varil ham petrolü Hazar denizi yolu ile İran limanları olan Bender, Anzali ve Neka'ya gönderecekti. Buradan da İran'ın boru hattına girecek olan petrol Kuzey İran'da tüketilecek Bunun karşılığında ise İran aynı miktardaki petrolü Basra Körfezi terminallerinden ihraç edecek.²⁶⁹ Bu sayede uzun vadede günlük ihracat miktarını günde 120 bin varil olması planlanmaktadır. Bu miktar geçen yıllarda Kazakistan'ın Rus boru hatlarından ihraç ettiği miktarın iki katıdır. A.B.D. hükümeti İran ile Tengiz Chevroil takas sözleşmesinin A.B.D kongresinin 5 Ağustos 1996 tarihli İran yaptırımlarına aykırı olmadığını ve Kazak Hükümetinin kendi payından kaynaklandığını ifade etmişlerdir.²⁷⁰

Swap anlaşması 30-40 bin varil ile sınırlıdır. Umut edilen bu hatta yeni bir boru hattı yapılırsa kapasitede arttırılacak. İran'ın Hazar denizi limanı olan Neka'dan Tahran'a 370 bin varil tonluk bir ihracat kapasitesi arttırılacak Mevcut boru hattına yapılması planlanan bu ek bağlantı sayesinde, teklif edilen boru hattı ile 500 000-1000 000 varil kadar Kazak ve Türkmen petrolü taşınacak ve bu Swap kapsamında

²⁶⁸ OMRI Daily Digest, 16 ocak 1996; Cumhuriyet 19 Ocak 1996

²⁶⁹ MEED 7 Ekim.1997.1994,s.3.

²⁷⁰ New Europe. Washington., 17-23 November 1996, s.47.

olacak. Ancak A.B.D. hükümeti geniş çaplı İran'la yapılan değiş tokuş anlaşmalarında Amerikan şirketlerine izin vermiyor.

SONUÇ:

21.YY'a girdiğimiz şu günlerde tüm uluslararası söylemlerde dillerden düşmeyen dostluk ve barış temennilerinin gerçekleşmesini ümit etmekteyiz. S.S.C.B dağıldıktan sonra dünyadaki statik denge bozuldu ve ibreler farklı istikametlere yöneldi. Yeni düzeninin kurulması için gerekli örgütlenmeler ve antlaşmalar yapıldı .Bölgesel çatışmalara çözümler arandı ve ortaya çıkan düzeni kimse beğenmese de “Yeni Dünya Düzeni” olarak adı konuldu.

“Yeni Dünya Düzen”inde kutuplu döneme ait ittifak ve örgütlenmelerde çözümler ve birçok devletin güçlerinde değişimler yaşandı. Coğrafi sınırları değişen ülkelerin yanında, stratejik güç dengelerinin önemini arttırdığı ülkeler ve bölgelerden bahsetmek mümkündür. Bunun yanında Doğu bloğunun dağılması yeni arayışları beraberinde getirmiştir.

Yine bu dönemde Soğuk Savaş döneminden kalma uluslararası örgütlerde de mecburi bir kabuk değişimine gidilmiştir. İki kutuplu dönemin şartlarına göre hedefler belirleyen birçok uluslararası örgüt kendisine yeni hedefler ve ilkeler belirlemişlerdir. Örneğin Varşova Paktının fesih edilmesi ile Doğu bloğu ortadan kalkınca, NATO varlığını ve hedeflerini sorgulamaya başladı. Her ne kadar kendine yeni hedefler belirlemiş olsa da önemini yitiren örgütlerden birisi konumuna geldiği de itiraf edilmelidir.

Hızlı güç kaymalarının bir sonucu olarak, kuvvet dengesi çatışmaları ve küresel kuvvet dengesi çatışmaları meydana gelmektedir. A.B.D. dünya düzenine hakim başat güç konumunu korumaktadır. A.B.D. askeri güç, ekonomik güç ve yaygın çekiciliği olan kültürel güç dahil olmak üzere gücün bütün boyutlarına sahip olan ve halen ayakta kalan tek süper güçtür. Ancak bu duruma rağmen “Yeni Dünya Düzenine” tek kutuplu sistem diyememekteyiz. Dünya üzerinde bir çok sorunun çözümü, istikrarın sağlanması konusunda A.B.D.’nin çoğu zaman yetersiz kaldığı ortadadır

Yeni düzenin temel konusu ekonomik çıkarlardır. Adeta ekonomik etmenler dış politikanın belirleyici bir nedeni olmuştur. Dünyadaki uluslararası serbest piyasa ve uluslararası serbest sermaye dolaşımı ulusal işletmelerin tekelliliğine artık hayat hakkı tanımamaktadır. Global dünya düzenine ekonomik anlamda geçilmiştir. Ekonomik rekabet yüzünden yüzyıllardır savaşan Avrupa devletleri bile aynı çatı altında toplanmıştır.

Yeni dönem siyasetin temel konusu menfaatlere göre dış politika belirleme olunca enerji kaynakları ve ihraç güzergahlarının kontrolü en önemli mesele olmuştur. Orta Asya'nın 4 trilyon dolar değerindeki petrol ve doğal gaz rezervleri başta Rusya'nın iştahını kabartmaktadır. Bölgeyi arka bahçesi ilan eden Rusya Federasyonu hedeflerine ulaşmak için her yolu mubah saymaktadır. Eğer Rusya mevcut tutumunu sürdürerek Batı ile entegrasyonu ret eden ve eski hegemonyacı politikalarında ısrarcı olursa, bölge de daha yaygın çatışmalar çıkacaktır. 19.YY.da Yakın Doğu'daki Büyük Oyunun tüm kuralları ve şartları Orta Asya'da belirmiş durumdadır. İstikrar şart olmasına rağmen bölgede birçok çatışmanın 21. YY' ın talepleri doğrultusunda gerçekleşeceği kesindir.

Ülkemiz dünya coğrafyasının en hassas bölgesindeki jeopolitik konumu itibariyle birinci dereceden dikkate alınması gereken ülkelerdendir. Türkiye'nin Orta Asya'daki devletlerle olan ilgisi ekonomik, tarihi ve kültürel nedenlerden kaynaklanmaktadır Jeopolitik konumumuzun ülkemize yüklediği bu sorumluluk nedeni ile dış politikada alınan kararlara çok dikkat etmek zorundayız.

Türkiye 1991 sonrası dönemde dış ilişkilerini artık iki kutuplu döneme göre izleyemeyecek konuma gelmiştir. Türkiye, S.S.C.B.'nin yıkılmasına az bir zaman kalana kadar bile ihtiyatlı davrandı, ve Sovyetler Birliğini yıpratmaya çalışmadı. Türk diplomasisi 1990'lara kadar "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesinin bir versiyonu ile Orta Asya'daki Türklere ilgisiz kaldı. S.S.C.B., yıkıldıktan sonra kayıp kardeşlere yönelik heyecanlı Türk kamuoyu oluşurken, bunu diplomatik atılımlar izledi. Ayrıca Türkiye yeni bağımsızlık kazanan bu soydaş ülkelere Avrupa devletleri ve A.B.D. tarafından bir model olarak lanse edilmiştir.

Büyük kalkınma hedefleri önüne koymuş olan Türkiye'nin, enerji ve hammadde gereksinimlerini istikrarlı bir şekilde temin edecek ülkeler aradığında da Orta Asya Türk devletleri karşısına çıkmaktadır. Türkiye'nin mevcut stratejik konumu itibari ile Orta Asya ve Hazar Denizindeki petrol üretim alanları ile Avrupa enerji pazarları arasındaki bir koridorda yer almaktadır. İran'ın bile dış ticaretinde önemli bir yeri olan Ceyhan limanı, gelecekte de Hazar petrolünün ihracat rotasında olmaya adaydır. Türkiye'nin boğazlara sahip olması onu enerji naklinde kilit konuma getirdiği şüphesizdir. A.B.D.'nin doğu - batı enerji koridoru yaratma stratejisi de Türkiye'yi bu stratejinin odak noktasına yerleştirmiştir. A.B.D. hedeflerine ulaşabilmek için bölgede en iyi müttefiki olan ülkemizi uluslararası platformlarda da destekleyerek bölgede ağırlığını muhafaza etmektedir.

Şimdilik dünyaya açılmayan Asya devletlerinin güçlenmesi için ekonomik, güvenlik ve ulaşım yolları konusunda eksikliklerinin giderilmesi gerekmektedir. Rusya bu desteği tek başına sağlayarak tekeline almak istemekte ancak şu anki gücü ihtiraslarına ayak uyduramamaktadır.

S.S.C.B.'nin çökmesinden sonra dünya politikalarına ağırlığını koyan A.B.D.'nin, dünyada başat güç olarak dengeleri belirlemesi artık kaçınılmaz olmuştur. A.B.D. dünya politikasında, çok rahat hedeflerine ulaşma imkanı bulurken, Orta Asya ülkelerine de ilgi duymaya başladı. Bu ilginin ilk sebebi bu ülkelerin sahip oldukları doğal kaynakları idi. Ayrıca A.B.D. bölgede B.D.T. çatısı altında tekrar bir yapılanma ile eski Doğu Bloğuna benzer bir oluşumla karşılaşmaktan da çekinmektedir.

A.B.D. bölgede dengeleri sağlayan tek güçtür. Gücünü de projeler için açtığı büyük krediler ve özel şirketlerinin yatırımlarından almaktadır. Ancak Rusya'ya yönelik bu tavırda A.B.D. onu tamamen karşısına almadan tekeline kırmayı amaçlamaktadır. A.B.D. bölge ile ilgili tüm ülkelerin ekonomik gücü nispetinde bu doğal zenginliklerden istifade etmesini istemektedir. Bu şartların sağlanması için gereken güven ve istikrardan kendisini sorumlu tutmaktadır

Türkiye-A.B.D. ittifakının en önemli sebeplerinden biri de bölgedeki İran kaynaklı Fundamental İslam'ın yayılmasının önlenmesi ve İran'a uygulanan A.B.D. ambargosunun devamı için Türkiye'nin önemli bir bölge ülkesi olmasındandır.

İran'ın Kafkaslar ve Orta Asya'dan dışlanmasına dayalı politikaları Türkiye de artık istemektedir. Ancak yine de İran Türkiye için önemini korumaktadır. Bu ortamda İran gibi önemli bölgesel aktörlerle aktif işbirliğinin daha işlenebilir bir politika olduğu vurgulanmaya başlandı. İran; Hazar Denizine kıyı olması, bölge devletleriyle siyasi ve ekonomik ilişkiler içinde olması ve bunun dışında bölge devletler tarafından Rusya ve Türkiye'ye karşı bir denge unsuru olarak görülmesi dolayısıyla bölge açısından önemini korumaktadır. İran bölgeye coğrafi konumu itibarıyla hakimdir ve İran'ı saf dışı bırakacak herhangi bir enerji projesinin çok engellerle karşılaşacağı kesindir. Yeni Dünya Düzeninde Avrupa'nın dışına itilen Rusya ve İran, Kafkaslar ve Orta Asya'da petrol ve doğal gazın çıkartılması ve taşınması etrafındaki poker oyununun iki ortağıdır.

Avrupa ise Rusya'ya Doğu Avrupa'dan elini çekmesi için büyük krediler açıp, Orta Asya'yı da Rus Monroe alanı olarak bırakmaktadır. Rusya'ya Orta Asya'da Türk - İslam Birliğininin engellenmesi için "Sessiz Görev" verdiğiinden dolayı bölgesel sorunları çözme konusunda oldukça isteksizdir. Bu nedenle Avrupa Birliği'nin bölgenin ilgisini çekmesi biraz zaman almıştır.

Oysa Avrupa'nın güçlü ekonomileri ve sanayileri için tek bir gücün denetimindeki petrol kaynakları her zaman büyük bir risktir. Avrupa Birliği Hazar Enerji kaynaklarını uzun vadede kullanmak istemektedir. Orta Asya'nın Avrupa'ya coğrafi olarak uzak olması ulaşım ve nakliyeyi zor duruma sokmaktadır. Bundan dolayı Avrupa Birliği, Hazar Ana ihraç boru hattının şu ana kadar nereden geçmesi gerektiği konusunda görüş birliğine varamamıştır.

Orta Asya ve Hazar petroleri Rusya ve İran kadar Çin'i de ilgilendirmektedir. Çin'in bölgede özellikle Kazakistan üzerindeki yatırım ve politik ilişkilerini arttırması Rusya'yı endişeye düşürmüştür. Çin hem kendisinin hem de

Japonya'nın petrol ve doğal gaz ihtiyacını karşılayacak enerji nakil boru hatlarını teklif etmektedir. Bu durum Rusya'nın tekelinin güney rotası ile kırılması manasına gelmektedir. Çin ile Rusya'nın birleştiği tek ortak nokta bölgede radikal İslam ve fundamentalizm tehditlidir.

Bölgeye ilgisi olan ancak politikaları özel sektörün girişimleri ile sınırlı kalan diğer bir devlet de Japonya'dır. Japonya 1990 sonrasında oluşan yeni dünya düzeninde yeni bir Avrasya politikası oluşturmak istemektedir. Artık bölgeye Batının ve A.B.D.'nin gözü ile değil kendi ekonomik politikaları açısından eğilmektedir.

Dünya ekonomik örgütlenmelerle bloklara ayrılırken Orta Asya ülkeleri bu boşlukta çevrelerinde entegre olabilecekleri ekonomiler aramaktadır. Çevrelerinin coğrafi olarak kapalı olması nedeni ile dış dünyaya açılmamaktadır. B.D.T. şimdilik Kazakistan'ın dış ticaretine cevap verse de diğer devletleri tatmin etmemektedir. Ancak alternatifsiz ve Rusya'nın baskıları ile kurulmuş bu örgütten kopmakta mümkün olmamaktadır. Türkiye ise kendisinden beklenen performansı gösterememiş ve bölge de yetersiz kalmıştır.

Hazar devletleri için petrol ekonomik, güvenlik ve ulaşım sorunlarını çözmesi ümit edilen bir iksirdir. Rusya'nın ihracatının %80 i petrol ve doğal gazdan olunca bölgedeki rantını kimseye kaptırmak istememektedir. Rusya bundan dolayı bölgenin kilidi olan Kafkasya'yı denetimi altında tutmayı hayati çıkarı olarak görmektedir. Çeçenistan, Karabağ ve Gürcistan'da çıkan çatışmaların temel sebebi Rusya'nın Hazar petrolünün vanasını elinde tutmak istemesidir.

Türkiye'nin Orta Asya'da hem zengin kaynakları hem de aynı kökenli sınırdaş devletlerle ilgilenmesi onlarında bu ilgiye cevap vermesi normal bir gelişmedir. Petrol ve onun taşınacağı boru hatları jeostratejik açıdan son derece önemlidir. Türkiye Orta Asya'da zaman zaman olumsuz durumlarla karşılaşsa da bunlara yenilgi gözüyle bakılmamalıdır. Asıl olan neticedir. Yeni Düzenin en büyük özelliği belirsiz ve kaygan olan gelişme sürecinde sürpriz sonuçların çıkmasıdır.

Bakü-Ceyhan projesi 1990 yılından bu yana, Kazak ve Azeri petrolünün Türkiye üzerinden geçerek Ceyhan terminalinden dünyaya pazarlanması projesidir. Proje yılda 25 milyon ton Azeri, 20 milyon ton Kazak petrolünü taşımayı hedeflemekle birlikte, Türkiye bu petrolün önemli miktarını da satın almak istemektedir. Türkiye, Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri için yaşamsal önemi olan bu projelerin bir an önce fiiliyata dönüştürülmesini temenni etmekteyiz. Uluslararası etkenlerden başka, Türkiye'deki istikrarsızlık, bürokratik çekişmelerden kaynaklanan gecikmeler, projeden kar etmeyi planlayan özel şirketlerin hükümet nezdinde yaptıkları baskılar hep vakit kaybına sebep olmaktadır.

Bakü-Ceyhan projesi gerçekleşirse dünyanın en büyük petrol dağıtım terminali olacak olan Ceyhan'da Orta Asya petrol borsası oluşacaktır. Bunun cazibesi ile Kahire'de kurulması planlanan Akdeniz Petrol Borsası Adana ve Mersin'e kayacaktır. Türkiye ikinci bir körfez bölgesini Akdeniz de yaratarak Orta Doğuya bağımlılıktan kurtulacaktır. Artık ithal petrole navlun ücreti ödemeyecek aksine taşıma ve geçiş hakkından gelir sağlayacaktır.

Son olarak belirtmek isterim ki; Bu büyük oyun dünyanın kaderini de değiştirecek bir etki alanına sahiptir. Stratejik dengeler iyi hesap edilmezse yapılan hataların bedelini bölge halkları ödeyecektir. Bu oyundaki önemli oyuncuların birisi olarak kendi belirlediğimiz strateji ve politikaları takip etmek zorundayız.. Satranç tahtasındaki piyon gibi kendimizi çaresiz hissederek her zaman yenileceğimizi unutmamalıyız. Büyük karlar için büyük riskler göze alınmalı, ancak ihtiyat elden bırakılmamalıdır..

KAYNAKLAR:

KİTAPLAR:

AKGÜN MENSUR, “Türk Dış Politikasında Bir Jeopolitik Etken Olarak Boğazlar”, Türk Dış Politikasının Analizi, İstanbul: Der Yayınları, 1994.

ALTUNIŞIK MELİHA, Der., “Türkiye ve Hazar Denizi Petrolleri”, Türkiye ve Orta Doğu Tarih Kimlik Güvenlik, İstanbul, Boyut Kitapları, 1999 .

ARI TAYYAR, “Uluslararası İlişkiler Dersleri”, Bursa: Yeni Güneş Kitapevi, 1993.

ARI TAYYAR, “2000 li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi”, İstanbul: ALFA Yayınları, 1999.

ARI TAYYAR, “Yeni Dünya Düzeni ve Global Güvenlik, Toplum ve Ekonomi”, İstanbul, 1994, S:6

BRZENZİNSKİ ZBİGNI EW, “Kontrolde Çıkmış Dünya”, Çev: Haluk Menemencioğlu, Ankara: İş Bankası Yayınları, 1996.

DEMİRKOL FERMAN, “1995 Anayasasına Göre Devlet Başkanlığı”, İstanbul, 1999.

GÜL AYFER-ATAKAN , “Avrasya Boru Hatları ve Türkiye” İstanbul :Bağlam Yayınları Nisan-1995.

GÖNLÜBOL MEHMET, “Uluslararası Politika“, Ankara: A.Ü. Siyasi Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1985.

KOZLU CEM , “Türkiye Mucizesi İçin Vizyon Arayışları ve Asya Modelleri” Ankara: İş Bankası yayınları, 1996.

MÜTERCİMLER EROL., “21. YY Eşiğinde Uluslararası Sistem ve Türkiye –Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Modeli”, İstanbul: Anahtar Kitapları Yay. 1993.

ÖKE MİM KEMAL, Derleyen, “Orta Asya Türk Cumhuriyetleri”, İstanbul, Alfa Yay., 1999

SÖNMEZOĞLU FARUK, “Değişen Dünya ve Türkiye”, İstanbul: Bağlam Yay., 1989

SÖNMEZOĞLU FARUK, “Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi“, İstanbul: Filiz Kitapevi, 1999.

PAMİR A NECDET, “Bakü Ceyhan Boru Hattı”, Ankara: ASAM yayınları , 1999.

MANİSALI EROL, “Bıçak Sırtında Türkiye”, İstanbul: Cumhuriyet Yay, 1999

TORUMTAY NECİP, “Değişen Stratejiler Odağında Türkiye”, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1997 .

TURAN KADİR, “Değişen Dünya Değişmeyen Batı ve Yol Ayrımında Türkiye“ ,İstanbul:Sümer Kitapevi Yay. 1995.

YERASİMOS STEFANOS, “Milliyetler ve Sınırlar”, Çev:Şirin Tekeli,İstanbul İletişim Yayınları,1999.

YERGIN DANIEL-THANE GUSTAFSON,“ 2010 Yılında Rusya'nın Dünyadaki Yeri“,Çev:Özden Arıkan,İstanbul:Sabah Yay.,1994.

PETRO- Strateji”,İstanbul:Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1996.

YALÇINKAYA ALAEDDİN, Derleyen:,”Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları”, İstanbul:Bağlam Yay.,1999.

YALÇINKAYA ALAEDDİN, “Almatı'dan Akmola'ya Kazakistan'ın Başkenti”, Sakarya Üniversitesi Yay., 1997.

SÜRELİ YAYINLAR, MAKALELER, BİLDİRİLER VE RAPORLAR:

AKGÖNENÇ OYA,“Yeni Rusya'nın Kendi Hakkındaki İmajı ve Milli Hedefleri“,Silahlı Kuvvetler Dergisi, Yıl:113,S:340, Nisan-1994.

ALBERT FİSCHEN SCHLAGER, “Siyasi ve Ekonomik Bağımsızlık Yolundaki Türkmenistan”, Avrasya Etüdüleri,C:2,S3,Sonbahar,1995.

AŞULA MUSTAFA, “Türkiye'nin Orta Asya'ya Bakış Açısı”, Yeni Ufuk, 16 Haziran 1997.

ATASOY VEYSEL, “Yurt Dışı Petrol ve Doğal gaz Projeleri”, Yeni Türkiye, S:3,Mart-Nisan 1995.

AVRASYA DOSYASI, S:85, Ekim 1997.

AVRASYA DOSYASI, S:84 ,Eylül ,1997.

AVRASYA DOSYASI, S:111, Aralık:1998.

AVRASYA DOSYASI , S:124, Ekim ,1999.

AVRASYA ETÜDLERİ, S:3, Sonbahar - 1995.

AYDIN TURAN, “Rusya'nın Politik Hayatında Ekonomik Grupların Önemi”, Avrasya Etüdüleri Sonbahar 1995.

AYDIN TURAN-BEKAR OLGAN,“Türkiye’nin Orta ve Uzun Vadeli Ekonomik Çıkarları Açısından Türk Rus İlişkileri“ Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı Yayınları- 4,1999.

BEKAR OLGAN,. “N.A.T.O.’nun Genişlemesi Rusya ve Türkiye”,Avrasya Dosyası,C:3 S:1,İlkbahar-1996.

BİNAY MEHMET,“A.B.D. Azerbaycan ve Türkiye’yi Göz ardı Edemiyor”, Frankfurt a.m. 25 Ekim 1997.

BİNAY MEHMET, “Yeni Avrasya Düzeni için ders Notları” Frankfurt a.m. 22 Ocak 1997.

BİNGÖL YILMAZ, “S.S.C.B. Sonrası Orta Asya Karşısında Türkiye’nin Politikası Fırsatlar ve Çözülmesi Gereken Meseleler”,Yaz –Sonbahar,1999, S:14.

BLANK STEPHAN, “Orta Asya ve Asya Güvenliği”, Avrasya Etütleri, C:2,S:3,1995.

BLANK STEPHAN, “Russia’s Black in Central Asia », Middiel East Quertely, June 1995.

BOTAŞ Boru Hatları ve Petrol Taşıma, Hükümet Raporu,. 13-11-1999

BRZENZİNSKİ ZBİGNIIEW, “The Cold War and Its Aftermath”,Foreign Affairs,Vol:2,No:4,1992.

CASPIAN Oil and Gas, International Energy Agency , May 1998.

CASPIAN Oil and Gas;International Energy Agency,“The Supply Potential of Central Asia and Transcaucasi”,May 1998.

CASPIAN Oil Industry News ,August, 21.1998.

CASPIAN Oil Industry News ,October 11, 1999.

CASPIAN Oil Industry News,November-October ,07-1998.

CASPIAN Oil Industry News,October,21.1999.

CASPIAN Oil Industry News ,19 May 1999.

CASPIAN Oil Industry News, December 10, 1998.

CASPIAN Oil Industry News, November-10, 1999.

CASPIAN Oil Industry News,September 30, 1999.

COHEN ARIEL, "Yeni Büyük Oyun, Avrasya'da Boru Hattı Siyaseti" Avrasya Etütleri, C:3,S:1,İlkbahar,1996.

CORDIER BRUNO, "Çeçenistan ve Dağıstan'ın Durumu", Avrasya Dosyası, İlkbahar,1996,c:3,S:1.

CROISSANT P. MICHAEL, "Trans Kafkasya'da Petrol ve Rus Emperyalizmi," Avrasya Etütleri,C:3,S:1, İlkbahar-1996.

ÇANDAR CENGİZ, "Değişmekte Olan Dünyada Türkiye'nin Bağımsızlığını Kazanan Yeni Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri", Haz.:Şemsettin Şen, İstanbul: Bağlam Yay.,1994.

DÖRTBUDAK AHMET, "Türk Cumhuriyetleri'nin A.B. İle İlişkileri", Bkz.A.g.e.Ed:M.K. Öke .1999.

FELLER GORDON, "Oil and Gas in The Caspian Sea Region", Washington Report on Middle 65-East Affairs, Vol:XV,No:15,November-December,1999.

FREEDMAN LAWRENCE, "Order and Disorder In The New World",Foreign Affairs, Spring Vol:1,no:2,1998.

GÖKIRMAK MERT, "Türkiye Rusya İlişkileri ve Petrol Taşımacılığı Sorunu", Der:F.Sönmezoğlu,İstanbul, 1989 .

GUMPEL WERMER, "Economic and Political Development in the Central Asian in the Turkish Republics" , Eurasian Studies,T.İ.C.A.,2 –Summer, 1994.

GÜRÜN KAMURAN, "Türkiye Ermenistan İlişkileri", Avrasya Dosyası;C:3,S:1, İlkbahar 1996.

HENZE PAUL, "Türkiye-Ermenistan Eski Sorunlar, Yeni Beklentiler", Avrasya Etüdleri,S:1,İlkbahar 1996.

İLHAN SUAT , "Jeopolitik Gelişmeler ve Türk Dünyası" ,Avrasya Etüdleri, C:2,S:3, Sonbahar, 1995.

İNAN KAMURAN, "2000 Eşiğinde Türk Dış Politikasının Acil Meseleleri", Türkiye Günlüğü,C:32, Ocak-Şubat, 1995.

JOSEPH S.NYE JR., "What New World Order?", Forreign Affairs ,vol.71, no:2 (Spring,1992).

KURU T.AHMET, "Uluslararası Ortam ve Bölgesel Entegrasyon Teorileri Işığında Türk Birliği Meselesi",Derleyen:.M.K.Öke.1999.

LE VINE STEVE, "Who needs a Pipeline",Newsweek, 2 November 1998.

LİPOYSKİ IGOR, “Yeni Bir Siyaset Kimlik Arayışındaki Orta Asya”,Avrasya Dosyası Kış ,1996.

MARCOS’UN Neoliberalizm Çözümlemesi”, Çev.:Cecilia Rodrugez ,Birikim Dergisi, Eylül 1997, sayı: 101.

MİEDLE East Economic Digest, 28 April 1995.

MİEDLE East Economic Digest 8 July 1994.

MİEDLE East Economic Digest, 7 Ekim.1997.

MİEDLE East Economic Survey, 6 Mai 1996.

MİEDLE East Economic Digest.10 May 1996 .

MİEDLE East Digest, 24 May 1996.

NEW Europe.Washington.,17-23 November 1996.

NEWS and Trends ,Central Asia, June-4 ,1998.

NEWS and Trends ,Central Asia, Vol: 3, September 24 –1998

NEWSWEEK ,12 December 1994.

NEZİHOĞLU HALUK, “Bağımsızlıktan Günümüze Rusya Türk Cumhuriyetleri İlişkileri”,Der.:F.Sönmezoğlu,Bağlam Yay. İstanbul,1989.

OMRI Daily Digest,16 December 1996.

ÖĞÜTÇÜ MEHMET, “Avrasya Enerjisi Stratejik Dengeler ve Türkiye” ,Yeni Forum ,Kasım-1995,C:1,S:318.

ÖZNÜK ENİS-ASLAN FARUK, “Hazar’da Petrol Savaşı”, Bakü: Aksiyon Dergisi ,Arşivi,1999.

PAPER ALFRED., “The Politics of Oil in the Caucasus and Central Asia”, No: 300,1996.

ROBBİNS GERALD, “Post Sovyet Anayurdu”, Avrasya Etüdüleri,S:1.

SOVYETLER Birliğinin Dağıtılmasından sonra,İran’ın Orta Asya ve Kafkas Politikası »Uluslararası İlişkiler Bölümleri Birinci Kongresinde Sunulan Bildiri,18-20 Nisan 1996.

TANKADOLOĞLU MELİH, “Türkiye Avrasya Deniz Taşımacılığı”,Avrasya Dosyası,T.İ.K.A.,S:123, Eylül, 1999.

TESTİMONY of Charles Williams Maynes “Senato Committee on Foreign Relations Subcommittee on International Economic Policy Export and Trade Promotion”, 25 February 1998.

TÜRKİYE Petrolleri Anonim Ortaklığı ,Hükümet Raporu,“Yurt Dışı Projeleri”, 07.11.1999.

UNITED States Energy Administration Information,(Bundan sonra U.S.E.I.A. olarak anılacak.) “Caspian Sea Regional Conflict”,December ,1998.

U.S.E.I.A, “Kazakhstan Country Report”. December 1999.

U.S.E.I.A. “Georgian Country Report”, December, 1997.

U.S.E.I.A. “Iran Country Report” ,December 1998

U.S.E.I.A., “ Turkmenistan Country Report”, December ,1999

U.S.E.I.A., “Turkey Country Report”, August- 1999

U.S.E.I.A.,Geological Survey , Oil and Gas, December ,12.1999.

U.S.E.I.A. “Azerbaijan Country Report” .December ,1998.

ÜLMEN HALUK, “Dünya Nereye Gidiyor?. Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye” Haz: :Sabahattin Şen, İstanbul:Bağlam Yayınları, 1994

WALKER MARTİN, “Hazar Petrolleri ve Boru Hattı Diplomasisi”, Moscow Times ,Eylül 29 ,1995.

WASHINGTON File Press and Culture Section ,U.S. Embassy Bucharest , “Russia After Ten Years”Copenhagen –Danmark, November.8-1-1999

GAZETELER ve KÖŞE YAZILARI:

AKŞAM,ekonomi,9 Mart 1996.

AKŞAM, politika ,05 Mayıs 1999.

AKŞAM,Ekonomi,04 .14. 1999.

ASLAN FARUK, “Bakü- Ceyhan’da İkinci Raunt”, Zaman,19 Kasım 1999.

BERBEROĞLU ENES., Sabah ,20 Kasım 1999.

BERBEROĞLU ENES, Sabah,.20 Kasım 1999.

BİLA FİKRET,Milliyet, 12 Kasım 1999.

CEM İSMAİL, Akşam ,Ekonomi, 14.04.1999.

CUMHURİYET,19 Ocak 1996.

ÇANDAR CENGİZ, , Sabah,23 Kasım 1999.

DIŞ BASIN ve Türkiye, Bülten No:10,18 Ocak 2000.

DIŞ BASIN ve Türkiye, No:221, 27.11.1997.

DIŞ BASIN ve Türkiye Bülteni ,Başbakanlık Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü, Bülten No: 208, 9 Kasım 1999.

DIŞ BASIN ve Türkiye Bülteni, Başbakanlık Basın Yayın Enformasyon Genel Müd., 02.03.1998 .

DIŞ BASIN ve Türkiye Washington Post,8 Kasım 1999,Bülten no:207

DOĞAN ZÜLFİKAR,Finansal Forum ,1 Aralık 1999.

DOĞRU NECATİ,Sabah, 17 Kasım 1999.

DOĞRU NECATİ,Sabah,4 Aralık 1999.

DÜNYA Gazetesi,12-10-1998.

ELEKDAĞ ŞÜKRÜ, “ABD ve Hazar petroleri”,Hürriyet, 24 Kasım 1997.

ELEKDAĞ ŞÜKRÜ, “Boru Hattı ve Avrupa Birliği”, Milliyet,Nisan ,1995.

ERGİN SEDAT, Hürriyet, 8 Kasım 1999.

ERTAN FİKRET, Zaman,17 Kasım 1999.

HACIOĞLU FERİDUN,VilademirPutin ile Ropörtaj, Hürriyet ,4 Kasım 1999.

HERALD Tribune, 29 April 1998.

INTER Fax ,Moskova ,24 Ekim 1994.

INTER Fax,Moskova,9 Haziran 1995.

KAKINÇ HALİT, Star ,10 Kasım 1999.

KIRCA COŞKUN,Sabah ,26 Temmuz 1999.

KOHEN SAMİ, Milliyet ,14 Kasım 1997.

KOHEN SAMİ, Milliyet,11 Eylül 1997.

MELLOAN GEORGE, "The Wall Street Journal", 7April 1997.

ÖZGÜR Politika, 19 Ağustos 1999.

SERTOĞLU SEDAT., Sabah,19 Kasım 1999.

SERTOĞLU SEDAT, "Kuşatma", Sabah,10 Kasım 1999.

ŞİMŞEK GÜNTAY., Zaman ,17.11. 1999.

T.İ.K.A. Kazakistan Ülke Raporu,1998.

THE WALL Street Journal , "Rusların Kafkas Dansı",14 Nisan 1997.

THE ECOMINIST, "1997-98 Kazakhistan Country Profile", 30 September1997.

THE FİNANCAL Times, 23 Ekim 1992. .

THE WASHINGTON Post , 12 September 1995.

TINÇ FERAİ, "Supsa-Bakü-Ceyhan'a Alternatif",Hürriyet,14 Kasım 1997.

TINÇ FERAİ, Hürriyet, 10 .Kasım .1999.

TURAN CENGİZ,Central Asia, 27 Temmuz 1999.

TURKISH Daily News 5-7 Temmuz 1998.

TÜRK Cumhuriyetleri Haber Bülteni ,S:.9,Kasım 1997.

TÜRK Cumhuriyetleri Haber Bülteni.,S:11,Ocak 1998.

YENİ Şafak Gazetesi.,29 Temmuz 1999.

YİNANÇ BARÇIN, "Rusya ile Boğazlaşma",Milliyet ,30 Nisan 1998.